

**OY RETTIG AB JA SUOMEN TUPAKKATEOLLISUUDEN
YHTEISKUNTAVASTUU VUOSINA 1970-1995.**

Miika Mäkäläinen
Maisterintutkielma
Historia
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2024

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Historian ja etnologian laitos
Tekijä Miika Mäkäläinen	
Työn nimi Oy Rettig Ab ja Suomen tupakkateollisuuden yhteiskuntavastuu vuosina 1970–1995.	
Oppiaine Historia	Työn laji Pro gradu
Aika Kevät 2024	Sivumäärä 78
<p>Tiivistelmä</p> <p>Työssä tarkastellaan Oy Rettig Ab:n toimintaa tapaustutkimuksellisesti yritysten yhteiskuntavastuun näkökulmasta vuosina 1970–1995. Tutkimuksessa selvitetään, kuinka yritys toimi osana suomalaista tupakkateollisuutta, sekä miten Rettigin lisenssihaltijana toiminut alansa suuryrityksiin lukeutunut R. J. Reynolds vaikutti sen toimintaan. Toimintaa tarkastellaan suhteessa muuhun tupakkateollisuuteen. Keskeisinä tapahtumina tutkittavalla aikavälillä olivat Suomen ensimmäinen tupakkalaki (1976) sekä vuonna 1988 alkanut Pentti Ahon tupakkaoikeudenkäynti.</p> <p>Tutkimuksen aineistona toimivat Suomen elinkeinoelämän keskusarkistossa sijaitsevat Rettigin asiakirjat, sekä Truth Tobacco Industry Documents että RJRDOCS-tietokannoista löytyvät Rettigiä käsittelevät dokumentit. Työn metodina on lähiluku. Syntyneitä tulkintoja on tarkasteltu yritysten yhteiskuntavastuun teoretisoinnin kautta.</p> <p>Tutkimustuloksena voidaan todeta, ettei Rettigin toiminta eronnut muusta tupakkateollisuudesta. Viimeistään Pentti Ahon oikeudenkäynti satoi Rettigin osaksi kansainvälisen tupakkateollisuuden strategioita. Näihin kuuluivat esimerkiksi tupakan terveyshaittojen kiistäminen tieteelliseen debattiin vedoten. Rettig sai oikeudenkäyntiin apua ulkomaisilta tupakkayrityksiltä ja yhteistyö R. J. Reynoldsin kanssa oli hyvin tiivistä. Ulkomaisten yritysten aktiivinen toiminta Suomessa noudatteli polkuriippuvuutta. Suomalainen tupakkateollisuus oli tehnyt yhteistyötä ulkomaisten yritysten kanssa jo 1970-luvulla, kun tupakkateollisuuden etujärjestönä toiminut Tupakkatehtaiden yhdistys oli pyrkinyt vaikuttamaan ensimmäisen tupakkalain sisältöön.</p>	
Asiasanat tupakkateollisuus, Rettig, tupakkapolitiikka, yrityksen yhteiskuntavastuu, CSR	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja	

TAULUKOT

Taulukko 3.1. Tupakkapolitiikan kehitys Suomessa vuosina 1960–1995	37
--	----

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	1
1.1	Aikaisempi tutkimus ja tutkimuskysymykset	3
1.2	Teoreettinen tausta	9
1.3	Alkuperäislähteet ja metodologia.....	13
2	OY RETTIG AB OSANA SUOMEN TUPAKKATEOLLISUUTTA	17
2.1	Tupakan saapuminen Suomeen ja varhainen teollisuus.....	17
2.2	Suomen 1900-luvun alun tupakkateollisuus	20
2.3	Tupakkateollisuuden keskittyminen ja ulkomaisten toimijoiden kasvu	22
2.4	Tupakkatehtaiden yhdistys.....	27
2.5	Teollisuus 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä	34
3	SUOMEN TUPAKKAPOLITIIKAN KEHITYS	36
3.1	Politiikan muotoutuminen.....	36
3.2	Ensimmäinen tupakkalaki	41
3.3	Tupakkalainsäädäntö ja lääkintöhallituksen kirjeet	44
3.4	Lääkintöhallituksen neuvottelut ja mainontakiellon uudistaminen	47
4	TEOLLISUUDEN TOIMINTA JA VASTUULLISUUS	52
4.1	Pentti Ahon oikeudenkäynti osana globaalia teollisuutta	52
4.2	Ulkomaiset yhtenäiset toimijat ja Suomen teollisuus	60
4.3	Rettig osana tupakkateollisuuden vastuuta	66
5	PÄÄTÄNTÖ.....	73
	LÄHTEET.....	79

1 JOHDANTO

Tämä tutkimus käsittelee suomalaisten tupakkayhtiöiden toimintaa ja suhteita ulkomaisiin tupakka-alan yrityksiin yrityksen yhteiskuntavastuun näkökulmasta vuodesta 1970 vuoteen 1995. Tutkimuksen keskiössä on tupakkavalmistaja Oy Rettig Ab¹, jonka kautta selvitetään suomalaisen teollisuuden toimintaa aikana, jolloin tupakkapolitiikka kiristyi. Painopiste on siinä, kuinka Rettig toimi osana muuta suomalaista tupakkateollisuutta.

Mainitulle ajanjaksolla ajoittuivat ensimmäisen tupakkalain säätäminen (1976) ja voimaanastuminen sekä tupakkayhtiöitä vastaan vuonna 1988 nostettu maan ensimmäinen tupakkaoikeudenkäynti. Näiden tapahtumien kautta voi havaita yhteiskunnan muuttunutta suhtautumista tupakkaa kohtaan sekä tarkastella teollisuuden toimintaa yhteiskuntavastuun näkökulmasta. Suomen tupakkateollisuutta käsittelevä tutkimus on keskittynyt pääosin koko toimialan toimintatapoihin ja ulkomaalaisiin tupakkayrityksiin, eikä aihetta ole tarkasteltu yritysten yhteiskuntavastuun näkökulmasta. Rettigin tarkastelu tapaustutkimuksellisesti yhteiskuntavastuun näkökulmasta laajentaa ymmärrystämme yleisesti yritysten toiminnasta globaaleilla toimialoilla.

Tutkimus alkaa vuodesta 1970, josta lähtien on saatavilla tarpeellista alkuperäisaineistoa. Tupakan asema yhteiskunnassa oli selvässä muutoksessa. Lääketieteessä oli edeltävänä vuosikymmenenä saatu uutta tutkimusnäyttöä tupakan terveyshaitoista, jonka lisäksi

---

¹ Rettigillä viitataan tässä työssä yritykseen, eikä sen taustalla olevaan perheeseen. Sukuun viitattaessa käytetään selkeää ilmaisua, kuten Rettigin suku tai perhe.

kansanterveysajattelun kehittymisen myötä tupakointia saatettiin 1970-luvulla tarkastella riskinä väestön terveydelle. Tämä kehitys tuki tupakkateollisuutta rajoittavan lainsäädännön syntyä.² Ennen vuoden 1976 tupakkalain voimaantulusta Suomessa ei ollut tupakkaa koskevaa lainsäädäntöä ja tupakkatuotteita säänneltiin osana elintarvikkeita.³ Lain valmistelu aloitettiin hyvissä ajoin, ja vastaavasti myös teollisuus pyrki ennakoimaan toimialaa koskevia muutoksia. Oy Rettig Ab poistui alalta vuonna 1995 myydessään tupakkatuotantonsa pitkäaikaiselle yhteistyökumppanilleen R. J. Reynoldsille, mistä johtuen aikarajaus päättyi vuoteen 1995.⁴

Tutkimuksen aikarajauksen aikana suomalaisen tupakkateollisuuden etuja ajavana järjestönä toimi Tupakkatehtaiden yhdistys (TTY), joka perustettiin vuonna 1966. Yhdistyksen rahoituksesta vastasivat Suomen silloiset tupakkayritykset eli Suomen Tupakka Oy⁵ (BAT Finland), Amer-Tupakka Oy ja Oy Rettig Ab. Yhdistyksen hallituksen muodostivat tupakkayhtiöiden johtajat. Vuonna 1999 yhdistyksen nimeksi vaihtui Tupakkateollisuusliitto ry.⁶

Tupakkapolitiikan kehittymisen lisäksi keskeisenä tapahtumana on Suomessa vuosien 1988–2001 välillä käyty tupakka-oikeudenkäynti, jossa eläkeläinen Pentti Aho vaati korvauksia Rettigiltä ja Suomen Tupakalta. Tupakka-oikeudenkäynnit liittyvät työhön usealla tavalla. Ensimmäkin ne ovat olleet tapahtumia, joiden kautta yhtiöitä on pyritty saamaan vastuuseen toiminnastaan. Toisekseen ne ovat parantaneet aineistojen saatavuutta merkittävästi: Yhdysvalloissa, jossa oli jo vuosikymmenten ajan nostettu kanteita tupakkayrityksiä vastaan, syntyi tupakka-oikeudenkäynnin seurauksesta vuonna 1998 sopimus tupakkayhtiöiden ja osavaltioiden välille, mikä toi julki tupakkayritysten sisäisiä asiakirjoja. Lisäksi Yhdysvalloissa käytyjen oikeudenkäyntien on nähty vaikuttaneen oleellisesti myös Suomessa käytyyn Pentti Ahon oikeudenkäyntiin.⁷

---

² Hakkarainen 2000, 16–17, 21–22, 26–27, 54–56.

³ Hakkarainen 2000, 46.

⁴ Samana vuonna Suomen tupakkateollisuudessa tapahtui toinenkin iso muutos, kun Suomen Tupakka – BAT Finland päätti lopettaa tuotantonsa Suomessa. Aurejärvi 2004, 22, 51; Hiilamo 2007, 53.

⁵ British American Tobacco aloitti toimintansa Suomessa vuonna 1909 nimellä Itämainen Paperossitehdas. BAT:n tytäryhtiönä toimivasta yrityksestä muotoutui Suomen Tupakka Oy vuonna 1931 Itämaisen Paperossitehtaan siirtyessä väliaikaisesti kotimaiseen omistukseen. Myöhemmin vuonna 1992 yrityksen nimeksi vaihtui BAT Finland ja vuonna 1997 BAT Nordic. Käytän työssäni nimitystä Suomen Tupakka selvytyden vuoksi. Tämä huolimatta siitä, että BAT Finland toimii jälleen yrityksen nimenä. Aunesluoma 2009, 4, 28; Aurejärvi 2004, 17; Lahtinen 2007, 99–100.

⁶ Lääkäriin sosiaalinen vastuu 2007, 14–15.

⁷ Aurejärvi 2004, 11–12; Coraiola & Derry 2019, 245; Hiilamo 2007, 55; Paaskoski & Yrjänä 2021, 164–165.

Yhdysvalloissa osavaltioiden ja tupakkayritysten välille saatu sopimus tunnetaan myös nimellä Master Settlement Agreement (MSA). Sopimus oli arvoltaan 206 miljardia dollaria ja sen yhtenä tarkoituksena oli saada osavaltioille varoja tupakanvastaiseen työhön sekä kattamaan tupakan terveyshaitoista aiheutuvia kustannuksia. Sopimuksessa olivat osallisena neljä tupakkayhtiötä: Philip Morris, R. J. Reynolds, Lorillard, Brown & Williamson, sekä 46 osavaltion oikeuskanslerit. MSA-sopimukseen kuulunut asiakirjojen luovuttaminen paljasti yhtiöiden massiiviset toimet: pelkästään Robins, Kaplan, Miller & Ciresi -lakifirma kokosi dokumentteja yli 33 miljoonan sivun edestä ja teollisuuden todettiin tietoisesti myyneen haitallista tuotetta samalla pyrkien manipuloimaan aiheeseen liittyviä todisteita. Niin kutsutun ”Big Tobaccon” (viittaa tupakkateollisuuden suurimpiin yhtiöihin) yhteisen rintaman murtuminen näkyi konkreettisesti, kun yritysten palveluksessa olleet entiset työntekijät saattoivat nyt sopimuksen turvin ensimmäistä kertaa todistaa tupakkayhtiöitä vastaan ilman pelkoa salassapitosopimuksen rikkomisesta.⁸

1.1 Aikaisempi tutkimus ja tutkimuskysymykset

Merkittävä osa aiheeseen liittyvästä kirjallisuudesta on syntynyt tupakka- ja oikeudenkäyntien seurauksena. Yksinomaan Suomen tupakkateollisuuteen keskittyviä tutkimuksia on tehty muutamia. Heikki Hiilamon väitöskirja *The Fear of Losing out. Tobacco Industry Strategies in Finland 1975–2001* (2007), on jatkumoa hänen aikaisemmille tutkimuksillensa aiheen parissa, joskin väitöstyö on aikaisempia julkaisuja laajempi. Väitöksessään Hiilamo tarkastelee Suomessa toimineiden ulkomaalaisten tupakkayritysten, Philip Morrisin (PM), R. J. Reynoldsin (RJR) sekä British American Tobaccon (BAT), poliittisia vaikuttamiskeinoja Suomessa. Tutkimuksen kohteena on tupakkasääntelyn lisäksi Pentti Ahon nostama tuotevastuukanne suomalaista tupakkateollisuutta vastaan vuosina 1988–2001. Aineistonaan Hiilamo on käyttänyt teollisuuden sisäisiä asiakirjoja.⁹

---

⁸ Coraiola & Derry 2019, 245–246.

⁹ Hiilamo 2007, 44–47.

Erkki Aurejärvi on kirjoittanut suomalaisesta tupakkateollisuudesta useamman kirjan ja on pe-rehtynyt erityisesti Suomen tupakka-oikeudenkäynteihin. Esimerkiksi vuonna 2004 ilmestynyt teos *Erään murhan anatomia. Suomalainen tupakkatuomio* sisältää laajalti vuonna 1988 alkanen tupakka-oikeudenkäyntiin liittyviä aineistoja. Aurejärvi toimi itse *pro bono* -asianajajana Suomen ensimmäisessä tuotevastuukanteessa (myös Pentti Ahon oikeudenkäynti) yhdessä Juha Siveniuksen kanssa edustaen Pentti Ahoa. Tuotevastuukanne päättyi lopulta vuonna 2001 tupakkateollisuuden voittoon. Kyseinen oikeudenkäynti oli lainsäädännön näkökulmasta merkittävä tapaus kiinnostaen myös ulkomaisia tupakkayrityksiä.¹⁰ Näin ollen se on keskeisessä osassa työssäni: oikeudenkäyntiin liittyvät aineistot tuovat tietoa siitä, miten ulkomaisten tupakkayritysten kiinnostus näkyi Rettigin toiminnassa.

Jyrki Paaskosken ja Jouni Yrjänän historiateos *Rettig. Yrityshistoriaa yhdeksässä polvessa* (2021) liittyy suoraan tutkimusaiheeseeni sekä hyödyntää osittain samoja alkuperäislähteitä. Kyseinen kirja on nykyisen Rettig Groupin tilaama yrityshistoria, jossa tarkastellaan perheen yritystoiminnan vaiheita. Rettigin historiateoksen käyttäminen lähdekirjallisuuden osana ei ole täysin ongelmaton. Historiantutkijan on ymmärrettävä millaisia ovat yrityshistorian mahdollisuudet sekä rajoitteet: mitä asioita teoksessa mainitaan tai jätetään mainitsematta sekä millaisia syitä mahdollisesti painotetaan eri tapahtumia ja seurauksia käsiteltäessä? Keskeinen käsite tähän liittyen on historiatietoisuus. Käsitteen laaja-alaisuudesta huolimatta sen voisi tiivistää tarkoittavan kykyä tarkastella itseään osana menneisyyttä, nykyhetkeä ja tulevaisuutta samalla ymmärtäen nykyhetken olevan pitkälti riippuvaista menneisyydestä. Yritysten kohdalla historiatietoisuutta on myös sovellettu tarkoittamaan kykyä tarkastella omaa toimintaa kriittisesti.¹¹

Rettigin historiateoksen kohdalla on huomioitava, kuinka yritys itse ymmärtää menneisyytensä ja oman toimintansa osana historian kulkua, sekä millä tavoin se mahdollisesti hyödyntää sitä toiminnassaan. Julkisuuskuva on aina tärkeä osa liiketoimintaa. Vaikka Rettigin historiateos onkin kaikkea muuta kuin popularisoitu tietokirja tai isolle yleisölle kohdennettu historiikki, välittää teos väistämättä tietynlaista kuvaa Rettigien suvusta ja heidän liiketoimistaan. Rettig Group ei vaikuta hyödyntävän teosta toiminnassaan, sillä sitä ei ilmeisesti ole saatavilla

---

¹⁰ Aurejärvi 2004, 11–12, 37; Hiilamo 2007, 22–23, 55.

¹¹ Ks. Ojala, Vuorenperä, Ojala, Hiljanen, Rautiainen & Seppälä 2021, 5–6; Veijola 2016, 9.

yleisessä jakelussa.¹² Kuitenkin Rettigin nettisivuilla käydään tiivistetysti läpi suvun historiaa. Rettigin tapauksessa kysymys menneisyydestä on varsin ambivalentti, sillä Rettig ei perheyri-tyksenä enää toimi tupakkateollisuudessa ja se on myös luopunut muistakin liiketoimistaan ollen nykyisin Rettig Group -niminen sijoitusyhtiö, jonka yksi suurimmista sijoituksista on yksityisiä lääkäripalveluita tarjoava Terveystalo.¹³

Koska suomalaisia tupakkateollisuutta ei ole aiemmin tutkittu yritysten yhteiskuntavastuun näkökulmasta, ovat erilaiset yrityshistoriat ja muistelmateokset keskeinen osa tutkimuskirjallisuutta sikäli, kun niissä käsitellään usein myös Suomen tupakkateollisuuden vaiheita ja tupakan lainsäädännöllistä asemaa. Tupakkaa käsittelevät muistelmateokset ovat pääosin Aurejärven kirjoittamia, joskin tämän lisäksi osalla suomalaisista tupakkayhtiöistä on oma historiateos.¹⁴

Varsinaisesti Suomen 1900-luvun jälkipuoliskon tupakkapolitiikan kehitystä tarkasteleva ja tutkimushankkeen ”Tupakan uusi suunta” pohjalta syntynyt Pekka Hakkaraisen *Tupakka. Nau-tinnosta ongelmaksi* (2000) on ollut tuomassa työlleni taustoitusta. Hakkarainen tiivistää suomalaisen tupakkapolitiikan kehitystä sosiaalisen konstruktionismin lähtökohdista ottaen samalla huomioon sen, miten eri yhteiskunnalliset toimijat ovat ymmärtäneet tupakkakysymyksen.¹⁵ Näiden edellä mainitunlaisten muistelmaj- ja yleisteoksien hyödyntäminen tuo tutkimukseen tietoa yritysten toiminnasta ja siitä miten tupakka-alaa koskeviin rajoituksiin suhtauduttiin. Tämä myös tukee yritysten yhteiskuntavastuun näkökulman rakentumista, tuoden näkyviin eri toimijoita sekä näiden välisiä asetelmia.

Kansainvälisesti tupakkateollisuutta on tutkittu paljon. Etenkin Yhdysvalloissa tupakkateolli-suuden sisäisiin asiakirjoihin on perehdytty laajemmin ja aiheeseen liittyvää kirjallisuutta on saatavilla runsaasti.¹⁶ Kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden kautta asemoin suomalaisen tu-pakkatoimialan osaksi globaalia tupakkateollisuutta. Näin vältetään tavanomaista yksittäisiin

---

¹² Holm 2023, 283.

¹³ Rettig Group Ltd 2024.

¹⁴ Suomalaisista 1900-luvun merkittävistä tupakkayhtiöistä vain Amer ei ole julkaissut omaa historiaansa. Muut yritykset ks. Aunesluoma 2009; Bahne 1950; Nikula & Ahlblad 1962; Paaskoski & Yrjänä 2021.

¹⁵ Hakkarainen 2000, 10–11.

¹⁶ Esimerkiksi Coraiola ja Derry (2019) ovat tutkineet yhdysvaltalaisista tupakkateollisuutta ja sen toimintastrategioita. Tähän työhön verrattuna tarkastelussa on yhden yrityksen sijasta koko Yhdysvaltojen tupakkateollisuus, eli nk. ”Big Tobacco”. Coraiola & Derry 2019.

yrityksiin keskittyvien tutkimusten ongelmaa: yleisten ja laajojen kehityskulkujen sivuuttamista.¹⁷

Tärkeä syy kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden käyttämiselle on yhdysvaltalaisien tupakkayhtiöiden merkittävä markkina-asema Suomessa tutkittavalla aikavälillä. Tupakkateollisuuden merkitystä moderneille yhteiskunnille on myös kuvattu ulkomaisissa töissä ansioituneesti. David Courtwrightin teos *The Age of Addiction. How Bad Habits Became Big Business* (2019) selittää, kuinka tupakkateollisuuden toimijuutta ja toimien merkitystä ymmärtääkseen on otettava huomioon näiden yritysten rooli moderneissa yhteiskunnissa. Kapitalismi ja siihen oleellisesti kuuluva ylimalkainen kuluttaminen on ollut osaltaan lisäämässä addiktioita. Tämän taustalla ja keskeisenä käsitteenä on ”limbic capitalism” (suom. limbinen kapitalismi), jolla Courtwright viittaa teknologisesti edistyneeseen talousjärjestelmään, jossa globaalit teollisuudenalat yllyttävät ihmisiä kuluttamaan enemmän saaden siihen joissain tapauksissa myös tukea eri valtioiden hallituksilta. Sanalla ”limbinen” hän viittaa aivojen tunteista vastaavaan osaan ja kuvaa yritysten pyrkimystä tehdä tuotteistaan mahdollisimman stimuloivia aivoillemme muun muassa tuotekehittelyn ja markkinoinnin avulla. Tuottojen maksimoimiseksi erinäiset yritykset ovat siis edistäneet laillisten, mutta liiallisesti käytettynä usein terveydelle haitallisten tuotteiden myyntiä. Mielihyvän syntyyn on usein tietoisesti panostettu, jotta kulutuksesta on saatu jatkuvaa edistämisen näin addiktioiden muodostumista.¹⁸

Tupakkateollisuuden menneisyyteen on oleellisesti liittynyt sen pyrkimys ohjailla tieteellistä tutkimusta tupakasta ja sen haittavaikutuksista. Tähän liittyvä teos *Merchants of Doubt. How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming* (2010) on eräänlainen yleiskatsaus useisiin tapauksiin, jossa tiede on joutunut vaikuttamiskeinojen kohteeksi. Teoksen yleisluontoisuudesta huolimatta sen alkuluvuissa keskitytään nimenomaan yhdysvaltalaisien tupakkayritysten toimintatapoihin lääketiedettä ja sen tutkimuslöytöjä vastaan. Kirjoittajat lähestyvät kyseistä ilmiötä laajemmasta näkökulmasta käsin, keskittymällä useiden eri yritysten ja teollisuudenalojen keinoihin manipuloida tieteellistä tietoa käyttäen apuna usein samoja ansioituneita tutkijoita ja heidän vaikutusvaltaansa. Tiivistetysti tupakkateollisuudella oli oma strategiansa, jolla se pyrki ylläpitämään näennäistä tieteellistä debattia

---

¹⁷ Wuokko, Jensen-Eriksen & Kuorelahti 2022, 169–170.

¹⁸ Courtwright 2019, 4, 6, 9–10.

ja luomaan ristiriitaa tupakan terveyshaitoista. Kirjoittajien mukaan tätä vastaavaa taktiikkaa on hyödynnetty myöhemmin myös muiden terveyteen liittyvien riskien kohdalla, kuten esimerkiksi asbestin tai otsonikerrokseen liittyvissä debateissa. Todellisuudessa kyseessä ei ollut tieteellinen debatti, vaan suuri disinformaatiokampanja, jonka teollisuus oli määrätietoisesti rakentanut rahoittamalla useita tieteellisiä tutkimuksia.¹⁹

Aiemman kirjallisuuden keskeiset havainnot ja painotukset ovat varsin yhteneväisiä niiden keskittyessä monikansallisiin tupakkayhtiöihin, joista jotkut toimivat myös Suomessa (PM, RJR ja BAT). Yhtiöiden toimet omien intressiensä turvaamiseksi ja tupakan terveyshaittojen vähätely alati lisääntyvästä tutkimustiedosta huolimatta oli sekä yhdessä organisoitua että johdonmukaista vuosikymmenien ajan. Tupakkayhtiöiden toiminnan laajuuden ja määrätietoisuuden selkiyttämiseksi aiemmat tutkimuksen mainitsevat usein aiheen vaativan joko lisää tutkimusta tai laajempaa aineistojen läpikäyntiä. Toisaalta aineistojen vajavaisuus tiedostetaan laajalti. Asiakirjoja on esimerkiksi systemaattisesti tuhottu yritysten toimesta, joka osaltaan vaikeuttaa aiheen tutkimista.²⁰

Tutkittavalla ajalla ulkomaalaisten tupakkayhtiöiden (PM, RJR ja BAT) toiminnan on nähty olleen Suomessa aktiivista, ja tarkoituksenani onkin tarkastella, millainen suhde Rettigillä oli ulkomaalaisiin saman toimialan yrityksiin.²¹ Painopiste on R. J. Reynoldsissa, joka toimi Rettigin valmistamien ulkomaisten savukemerkkien lisenssinhaltijana.²² Tutkimuksessa Rettigiin liittyviä havaintoja verrataan alan muihin toimijoihin ja näiden strategioihin. Suomalaista tupakkateollisuutta sivuavassa kirjallisuudessa Rettigin suhteet muihin alan yrityksiin ovat jääneet vähäiselle huomiolle.

Vaikka tutkimuksen keskiössä on Rettig, suomalaisen teollisuuden keskinäisen toiminnan kannalta myös TTY:n merkityksen selvittäminen on relevanttia. Yhdistystä on aiemmissa teoksissa käsitelty vaillinaisesti, jolloin suomalaisen teollisuuden keskinäisestä yhteistyöstä tiedetään varsin vähän. Esimerkiksi Hiilamo kokee tupakkayhtiöiden toiminnan

---

¹⁹ Oreskes & Conway 2010, 5–7, 10–14, 23–25.

²⁰ Coraiola & Derry 2019, 237, 241.

²¹ Hiilamo 2001, 22.

²² Paaskoski & Yrjänä 2021, 164.

tupakka- ja oikeudenkäyntien yhteydessä vaativan vielä lisäselvittelyjä.²³ Tämän lisäksi TTY:n syntyhistoria antaa olettaa sen liittyvän keskeisesti tupakan ja terveysviranomaisien väliseen debattiin tupakan terveyshaitoista: Rettigin historiassa yhdistyksen todetaan saaneen alkunsa teollisuuden tarpeesta vastata kasvavaan terveysdebatin aiheuttamaan paineeseen.²⁴ Nähdäkseni yhdistyksen merkitys tupakkapolitiikan kehitykselle on relevantti tutkimuskohde, sillä sitä voidaan pitää keskeisenä toimijana yhdistäen Suomen tupakkayritykset pyrkien samalla edistämään teollisuuden intressejä.

Tutkimukseni tärkein tavoite on selvittää, kuinka Rettig toimi aikana, jolloin tupakan terveyshaittojen vahvistuminen ja tietoisuuden lisääntyminen uhkasi tupakkateollisuuden asemaa. Tätä tavoitetta tukevat myöhempana esitetyt tutkimuskysymykset. Rettigin toiminnan sekä toisaalta yhteiskunnan suhtautuminen tupakkateollisuuteen hahmottaa tutkittavan ajan yritysten yhteiskuntavastuuta. Tupakkateollisuus nähdään nykyisin esimerkkinä toimialasta, jossa suuret yritykset ovat käyttäneet hyväksi ihmisten luottamusta tieteeseen, mediaan ja yritysten yhteiskuntavastuuseen, jotta se on pystynyt turvaamaan omia etujaan kansanterveyden kustannuksella.²⁵

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavanlaiset:

1. Kuinka suomalainen tupakkateollisuus suhtautui ensimmäiseen tupakkalakiin?
2. Millaista välinpitoa Rettig kävi R. J. Reynoldsin kanssa ja millainen vaikutus tällä mahdollisesti oli Rettigin toimintaan ja vastuullisuuteen?
3. Millainen merkitys Tupakkatehtaiden yhdistyksellä oli suomalaisten yritysten keskinäisessä toiminnassa sekä missä määrin Rettig toimi osana muuta tupakkateollisuutta?

---

²³ Hiilamo 2001, 49–52. Hiilamon lisäksi Aurejärvi peräänkuuluttaa tarvetta keskittyä tutkimuksissa tupakoinnin tai tupakoitsijoiden sijasta tarkastelemaan yritysten toimintaan. Ks. Aurejärvi 2012, 231.

²⁴ Paaskoski & Yrjänä 2021, 158.

²⁵ Nykyisin myös muut toimialat ymmärtävät tieteeseen perustuvan vaikuttamisen ja epävarmuuden olevan tehokas keino haastaa kansanterveydelle haitallisten tuotteiden sääntelyä. Brandt 2012, 70.

1.2 Teorettinen tausta

Tutkimukseni nojaa teoreettisesti yritysten yhteiskuntavastuun tutkimuskenttään (jatkossa CSR, Corporate Social Responsibility). CSR-kirjallisuuden avulla pystyn analysoimaan Rettigin toimintaa laajemmin osana suomalaista tupakkateollisuutta 1970–1990-luvuilla. Yrityksen yhteiskuntavastuun kautta aineistosta avautuu laajempi näkökulma, kun toiminnan vastuullisuutta voi verrata muun teollisuuden toimintaan. Tarkastelemalla Rettigiä osana globaalia toimialaa, pystyn myös paremmin ymmärtämään, kuinka Rettig sekä muu suomalainen tupakkateollisuus toimi tupakkapolitiikan kehittyessä.

Yritysten yhteiskuntavastuututkimus on tieteenalana laaja. Suuremman yleisön tietoisuuteen se on noussut nykyaikaisen teknologian kehittymisen ja tietoliikenneyhteyksien parantumisen myötä: netin ja puhelinten avulla uutiset leviävät aiempaa nopeammin ja laajemmalle. Lisäksi yhteisöt (usein kuluttajat) ovat myös aiempaa valveutuneempia ja kriittisempiä yritysten toimia kohtaan. Toisaalta jatkuvien väärinkäytöksiä ilmaantuessa myös niiden merkittävyys on heikentynyt ja kärjistetyksi voidaan sanoa uutisten sekä leviävän että unohtuvan entistä nopeammin tahdilla. Vaikka yritysten paheksuttavaa toimintaa kohtaan ollaankin aiempaa sensitiivisempiä, on menneisyyden merkitystä eli muistamista ja unohtamista osana yritysten yhteiskuntavastuuta tutkittu vielä vähän.²⁶

CSR-tutkimuksen avulla voi tarkastella yritysten toimintaa hyvin laajalti ja se sisältääkin erilaisia painotuksia. Hyödynnän työssäni historiallista yritysten yhteiskuntavastuu -tutkimusta tai lyhyemmin HCSR-tutkimusta (Historic Corporate Social Responsibility). HCSR tarkastelee menneisyyden roolia yritysten julkisuuskuvalle ja maineelle. Muistamista ja unohtamista tarkastelevissa tutkimuksissa on usein kahdenlaisia tarkastelukulmia, jotka ovat myös osittain toisiinsa liittyviä. Yksi painottaa yritysten osallistumista unohtamistyöhön osana yrityksen strategiaa, jonka tarkoituksena on minimoida paheksuttavien tapahtumien seurauksia, kun taas toinen lähestymistapa keskittyy johtajien ja organisaatioiden historialliseen vastuuseen, ja siihen miten ne suhtautuvat yrityksen ongelmalliseen menneisyyteen.²⁷

---

²⁶ Menneisyyden ymmärtämisen merkittävydestä kertoo tutkimussuuntauksen kasvu ja monipuolisuus. Coraiola & Derry 2019, 233–234; Philips, Schrempf-Stirling & Stutz 2020, 2–3.

²⁷ Coraiola & Derry 2019, 234.

HCSR-tutkimus voidaan myös nähdä CSR-tutkimuksen ”historiallisena käänteenä”²⁸, joka pyrkii yritysten historiaa tutkimalla tuomaan uutta ymmärrystä yritysten vastuuseen ja etiikkaan. Se auttaa ymmärtämään yritysten yhteiskuntavastuuta myös tässä ajassa. Coraiola ja Derry (2019) tiivistävät, kuinka yritysten johtajat luovat menneisyydestä sellaisia tulkintoja, jotka hyödyttäisivät heitä. Organisaatioiden tapa käsitellä menneisyyttään, kuten ”muistamisen, unohtamisen tai uudelleenjäsentämisen”²⁹ kautta, vaikuttaa oleellisesti myös näiden toimintakulttuuriin. Historian hyödyntäminen yritystoiminnassa on myös keskeistä luoden yritykselle autenttisuutta ja legitimitettä.³⁰

Historiaan keskittyvä CSR-tutkimus voi lisätä historiatietoisuutta yritysetiikasta tai ymmärtämme valtarakenteista. Näistä jälkimmäinen liittyy oleellisesti yritysten sekä historialliseen että ajankohtaiseen yhteiskuntavastuuseen. Toisaalta historian käyttö on kykeneväinen palvelemaan nykyhetken poliittisia tarkoituksia ja tarvitaankin kriittisyyttä arvioimaan tutkimusten merkittävyyttä. Philips & et. al. (2020) mukaan tutkimukselliset ongelmakohdat tulisi tiedostaa samalla ymmärtäen, että CSR ei tarjoa välttämättä toimivia ratkaisuja yrityksille johtuen nimenomaan sen sisältämästä historiallisesta näkökulmasta. Nähdäkseni HCSR sisältää myös eräänlaisen hermeneuttisen näkökulman: menneisyyden johtajien ja näiden edustamien sukupolvien maailmankatsomukset voivat erota nykyhetkestä suuresti ja uudet johtajat toimivat erilaisen kulttuurin ympäröiminä. Tältä osin on oltava historiatietoisia ja ymmärrettävä tutkittavan ajan eroavaisuus nykyhetkestä. Coraiola ja Derry korostavat, kuinka organisaatiokulttuuri muuttuu ja elää muun yhteiskunnan mukana³¹. Näin ollen tutkimuksen aikarajauksen osalta on huomioitava aikavälillä tapahtuneet muutokset osana historiankehitystä. Nykyhetken yritysten yhteiskuntavastuu on tulosta yritysten ja yhteiskunnan välisestä interaktiosta, joka ilmentää aikamme uusliberalistista ideologiaa: ajat muuttuvat ja niin tekevät myös toimintaan vaikuttavat normit.³²

---

²⁸ Philips, Schrempf-Stirling & Stutz 2020, 2.

²⁹ Coraiola & Derry 2019, 235. Yrityksen historian rakentuminen on hyvin dynaamista: ne voivat painottaa tiettyjä yksityiskohtia, kun taas kontroversiaaleja asioita pyritään ”unohtamaan”. Esimerkkeinä mainitaan ranskalainen SNECMA-lentoyhtiö, joka hyödynsi toiminnassaan kansallista identiteettiä vähätellen samalla (ja näin ollen pyrkien unohtamaan) saksalaisten maahanmuuttajien roolia yrityksen historiassa.

³⁰ Coraiola & Derry 2019, 234–235; Philips, Schrempf-Stirling & Stutz, 2020, 2–4.

³¹ Menneisyyttä saatetaan esimerkiksi tulkita erilaisista moraalisisistä lähtökohdista käsin. Coraiola & Derry 2019, 235.

³² Coraiola & Derry 2019, 235; Philips, Schrempf-Stirling & Stutz 2020, 6–9.

CSR-tutkimuksessa voidaan tarkastella kolmea keskeistä ja erilaista toimijaa. Nämä kolme erilaista näkökulmaa ovat yhteisö (society), yritys (business) ja hallinto (governmental). Näistä yhteisön tulisi olla yritysten yhteiskuntavastuun ensisijaisia hyötyjiä. Hallinnon tai useimmissa tapauksissa erilaisten valtiollisten toimijoiden tehtävänä on edustaa yhteisöä samalla välittäen yhteisön yrityksiä kohtaan asettamia odotuksia. Yritys on puolestaan yksinomaan vastuussa yhteiskuntavastuustaan, joskin tämän osalta voidaan pohtia ja argumentoida, missä määrin CSR saattaa vaikuttaa yrityksen toimintakykyyn ja sen taloudelliseen menestykseen. Yritykset toisaalta usein omatoimisesti osallistuvat unohtamistyöhön tarkoituksenaan minimoida teke- miensä vääryyksien seurauksia. Käytännön esimerkki tutkimuksellisesta sovellutuksesta on edellä mainittu Coraiola ja Derry, jotka ovat tarkastelleet yhdysvaltalaisia tupakkayhtiöitä ja sitä, kuinka ne ovat osallistuneet unohtamistyöhön osana selviytymisstrategiaansa ja ohjailleet julkista mielipidettä samalla pyrkien välttelemään vastuuta.³³

Mahdollinen muutos yhteiskuntavastuun suhteen saattaa näkyä esimerkiksi siinä millaisten eri asioiden puolesta yritysten voidaan olettaa ottavan vastuuta tai miten yritysten toiminnassa yleensä näkyy tämä vastuukantaminen. Esimerkiksi johtamisen valvonta (management control) ja läpinäkyvyys ovat eräitä toimia, jotka ilmentävät CSR:än näkymistä yrityksen käytännön toiminnassa. Toisaalta on tärkeää ymmärtää historiallisen muutoksen tapahtuvan aina erilaisissa konteksteissa, etenkin kun CSR:än kannalta keskeisten toimijoiden (yhteisö, yritys ja hallinto) väliset suhteet ovat alituisessa muutoksessa. Nykyisin esimerkiksi yhteisö on aiempaa valveutuneempaa ja hyväksyy yhä vähemmän yritysten vastuutonta toimintaa.³⁴

Tupakkateollisuuden toimien tutkimuksellinen tarkastelu riippuu pitkälti siitä, miten yritysten yhteiskuntavastuu ymmärretään. CSR voidaan jakaa kolmeen erilaiseen metateoreettiseen lähtökohtaan. Nykyisin vallalla olevan klassiseen liberalismiin perustuvan taloudellisen näkökulman mukaan yrityksen ja yhteisön vastuut ovat eriäviä. Koska yritykset muodostuvat lähes

---

³³ Coraiola & Derry 2019, 234–236; Moon, Murphy & Gond 2017, 32, 38. Coraiola ja Derry kertovat HCSR:än alun perin keskittyneen yksittäisten organisaatioiden muistoihin, ja vasta äskettäin tutkimukset ovat laajentuneet koskemaan kokonaisia teollisuudenaloja. Käytännön kuvailut useamman yrityksen yhteisesti organisoimasta unohdustyöstä puuttuvat yhä ja unohdustyön vaikutukset yrityksille itselleen ja ympäröivälle yhteisölle ovat vielä epäselviä.

³⁴ Coraiola & Derry 2019, 234; Moon, Murphy & Gond 2017, 34, 38.

yksinomaan taloudellisista toimijoista, ovat talouden ulkopuoliset seikat lähinnä julkisten instituutioiden vastuulla. Tällöin yhteiskuntavastuullisuus ilmenee yrityksissä useimmiten vapaaehtoisesti näiden ollessa vuorovaikutuksessa osakkeenomistajien kanssa. Taloudellinen näkökulma korostaakin yhteiskuntavastuun taloudellista merkittävyyttä yrityksille.³⁵

CSR voidaan myös nähdä keinona hallita yrityksiä. Tämä kriittiseksi perspektiiviksi kutsuttu lähestymistapa suhtautuu kriittisesti edellä kuvattuun klassisen liberalismiin näkemykseen julkisen ja taloudellisten toimijoiden vastuullisuuden välisestä rajasta: yritysten vapaaehtoinen ja strateginen itsekontrolli nähdään sopivan osaksi yritysten tavoitteita. Yritysten etuja palveleva toiminta on puolestaan mahdollistunut kansalaisyhteiskunnan kustannuksella.³⁶

Kolmas tapa lähestyä yritysten yhteiskuntavastuuta on poliittis-eettinen näkökulma. Se korostaa yritysten yhteiskuntavastuun perustuvan viimekädessä yhteisössä vallitseviin normeihin ja sääntöihin, jotka puolestaan asettavat rajoja taloudelliselle toiminnalle. Poliittis-eettisessä näkökulmassa CSR ymmärretään keinona tehdä yhteiskunnallista hyvää, joka puolestaan oikeuttaa varsinaisen toiminnan.³⁷

Tässä työssä tarkastelen Rettigin toimintaa yritysten yhteiskuntavastuuseen liittyvän kirjallisuuden avulla, jonka kautta suhteutan Rettigin toiminnan muuhun tupakkateollisuuteen. Yksittäiseen yritykseen keskittyminen toisi huonosti tietoa eri toimijoiden osallistumisesta kollektiivisesti organisoituihin toimiin. CSR-teoretisoinnin merkityksenä on auttaa jäsenilemään lähiluvun kautta tekemiäni havaintoja. Tupakkateollisuuden tutkiminen tupakkateollisuuden sisäisten asiakirjojen kautta voidaan nähdä tarkoituksenmukaisena, sillä tutkimusten avulla voidaan tuoda julki tupakkateollisuuden aiheuttamia yhteiskunnallisia ja kansanterveydellisiä ongelmia sekä tarkastella sitä, kuinka yritykset reagoivat näihin. Tällaisten tutkimusten on nähty auttavan mahdollisesti tekemään tulevaisuudessa parempia poliittisia päätöksiä, kun pystymme kattavammin ymmärtämään, kuinka tupakkateollisuus on toiminut. Tutkimustieto ei näin ollen lisää ymmärrystä vain tupakkateollisuuden toiminnasta, vaan yleisesti myös muiden toimialojen isoista globaaleista yrityksistä.³⁸

---

³⁵ Stutz 2021, 15–16.

³⁶ Stutz 2021, 16.

³⁷ Stutz 2021, 16–17.

³⁸ Coraiola & Derry 2019, 234; Hiilamo 2004, 22.

1.3 Alkuperäislähteet ja metodologia

Tutkimuksen alkuperäislähteinä käytetään ELKA:ssa säilytettävät Oy Rettig Ab:n asiakirjat, jotka ovat syntyneet ja talletettu alun perin samaisen yrityksen toimesta. Aineistoon on saatu tutkimus- ja käyttöluja. Aineisto sisältää erilaisia asiakirjoja, kuten Tupakkatehtaiden yhdistyksen kokouksien pöytäkirjoja ja Rettigin kirjeenvaihtoa lääkintöhallitukselle. Rettigin sisäisiä dokumentteja tai esimerkiksi johtoryhmän päätöksentekoon liittyviä asiakirjoja ei aineistosta löydy.

Arkistossa olevista kansioista on hyödynnetty aiheen kannalta kaikista relevanteimpia keskittyen yritystä koskeviin oikeudenkäynteihin ja Tupakkatehtaiden yhdistystä liittyviin kansioihin. ELKA:ssa oleva aineisto on ajallisesti hajanainen kattaen tutkimuksen aikarajauksen vaillinaisesti. Tämä voi johtua mahdollisesti siitä, että arkistoon on tallennettu vain osa Rettigin arkistoista. Loput yrityksen aineistosta on sijoitettu Helsingissä sijaitseviin Rettigin suvun yksityisarkistoon ja Rettigin yritysarkistoon. Näihin kokoelmiin minulla ei ole ollut pääsyä.³⁹

ELKA:n aineiston hajanaisuutta paikkaavat ulkomaiset lähteet. Aineistoa on haettu R. J. Reynoldsin tietokannasta (RJRTDOCS) sekä Kalifornian yliopiston ylläpitämästä Truth Tobacco Industry Documents -tietokannasta (TTID), joka tunnettiin aiemmin nimellä Legacy Tobacco Documents Library. Tietokannat muodostuvat Yhdysvaltojen tupakka-asiakirjoista. Kuten jo mainittua, kyseiset asiakirjat julkaistiin osana oikeuden päätöstä, johon sisältyi osavaltioiden ja tupakkayhtiöiden välille solmittu MSA-sopimus.

Asiakirjahakujen rajaamisessa on keskitytty yksinomaan Rettigiin, jonka vuoksi se on myös toiminut ainoana hakusanana. Tämän hakusanan tuottamien tulosten lisäksi muita hakuja ei ole tehty, sillä työn rajallisuuden vuoksi ei ole ollut mahdollisuutta käydä tietokantoja tämän laajemmin läpi. Esimerkiksi muiden yhtiöiden tai näiden palveluksessa olleiden henkilöiden nimiä käyttämällä saisi oletettavasti lisää aiheeseen liittyvää aineistoa. Koska iso osa RJRTDOCS tietokannan asiakirjoista löytyi myös TTID:stä, olen pyrkinyt käyttämään jälkimmäistä.

---

³⁹ Rettigin historiategoksessa kirjoittajat ovat hyödyntäneet Rettigin yritysarkistoa ja suvun yksityisarkistoa, josta saattaisi löytyä lisää aiheeseen liittyvää aineistoa. Ks. Paaskoski & Yrjänä 2021.

Tämä siksi, että kyseisen tietokannan hakutyökalu monipuolisine rajauksineen helpottaa asiakirjojen löytämistä jälkikäteen.

Aineistosta voi löytää hyvinkin yksityiskohtaisia tietoja esimerkiksi eri henkilöiden yhteyksistä tupakkateollisuuteen ja sen poliittisiin vaikuttamisyrityksiin, jotka voidaan nykyisin nähdä vähintäänkin kyseenalaisena. Tutkimukseni tarkoituksena on kuitenkin tarkastella yrityksiä ja näiden välistä yhteistoimintaa, eikä keskittyä sensaationhakuisesti menneisyydessä vaikuttaneiden henkilöiden toimintaan. Tästä johtuen aineistosta löytyvät nimet sekä henkilöihin menevät yksityiskohdat on mainittu vain, jos se on ollut työn aiheen kannalta välttämätöntä tai jos kyseisestä henkilöstä on löydettävissä tietoa jo aiemmista julkaisuista. Esimerkiksi TTID-tietokannan julkisissa asiakirjoissa olevia nimiä on mainittu työn selvyyden vuoksi. Näin pyrin ottamaan huomioon hyvät tieteelliset esitystavat sekä noudattamaan historianalan tutkimusetiikkaa. Asiallisen tutkimusetiikan avulla historiantutkimuksessa voidaan käsitellä hankalia-kin aiheita kunnioittaen samalla kaikkia toimijoita.⁴⁰

Tarkastelen aineistoa lähiluvun avulla, jossa huomio kiinnitetään yksittäisiin teksteihin ja niiden osiin lopulta luoden tulkintaa näistä. Lähiluku on yleisesti ottaen hyvin laveasti ymmärretty metodi ja siitä on syntynyt usein toistettu käsite, jolla saatetaan tarkoittaa kaikenlaista tarkkaa aineiston analysointitapaa. Tämän tutkimuksen osalta se tarkoittaa aineistoon palaamista useamman kerran ja liikkumista yksityiskohdista kohti laajempia kokonaisuuksia. Tämänkaltaista aineiston analysointia kutsutaan myös ”hermeneuttisen kehän” periaatteeksi, jossa ”kokonaisuutta ja sen osia tarkastellaan suhteessa toisiinsa”.⁴¹ Jyrki Pöysä määrittelee lähiluvun tarkoitettavan aineiston sellaista toistuvaa lukemista, jossa tekstin pariin palatessa tarkennetaan syntyneitä tulkintoja. Aineiston pariin uudelleen palaaminen uusien havaintojen löytämiseksi ei hänen mukaansa vaadi välttämättä yhtä yötä pidempää ajanjaksoa, sillä prosessissa merkittävää on aineiston alitajuinen työstäminen, jonka huomaa palatessaan takaisin aineiston pariin.⁴²

---

⁴⁰ Puolestaan eettiseen tutkimusmissioon tukeutuminen ei vapauta tutkijaa noudattamasta hyvää tieteellistä esitystapaa. Historian tutkimuksen etiikasta ks. Vainio-Korhonen 2017 ja Frigren 2017.

⁴¹ Pöysä 2015, 26.

⁴² Lähiluvun nimestä poiketen se ei toisaalta tarkoita yksinomaan vain alituista lukemista. Usein jo varhaisessa vaiheessa aloitetut muistilappujen kirjoittamiset tai aineiston alleviivaukset ovat osa kirjoittamista, joka on seurausta tulkinnallisesta lukemisesta. Pöysä 2015, 6, 25–27, 31–32.

Koska alkuperäisaineistoni keskittyy yksinomaan Rettigiin, on työni luonteeltaan tapaustutkimuksellinen. Käytännössä vertaan aineistoista tekemiäni havaintoja aiempien tutkimusten tuloksiin. Tätä tukee se, että aiemmat suomalaiset tutkimukset ovat keskittyneet joko hyvin yleisellä tasolla paikallaiseen tupakkapolitiikkaan tai tarkastelleet monikansallisten suuryritysten roolia Suomessa. Näin ollen paikallisen tupakkateollisuuden merkitys tai yksittäisten yritysten toiminta ja keskinäiset suhteet eivät ole olleet tarkastelun keskiössä.⁴³

Lähdekritiikki on oleellinen osa historiantutkimusta ja näin se on myös tämän työn kohdalla. Käytännön tasolla lähdekritiikki auttaa jo alusta alkaen arvioimaan aineiston puutteellisuutta ja sen luomia rajoitteita: mistä aineisto kertoo, tai mitä on mahdollisesti jätetty tai jäänyt arkiston ulkopuolelle sekä kuinka yleistettävissä aineiston pohjalta tehtävät havainnot voivat olla. Tupakkateollisuuteen liittyvien aineistojen ongelmallisuus on yleisesti tutkijoiden tiedostama asia. Asiakirjoja on säilötty eri yritysten arkistoihin tietynlaisten valintakriteerien mukaan, mikä on mahdollisesti karsinut osan asiakirjoista pois. Lisäksi eri organisaatioilla on ollut toisistaan poikkeavia käytänteitä, siinä mikä on koettu relevantiksi säilyttää ja mikä taas ei. Oman lukunsa tuo Big Tobaccon pyrkimykset peitellä omia toimiaan tuhoamalla yritysten epäeettisiin toimiin liittyviä dokumentteja. Tämä oli osa yritysten luomaa muistamista, jonka tavoitteena oli vääristää menneisyyden tapahtumia tuhoamalla keskeisiä todistusaineistoja ja edistämällä vaihtoehtoisia kertomuksia menneisyydestä. Nämä luodut narratiivit olivat teollisuudelle suotuisampia. Näin ollen kertynyt aineisto on monien erilaisten tekijöiden vuoksi vinoutunutta. Toisaalta oikeudenkäyntien seurauksena julkitulleet tupakka-asiakirjat ovat omalaatuisia siinä mielessä, että ne olivat alun perin luottamuksellisia dokumentteja, joiden sisältöjä ei ollut tarkoitettu yleiseen tietoisuuteen.⁴⁴

Heikki Hiilamo on kuvannut väitöksessään hyvin yhdysvaltalaisen tupakka-asiakirjojen rajoitteita, kun tarkastelussa on pieni ja kaukainen markkina-alue, kuten Suomi. Osa asiakirjoista ja

---

⁴³ Hiilamo tarkastelee väitöskirjassaan ulkomaalaisten yritysten poliittisia vaikutuskeinoja Suomessa vuosien 1975–1990 välillä. Näin ollen keskiössä on Suomessa vaikuttaneet ulkomaalaiset yritykset, eli BAT, PM ja RJR. Aurejärvi puolestaan korostaa teoksissaan oikeudenkäynteihin liittyviä seikkoja, jolloin Rettigin välit Reynoldsiin jäävät rajauksen ulkopuolelle, sillä se ei ollut osallisena Suomen oikeudenkäynneissä. Lisäksi yhtenä syynä ovat mahdollisesti lähdeaineiston luomat rajoitteet: Aurejärvi keräsi alkujaan itselleen mittavan aineiston tupakaoikeudenkäyntejä varten, jolloin ulkopuoliset toimijat jäivät vähemmälle huomiolle. Ks. Aurejärvi 2004; Aurejärvi 2012, 7; Hiilamo 2007, 44–47.

⁴⁴ Coraiola & Derry 2019, 237, 240–241.

todennäköisesti juuri pienempiä markkina-alueita koskevat eivät välttämättä ikinä saapuneet Yhdysvaltoihin yritysten pääkonttoreihin, jolloin ne eivät myöskään päätyneet osaksi asiakirjoja, jotka julkaistiin MSA:n solmimisen jälkeen.⁴⁵ Yrityshistorioihin liittyy oleellisesti aineistojen rajoitteet. Aineistojen käyttöä voivat rajoittaa paitsi liikesalaisuudet myös yrityksen pelko negatiivisesta julkisuudesta, jolloin yritykset eivät halua antaa aineistojaan historian tutkimuksen käyttöön. Aineiston keruu vaatiikin triangulaatiota eli monipuolista lähteiden käyttöä, mikä lisää tulosten luotettavuutta.⁴⁶ Tässä työssä tämä tarkoittaa ELKA:n aineiston lisäksi yhdysvaltalaisen materiaalin hyödyntämistä.

Tutkimustulosten kannalta olennaista on kontekstualisointi. Sen avulla tehdyt havainnot asetetaan laajempaan ajalliseen ja kulttuuriseen kontekstiin.⁴⁷ Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että olen tutkimuksen alkuvaiheessa tutustunut sekä tutkittavaan aiheeseen että aikakauteen aiemman kirjallisuuden kautta. Näin kykenen erottamaan oleellisen epäoleellisesta ja ymmärtämään aikakauden ja sen erityispiirteiden eroavaisuuden nykyhetkestä.

---

⁴⁵ Hiilamo 2007, 62, 69.

⁴⁶ Wuokko, Jensen-Eriksen & Kuorelahti 2022, 174–175.

⁴⁷ Wuokko, Jensen-Eriksen & Kuorelahti 2022, 169.

2 OY RETTIG AB OSANA SUOMEN TUPAKKATEOLLISUUTTA

Käsittelen tässä pääluvussa suomalaisen tupakkateollisuuden vaihteita, jota taustoittaakseni tarkastelen yleisellä tasolla tupakan historiaa Suomessa. Tiivistän aluksi tupakkakasvin saapumisen Ruotsin valtakuntaan ja verkkaisesti syntyvää teollisuutta. Tämän jälkeen tupakkateollisuuden historiaa käydään vuoteen 1995 saakka. 1900-luvun käsittelyn painopisteenä ovat toimialan sisällä tapahtuneiden muutosten lisäksi Rettigin vaiheet ja asema teollisuudessa. Teollisuuteen vaikuttaneen lainsäädännön syntyyn ja kehittymiseen keskitytään tarkemmin seuraavassa luvussa.

2.1 Tupakan saapuminen Suomeen ja varhainen teollisuus

Tupakan historiaan on Suomessa vaikuttanut merkittävästi alueen sijainti aluksi osana Ruotsina ja myöhemmin osana Venäjän keisarikuntaa. Tupakka saapui kolmikymmenvuotisen sodan seurauksesta Ruotsiin ja 1600-luvun puolivälissä se oli levinnyt laajalti valtakunnan eri osiin. Tupakkaa on tuotu Viipuriin ja Turkuun ainakin vuodesta 1637 lähtien ja nopean leviämisen seurauksesta tupakka monopolisoitiin, mikä samalla merkitsi tupakkakasvin viljelykieltoa. Taustalla vaikutti pelko, että hyödyttömänä nähty kasvi saattaisi vähentää viljan viljelyä. Tämä lyhytaikainen monopoli purettiin kuitenkin jo vuonna 1649, koska eritoten porvarissääty

vastusti sitä. Myös pelko viljanviljelyn vähenemisestä oli osoittautunut turhaksi. Tupakan saavuttua Ruotsin valtakuntaan kasvin viljelyä kokeiltiin myös Suomessa varsin pian.⁴⁸

Tupakkateollisuuden arvo tiedettiin 1700-luvulla jo hyvin, ja merkantilismin hengessä pyrittiin tukemaan kotimaista tuotantoa, jotta kauppatase ei kärsisi tupakantuonnin seurauksesta. Tupakan viljelyä pyrittiinkin edistämään eritoten kaupungeissa⁴⁹ ja samalla perustettiin useita purutupakkaa valmistavia tupakkakehräämöitä. Viljely-yrityksistä huolimatta tupakka kasvoi huonosti Suomessa. Kasvi ei sopinut paikalliseen ilmastoon, jossa kesä oli lyhyt ja halla saattoi tuhota sadon. Toisaalta viljelykset eivät olleet menestyviä laajan salakuljetuksen⁵⁰ ja kotiviljelyn vuoksi: venäläinen ja hollantilainen tuontitupakka oli halvempaa kuin paikallisten tehtaiden tuotanto.⁵¹

1700-luvulla tupakka nousi osaksi seuraelämää, joskin sen käyttö oli todennäköisesti yleistynyt Ruotsin valtakunnan alueella jo ennen tupakkakehräämöiden perustamista. Turkuun vuonna 1731 perustettu kehräämö oli Ruotsin valtakunnan suurin. 1700-luvun kuluessa kaupunkiin perustettiin edellä mainitun lisäksi myös kaksi muuta tehdasta, jolloin Ruotsin kolme suurinta tupakkatehdasta sijaitsivat Turussa. Kehräämöiden raaka-aineena käytetty tupakka tuli pääosin ulkomailta, jonka lisäksi iso osa viennistä kohdistui Pohjanlahden toiselle puolelle. Vuosisadan vaihtuessa Suomessa oli kaikkiaan kymmenkunta tupakkatehdasta, mutta siitä huolimatta kotimainen tupakantuotanto ei ollut riittävää ja raakatupakkaa tuotiin eritoten Hollannista. Tupakan viljelysyritykset hiipuivat lopulta 1800-luvun aikana kuljetusyhteyksien tehostumisen vaikutuksesta, jolloin tehtaiden laadukkaammat tupakat olivat yhä useamman saatavilla.⁵²

Tupakkateollisuus oli varsin kehittynyttä Suomessa Ruotsin vallan aikana mutta toimiala taantui Suomen tultua osaksi Venäjän keisarikuntaa ja Ruotsiin kohdistuneen viennin tyrehtyttyä. Nyt venäläistä raakatupakkaa myytiin suoraan kuluttajille sekä toisaalta

---

⁴⁸ Lahtinen 2007, 55–57; Ramsay, Ignatius, Winter & Elfving 1909, 3–4, 25.

⁴⁹ Viljelyä edistettiin vuoden 1745 määräyksellä nimenomaan kaupungeissa, sillä tupakantaimien hoitamiseen tarvittua työvoimaa nähtiin löytyvän juuri kaupunkien lapsista ja muusta ”vähemmän hyödyllisestä väestä”. Lahtinen 2007, 58.

⁵⁰ Venäjältä tapahtuva salakuljetus lisääntyi vuoden 1743 Turun rauhaan kuuluvien rajamuutosten seurauksesta, jolloin osa maatiloista jakautui rajan molemmin puolin. Nikula 1962, 22.

⁵¹ Lahtinen 2007, 58; Nikula 1962, 17, 19–22.

⁵² Lahtinen 2007, 58–59; Nikula 1962, 18; Snellman 1903, 77.

ruotsalaiset tupakkateollisuuden tuotteet löysivät markkinoita Suomesta alhaisen tullimaksun edesauttamana. Ruotsista tapahtunut tuonti väheni kuitenkin 1840-luvulla, kun tullitaksa yhtenäistyi samalle tasolle muiden maiden kanssa. Myös taloudellinen tilanne parani vuosisadan puolivälissä. Tämä puolestaan sai aikaan kotimaisen tupakkateollisuuden kasvun aina 1870-luvulle asti, kun ulkomaalaisten tupakkatuotteiden tuonti korvautui kotimaisella tuotannolla. Samaan aikaan myös keskeisin tupakkatuote vaihtui purutupakasta piipputupakaksi.⁵³

Myös Rettigien toiminta laajeni Suomeen tullitaksan muutoksesta johtuen. Rettigin suku oli tullut tunnetuksi Ruotsin Gävlessä, jossa Pehr Christian Rettig oli aloittanut tupakkatoimintansa vuonna 1809. Gävlessä toimivan P. C. Rettig & Co:n tuotteiden kysyntä kasvoi ja havaitessaan tuotteidensa suosion myös Pohjanlahden toisella puolella, halusi Pehr Christian Rettig luoda yritystoimintaa myös Suomeen. Vuoden 1809 valtiorajojen muutoksista huolimatta kauppalaivojen liikenne Ruotsin ja Suomen välillä oli edelleen vilkasta. Tuottoisat myyntimatkat autonomiseen Suomeen olivat olleet vuotuisia ja tuontitullien nousun uhatessa toiminnan kannattavuutta, kävi liiketoiminnan laajentaminen Suomeen entistä rationaalisemmaksi. Hänen kahdesta pojastaan vanhempi Pehr Cerelius Rettig siirtyi Turkuun ja joulukuussa 1845 senaattilta saadun luvan jälkeen tehdas aloitti toimintansa seuraavan vuoden toukokuussa. Vuotta myöhemmin se oli tuotannon arvon perusteella kaupungin toiseksi merkittävin tuotantolaitos.⁵⁴

Aluksi Turun tehdas toimi P. C. Rettig & Co:n tytäryhtiönä ja Gävlestä tuli pääoman lisäksi myös tietotaitoa. Myös raakatupakan alkuperä⁵⁵ oli sama kuin emoyhtiöllä ja uuden tehtaan perustaminen Suomeen kävi nopeasti. Tehtaan toiminta oli vakaata ja ajoittaisia ongelmia tuotti lähinnä vain raakatupakan puute. 1850-luvun lopulla alkaneen noususuhdanteen vaikutus heijastui myös Rettigien toimintaan. Turun tehtaasta tuli maan suurin tupakkatehdas ja piipputupakan tuotanto oli jo tuolloin volyymiltaan selvästi suurempaa kuin mihin Gävlen tehdas oli ikinä pystynyt. Pehr Cereliuksen kuoltua vuonna 1871 hänen Robert-veljensä poika, Frederic Rettig, siirtyi Turkuun tupakkatehtaan uudeksi omistajaksi. Käytännössä liiketoimintaa ohjasi

---

⁵³ Schybergson 1980, 413–414.

⁵⁴ Bahne 1950, 60, 63–66; Paaskoski & Yrjänä 2021, 23, 26–29.

⁵⁵ Aluksi raakatupakkaa tuotiin Lontoosta, mutta 1810-luvun loppupuolella tehtiin sukupolvia kestänyt sopimus tupakkaa välittävän kauppahuoneen kanssa ja tuonti siirtyi Bremeniin. Taustalla vaikutti pohjoisamerikkalaisen tupakan päämarkkinapaikan vakiintuminen Euroopassa. Paaskoski & Yrjänä 2021, 23.

isä Robert Gävlestä käsin ja pojan tuli hyväksyttää kaikki suuremmat investoinnit isällään. Robertin kuollessa vuonna 1886 suoritettiin perinnönjako, jossa Turun tehtaan arvon arvioitiin olevan kolme kertaa enemmän kuin Gävlen tupakkatehdas. Testamentissa Frederic Rettig sai Turun tehtaan omistukseensa maksaen samalla sisaruksilleen näiden osuudet. Perinnönjaon myötä tupakkatehdas itsenäistyi lopullisesti.⁵⁶

Siirryttäessä osaksi Venäjän keisarikuntaa aluksi venäläisen tupakan asema parani Suomessa tullivapauden vuoksi. Teollisuuden nousua 1800-luvulla kuvaten vuosien 1843 ja 1903 välillä teollisuuden työpaikkojen määrä kolminkertaistui ja tuotannon arvo puolestaan kolmikymmenkertaistui. Suomalainen tupakantuotanto kasvoi eritoten 1800-luvun lopulla, jolloin myös savukkeet yleistyivät piipputupakan menettäessä markkinoita. Tuotannon kasvun seurauksesta venäläisten paperossien myynti väheni. Etenkin 1890-luvulla suhteiden kiristyminen emämaa Venäjän kanssa sai suomalaiset polttamaan kotimaisia savukkeita.⁵⁷

2.2 Suomen 1900-luvun alun tupakkateollisuus

1930-luvulla aikana Suomen tupakkateollisuus muuntui käsityöstä koneelliseen suurtuotantoon, jossa yksittäisten savukkeiden valmistuskustannukset pyrittiin saamaan mahdollisimman alhaisiksi. Tämä tiesi loppua pienille tupakkatehtaille, jotka eivät pystyneet yhtä kustannustehokkaaseen tuotantoon. Lisäksi valmisteveron kohoaminen edesauttoi tässä muutoksessa, heikentäen pienimpien yritysten maksuvalmiutta. Toimiala vaati muutenkin suurta pääomaa, josta iso osa kului paitsi raakatupakan ostoon niin myös valmistukseen vaadittuihin varastoihin ja valmisteveron maksamiseen.⁵⁸

Kustannustehokkuuden myötävaikuttajana oli myös 1900-luvun alussa tapahtunut naisten laaja tulo työmarkkinoille ja näiden miehiin verrattuna huomattavasti alhaisempi palkkataso. Tupakkatehtaiden työntekijöistä lähes 90 prosenttia muodostuikin matalapalkkaisista naisista, jotka osaltaan mahdollistivat hintojen alenemisen ja kilpailun kiristymisen. Uutta työvoimaa saatettiin rekrytoida pitkienkin matkojen päästä. Verrattuna moniin muihin naisvaltaisiiin tai

---

⁵⁶ Paaskoski & Yrjänä 2021, 15, 31–32, 36, 39–40, 47–48.

⁵⁷ Lahtinen 2007, 89–90; Ramsay, Ignatius, Winter & Elfving 1909, 7; Snellman 1903, 91.

⁵⁸ Paaskoski & Yrjänä 2021, 91–92.

alhaisten palkkakustannusten myötä naisvaltaistuneisiin teollisuudenaloihin, olivat tupakkateollisuuden naisille maksamat palkat heikoimmasta päästä. Teollisuuden tuottoa voitiin kasvat-
taa sekä koneellistumisen että juuri halvan työvoiman turvin, joka oli tuolloin laajalti eri teol-
lisuudenalojen tietoinen työmarkkinaratkaisu. Tämän naisten työllistämisen teollisuuteen on
nähty myös luoneen ”matalapalkkaisten ammattilaisten” sektorin.⁵⁹

1930-luvuilla kilpailu alalla lisääntyi. Tämä näkyi paitsi yritysten fuusioitumisena ja konkurs-
seina myös hintasotana, joka alkoi valtion nostaessa raakatupakan tullia ja valmisteveroa
vuonna 1931. Tämän seurauksesta osa tehtaista nosti tuotteidensa hintoja, mutta Tupakkateh-
das Fennia päätti pitää suosituimman tuotteensa hinnan entisellään kasvattaen näin markkina-
osuuttaan. Muiden tehtailijoiden oli vastattava tähän ja syksyllä 1932 yritykset laskivatkin juuri
nostamiaan hintoja. Markkinatilanteen epävakaudesta ja hintojen alenemisesta kärsivät sekä
verotulojaan menettävä valtiovalta että suuret tukkuliikkeet.⁶⁰

Suomalaisilla tehtailijoilla oli ollut mahdollisuus keskusteluun ja sopimiseen yhteisen työnan-
tajaliiton kautta, joka oli perustettu vuonna 1917 palkkapolitiikan sopimiseksi. Huolimatta Tu-
pakkatehtaiden työntajaliitosta tehtailijoiden välit olivat kilpailun kiristymisen vuoksi huonot
ja erinäiset kokoukset eivät parantaneet tilannetta, vaikka Keskuskauppakamarin yliasiamies
vuorineuvos Yrjö Pulkkinen asetettiin selvittämään tupakkatehtailijoiden näkemyksiä hintaso-
tien estämiseksi. Kokouksissa ei saatu konkreettisia päätöksiä aikaan, ja eritoten kiista pöl-
lisavukkeiden minimihinnasta jakoi tehtailijat kahteen eri leiriin. Tavoitteena ollutta minimi-
hintaa sääntelevää hintakartellia ei saatu muodostettua. Teollisuuden rivit yhdistyivät lopulta
tammikuussa 1934, kun huhut valtiovallan mahdollisesta valtionmonopolista saivat tupakka-
tehtailijat sopimaan riitansa ja perustamaan samalla Suomen Tupakkateollisuusyhdistyksen.
1930-luvun hintasota näkyi tehtailijoiden määrän vähentymisenä ja teollisuuden toimijat vähe-
nivät viiteen.⁶¹

---

⁵⁹ Sukupuolen vaikutuksesta ajan kasvavaan teollisuuteen ks. Suoranta 2009, 56–58.

⁶⁰ Aunesluoma 2009, 28–29; Paaskoski & Yrjänä 2021, 92–93.

⁶¹ Tupakkateollisuusyhdistyksen perustajajäseniin kuulunut F. Sergejeffin Tupakkatehdas lopetti toimintansa
1935 koneiden siirtyessä Rettigin tehtaalle Turkuun. Muut yhdistyksen jäsenet olivat Fennia, Rettig, Strengberg
ja Suomen Tupakka. Viides toimija alalla oli Viipurin Tupakka Oy, joka ei kuulunut yhdistykseen. Yrjänä &
Paaskoski 2021, 93–95.

2.3 Tupakkateollisuuden keskittyminen ja ulkomaisten toimijoiden kasvu

1900-luvun aikana suomalainen tupakkateollisuus keskittyi voimakkaammin muutamien yritysten käsiin. Vuosisadan alkupuolella toimijoiden määrä väheni äkisti. Vuonna 1922 tupakkatehtaita oli ollut vielä 22, mutta 1930-luvun rajun kilpailun seurauksesta tehtailijat vähentyivät viiteen yritykseen ja lopulta sotavuosien jälkeen vuonna 1950 jäljellä olivat kolme yritystä: Rettig (jonka osana muita tehtaita, kuten Strengberg), Amer ja Suomen Tupakka (myöh. BAT Finland). Näistä jälkimmäisin oli 1930-luvun lopulla siirtynyt uudemman kerran British American Tobaccon omistukseen. Samalla aikavälillä Rettigistä kasvoi suuryritys, joka oli saanut merkittävän sijan Suomen tupakkateollisuudessa keinoja kaihtamatta: 1930-luvun lopulla operaatio Strengbergiksi kutsutussa yrityskaappauksessa Rettigiä johtanut Hans von Rettig sai enemmistön Strengbergin osakkeista⁶² hyödyntäen bulvaaneja ja peiteyhtiöitä.⁶³

Vaikka nämä jäljelle jääneet yritykset olivatkin Suomen Tupakkaa lukuun ottamatta suomalaisomisteisia, ulkomaalaisten suuryritysten on sanottu nousseen 1900-luvun jälkipuoliskolla aiempaa keskeisempään rooliin Suomessa. Tutkimukseni aikarajauksen aikana Suomen tupakkateollisuuden keskeisinä toimijoina on ollut myös maailman suurimpia monikansallisia tupakkayhtiöitä, joista kyseisellä aikavälillä Philip Morrisilla⁶⁴ oli suurin markkinaosuus. Näistä ulkomaisista yrityksistä osa toimi Suomessa erilaisten lisenssisopimusten kautta. Siinä missä British American Tobacco oli Suomen Tupakka Oy:n emoyhtiö, Philip Morris toimi Amer-Tupakka Oy:n ja R. J. Reynolds puolestaan Rettigin lisenssiantajana.⁶⁵

---

⁶² Strengberg oli alan merkittävä toimija. Se oli saanut haltuunsa Viipurin Tupakka Oy:n osake-enemmistön 1934. Oston oli motivoinut Viipurin Tupakan päätös laskea tuotteidensa hintoja, mikä ei ollut miellyttänyt kilpaillevia tehtailijoita. Osa tehtaista laski edullisimpien savukemerkkiensä hintoja neuvotellen samalla muiden yhtiöiden kanssa Viipurin Tupakan yhteisostosta. Suunnitelmien kariuduttua Strengberg osti hankalan kilpailijan osakkeita saaden haltuunsa osake-enemmistön. Strengberg puolestaan päätyi osaksi Rettigiä sen onnistuttua hankkimaan kilpailijan osakkeita bulvaanina toimineen G. A. Donnerin avulla saaden näin osake-enemmistön. Taustalla vaikuttivat suunnitelmat teollisuuden ottamisesta valtion haltuun. Nikula & Ahlblad 1962, 198; Paaskoski & Yrjänä 2021, 98–102.

⁶³ Suomen tupakkayritykset vähenivät kolmeen yritykseen, joista 1950 perustettu Amer oli uusin toimija. Amerikan perustamisen taustalla vaikutti Teknillisen korkeakoulun opettajia ja insinöörejä. Aunesluoma 2009, 28–29; Hiilamo 2004, 15; Hiilamo 2007, 22; Paaskoski & Yrjänä 2021, 91, 95, 98–102, 139.

⁶⁴ Amer valmisti PM:än tuotteita lisenssillä vuodesta 1961 alkaen. Hiilamo 2007, 22.

⁶⁵ Aurejärvi näkee, että johtuen näistä lisenssisopimuksista ja Suomen Tupakan toimiessa BAT:n tytäryhtiönä, Suomen tupakkateollisuuden keskeiset toimijat ovat olleet pitkälti samoja, kuin maailman suurimmat monikansalliset tupakkayhtiöt. Ks. Aurejärvi 2004, 21. Hiilamo 2004, 15; Hiilamo 2007, 22.

Amerikkalaistyylliset filtterisavukkeet saapuivat Suomeen 1950-luvulla, kun Amer ryhtyi valmistamaan filtterisavukkeita, joista ensimmäinen oli vuonna 1955 lanseerattu Boston. Alkuun filtterisavukkeet kehitettiin Yhdysvalloissa toimien teollisuuden vastauksena lisääntyneeseen terveystietoisuuteen ja tupakanvastaiseen kritiikkiin. Vielä ennen 1950-lukua filtterisavukkeet olivat harvinaisia, mutta 1960-luvulla ne olivat jo länsimaiden myydyimpiä savukkeita. Suomessa filtterisavukkeiden nousu tapahtui 1960-luvulla toimien niin ikään vastauksena kasvavaan huoleen tupakan terveyshaitoista. Lisääntynyttä terveystietoisuutta ryhdyttiin hyödyntämään myös mainonnassa, jossa korostettiin filterillisten savukkeiden olevan ”terveellisempi vaihtoehto” sen sijaan, että niiden olisi sanottu olevan ”vähemmän haitallisia”.⁶⁶ Näin ilmaistiin tupakan olevan terveellistä ja jota saattoi jälleen polttaa ilman pelkoa.⁶⁷

Mainonta myös muuntui pohjautumalla entistä enemmän mielikuvien varaan, jossa välitettiin modernia urbaania elämäntapaa. Amerin myötävaikutuksesta Suomen muut tupakkayritykset ”amerikkalaistuivat” ja uusien filtterisavukkeiden menekki heikensi samalla perinteisten pilli- ja pöllisavukkeiden markkinaosuuksia.⁶⁸ Mainonnan laajentuminen ja alan kireä kilpailutilanne tiivistivät Rettigin ja Strengbergin markkinointiyhteistyötä ja vuonna 1955 yritysten myyntiorganisaatiot yhdistettiin. Amerin aggressiivinen mainostoiminta arpajaisineen ja muine kilpailuineen myös ärsytti muita tehtailijoita. Välejä ei parantanut se, että yritys ei ollut halukas liittymään Suomen Tupakkateollisuusyhdistyksen jäseneksi. Kilpailevat tupakkayritykset haastoivatkin Amerin oikeuteen vilpillisten markkinakeinojen käyttämisestä ja vuonna 1958 erimielisyyttä aiheuttanut mainoskampanja oli lopetettava.⁶⁹

Kilpailu alalla näkyi Rettigin osalta ulkomaisten lisenssisopimusten ja massiivisten mainoskampanjoiden muodossa. Rettigin tupakkaimperiumiin kuuluva Strengberg valmisti Lorillardin Kent, Newport ja Old Gold -savukkeita lisenssisopimusten turvin. Vuosien 1960–1962 aikana Kentin ja Newportin mainostamista varten kuvattiin 12 eri mainosfilmiä. Lisäksi vuonna 1962 aloitettiin uuden Time-savukkeen mainoskampanja, jota varten levytettiin kappale.

---

⁶⁶ Filtterisavukkeet maistuivat myös miedoimmilta ja ”terveellisimmiltä”, kun filterissä savun joukkoon sekoitettiin ilmaa samalla viilentäen savua. Lahtinen 2007, 120.

⁶⁷ Lahtinen 2007, 114–115, 120.

⁶⁸ Vaikka Rettig ja Strengberg olivatkin vielä markkinajohtajia pilli- ja pöllisavukkeillaan, vuosien 1955–1956 aikana Hans von Rettig pyrki vastaamaan Amerin nousuun lanseeraamalla niin ikään filtterisavukkeita. Paaskoski & Yrjänä 2021, 140.

⁶⁹ Paaskoski & Yrjänä 2021, 139–142, 147.

Kyseinen mainoskampanja aloitettiin yhtä aikaa Amerin tuodessa markkinoille Marlboron, jonka menestymistä Rettig pyrki heikentämään uskoen samalla lisenssisavuke Kentin mahdollisuuksiin. Yhdessä Strengbergin lisenssien ja Rettigin (mainos)investointien turvin onnistuttiinkin estämään markkinaosuuksien menetys Amerille. Lisenssinhaltijana toimiva Lorillard oli kiinnostunut Pohjoismaiden markkinoista ja ilmoitti halustaan ostaa Strengbergin osakkeita. Myöhemmin osana lisenssisopimusneuvotteluja se jätti ostotarjouksen koko Strengbergin osakkeista. Rettigin puolelta pelättiin, että lisenssien ehdoiksi saatettaisiin asettaa osakkeista luopuminen. Ostotarjouksista huolimatta kaupat eivät toteutuneet, mutta Lorillardin kasvanut kiinnostus alueeseen oli ilmeistä.⁷⁰

1960-luvun puoliväliin tultaessa Rettig oli onnistunut estämään suurimman kilpailijansa, Amerin, voittokulkua markkinoilla. Strengberg lanseerasi alun perin Rettigin merkinä toimineen Colt -savukkeen, jonka suosio kasvoi nopeasti nousten vain kolmessa vuodessa markkinoiden myydyimmäksi savukkeeksi vuonna 1970. Johtoasema jäi kuitenkin hetkelliseksi ja erityisesti Amerin valmistamaa Marlboroa vastaan tähdätyt toimet eivät onnistuneet pysäyttämään sen suosiota. Öljykriisin aiheuttaman taantumun vaikutuksesta yhtiöiden välillä alkoi hintakilpailu, kun Amer laski elokuussa 1973 Marlboron hinnan vastaamaan Coltia, joka oli ollut kilpailevien yhtiöiden vastaavia merkkejä edullisempi. Tupakkaimperiumin asemassa oleva Rettig ei uskonut hintakikkailun yksistään voivan murtaa Coltin vahvaa brändiä ja hintasodan mahdollisia vaikutuksia aliarvioitiin. Seuraukset näkyivät seuraavana vuonna, kun Coltin asema maan myydyimpänä savukkeena oli painunut kolmanneksi Marlboron ottaessa johtopaikan. Tämän lisäksi Lorillard ilmoitti halustaan purkaa Kentin lisenssisopimuksen. Viivästyneenä vastatoimena Rettigin ja Strengbergin leirissä ryhdyttiin etsimään uutta yhteistyökumppania edellisen korvaamiseksi. Neuvotteluja käytiin yhdysvaltalaisen Ligget & Myersin ja R. J. Reynolds Tobacco Ltd:n kanssa, joista jälkimmäisen tarjous sisälsi lisenssioikeudet yhtiön kolmen keskeisimmän savukkeen (Camel, Salem ja Winston) valmistukseen. Rettigin solmittua sopimuksen Reynoldsin kanssa seurasi jälleen massiivinen markkinointikampanja, jolla Camel tuotiin Suomen markkinoille vuonna 1975. Vaikka lisenssisavukkeet osoittautuivat nopeasti heikosti menestyviksi, vuosi tiesi lisenssisopimusten lisäksi myös muita muutoksia yritykselle, kun Strengbergin ja Rettigin välinen fuusio saatiin päätökseen ja yhtiön nimi muuntui vuoden 1976

---

⁷⁰ Paaskoski & Yrjänä 2021, 147–148.

alusta muotoon Oy Rettig-Strengberg Ab. Tätä seurasi tupakan osalta hiljaisempi jakso, kun yhtiö ei lanseerannut uusia savukkeita ennen vuotta 1980.⁷¹

Ulkomaisten yritysten ja näiden savukemerkkien lisääntynyt merkitys Suomen tupakkateollisuudelle näkyy ELKAN Rettigiä koskevissa asiakirjoissa hyvin vaihtelevasti vielä 1970-luvulla. Kentin lisenssisopimuksen katkeamisesta Lorillardin kanssa ei löydy lainkaan tietoa, vaikka tästä olettaisi syntyneen useita asiakirjoja. Sen sijaan sekä Ligget & Myersin kuin Reynoldsin kanssa käydyistä lisenssien neuvotteluista löytyy muutamia asiakirjoja. Reynoldsin edustajat kävivät Turussa vierailulla ja elokuulle 1973 sovittiin alustavasta aikataulusta Rettigien edustajien vierailusta Reynoldsin tehtaalle Zürichiin.⁷²

Ligget & Myersin kanssa keskusteluja käytiin ainakin vielä vuoden 1974 syksyllä, ja yhtiö ilmaisi olevansa erittäin kiinnostunut mahdollisesta yhteistyöstä Rettigin kanssa. Ligget & Myersin puolelta myös harmiteltiin, ettei yhtiöiden välisestä yhteistyöstä oltu päästy yhteisymmärrykseen aiemmin, jotta olisi voitu estää nyt kolmanneksen Suomen markkinoista Marlborolla hallitsevan kilpailijan nousu. Näiden neuvottelujen seurauksesta toimitettiin ainakin yksi erä näytesavukkeita Yhdysvaltoihin. Näytesavukkeisiin liittyen Ligget & Myersin edustaja tiedusteli, oliko Rettig määritellyt näyte-erän nikotiinipitoisuudet tupakan ominaisuuksien tutkimukseen keskittyvän ja tupakkateollisuuden yhteisen Coresta -yhdistyksen⁷³ menetelmin. Siinä missä Ligget & Myers vaikuttaa olleen innokas mahdollisesta yhteistyöstä, viestitti Rettig puolestaan neuvotteluiden olevan vielä käynnissä muiden yhtiöiden kanssa, joiden vuoksi päätös yhteistyön solmimisesta voitaisiin tehdä vasta myöhemmin. Tämän lisäksi Rettig myös kertoi valtiovarainministeriön kanssa käynnissä olevista keskusteluista tupakkatuotteiden hinnankorotuksiin liittyen: tupakkatuotteiden hinnankorotukset vaikuttaisivat suoraan alan markkina-tilanteeseen.⁷⁴

---

⁷¹ Paaskoski & Yrjänä 2021, 161–162, 164–165.

⁷² ELKA Rettig P.C & Co 2297, 1973 Reynolds, for mr. r. back; ELKA Rettig P.C & Co 2297, 1973 Reynolds, attention: mr. a. tilgmann.

⁷³ Sanoista Centre de Coopération pour les Recherches Scientifiques Relatives au Tabac. Kyseinen yhdistys koostuu kansainvälisesti tupakkateollisuuden toimijoita yhteen keskittymällä tupakan ominaisuuksien tutkimiseen.

⁷⁴ ELKA Rettig P.C & Co 2297, 5894 Ligget och Myers, Dear Mr. Lyon, 8.10.1974; Dear Mr. Lyon, 6.9.1974.

Yhdysvaltojen tupakka-asiakirjoista löytyy lisää tietoja Rettigin lisensoihin liittyen. Joulukuussa 1973 käytiin vierailulla Reynoldsin tehtaalla tutustumassa Camel -savukkeiden valmistukseen ja vuotta myöhemmin oltiin siinä tilanteessa, että yritys odotti Rettigin valmistavan näyte-erän savukkeiden arviointia varten.⁷⁵ Yhteistyön alku Reynoldsin kanssa ei sujunut kuitenkaan ongelmitta. Lorillardin sisäisten asiakirjojen perusteella yhtiön edustajat olivat närkästyneitä Rettigin solmiessa yhteistyösopimuksen Reynoldsin kanssa, sillä Rettigin tupakkaimperiumiin kuuluvalla Strengbergillä oli yhä voimassa oleva lisenssi Lorillardin kanssa. Lorillardin raportin mukaan Strengberg oli uusintanut vuoden 1969 alussa Kentistä ja Newportista tehdyt lisenssit ja näin ollen ne olisivat voimassa aina vuoden 1979 syyskuuhun asti.⁷⁶

Lorillard koki Reynoldsin kanssa alkavan yhteistyön ja Camel-savukkeiden lanseerauksen rikkovan voimassa olevaa lisenssiä ja heikentävän heidän asemaansa. Elokuulle 1975 kirjatussa muistiossa selviää, että Lorillardin Brysselin osasto oli kyllä tiennyt jo pidemmän aikaa Rettigin ja Reynoldsin välisistä neuvotteluista, mutta ei tästä huolimatta ollut tuonut julki sopimuksen aiheuttamaa ristiriitaa.⁷⁷ Lisenssisopimuksen vaarantuminen näyttää olleen kuitenkin tilapäistä. Löytyneiden asiakirjojen perusteella yhtiöiden välinen yhteistyö jatkui normaalina viimeistään muutamaa vuotta myöhemmin. Vaikka elokuun 1975 muistiossa sopimuksen jatkumisen ehtona olleesta lanseerausprojektista ei löydy myöhempiä viitteitä, sai Lorillard kesällä 1977 Rettig-Strengbergiltä pyytämänsä näyte-erän uudella reseptillä valmistettuja Kent Special Mild -savukkeita.⁷⁸

Vaikka kommunikaatio Rettigin ja eri ulkomaisten yritysten välillä näyttäytyy aineistojen lukumäärän sekä eri kirjeiden ja telexien sisältöjen perusteella suppealta, on yhtiöiden välisissä tapaamisissa keskustelut olleet oletettavasti näitä laajempia. Esimerkiksi Lorillardin sisäisen muistion mukaan Rettig-Strengbergin johtajiin kuulunut Kaj Forssel kertoi Brysselissä pidetyssä tapaamisessa Suomen pääministerin vaatineen eduskunnalle pitämässään vuotuisessa

---

⁷⁵ TTID-tietokannassa olevien asiakirjojen otsikoita on alaviitteitä varten lyhennetty ja muokattu, kuitenkin niin, että kyseisten dokumenttien haku onnistuu viitteissä olevilla tiedoilla. TTID, RJR Records, R & D Meeting Minutes. Haus Neuerburg Cologne Wednesday..., 12.12.1973; R & D Meeting Minutes. Geneva – Friday..., 23.12.1974.

⁷⁶ TTID, Lorillard Records, Status – Licensees 710800, Elokuu 1971.

⁷⁷ RJRDOCS, Lorillard International Memorandum, 95510380/0382, 14.8.1975.

⁷⁸ Tavoitteena oli muokata KSM-savuketta niin, että se vastaisi paremmin Yhdysvalloissa myytäviä Kent Golden Lights -savukkeiden makua. RJRDOCS, Dear Mr. C. Jungell, 01620083, 19.4.1977; Lorillard Memorandum, 01620047, 25.7.1977.

puheessaan tupakoinnin mainontakieltoa. Rettigin puolelta uskottiin kiellon astuvan voimaan vuoden 1976 tammikuussa.⁷⁹ Lisäksi BAT:n eri maiden ajankohtaisia asioita käsittelevässä esityslistassa viitataan myös Rettigin kanssa käytyihin keskusteluihin, joiden vuoksi oltiin tietoisia Strengbergin ja Rettigin lopullisesta fuusioitumisesta.⁸⁰ Kuitenkaan muita näihin keskusteluihin viittaavia asiakirjoja ei vaikuta säilyneen, ja onkin mahdotonta sanoa esityslistojen tai muistioiden lyhyiden viittauksen perusteella, millaisissa merkeissä yhtiöiden välisiä keskusteluja on 1970-luvulla käyty.

Suomen tupakkateollisuudessa tapahtunutta amerikkalaistumista (filterisavukkeet) ja ulkomaisten toimijoiden kasvanutta aktiivisuutta on suoraan hankala havaita yksinomaan Rettigiä koskevista asiakirjoista. Vaikka lisensseihin liittyviä seikkoja onkin eri yhtiöiden välillä selvitetty, näyttäytyy Rettig kuitenkin näissä yhdysvaltalaisissa tupakka-asiakirjoissa vähänlaisesti vielä 1970-luvulla. Esimerkiksi Reynoldsin ja Rettigin välisestä yhteydenpidosta löytyy vain muutamia arkistoituja asiakirjoja, vaikkakin erinäistä yhteydenpitoa on lisenssien solmimisen ja ELKAN aineistoissa mainittujen vierailujen perusteella täytynyt olla enemmänkin. Näiden lisenssisopimusten lisäksi ei löytänyt muita Rettigin ja Reynoldsin välisiä asiakirjoja. Toisaalta lisenssisopimusten solmiminen ja ulkomaisten savukemerkkien lanseeraaminen Suomen markkinoille jo itsessään ilmentävät näiden yritysten kasvanutta läsnäoloa Suomen tupakkateollisuudessa.

2.4 Tupakkatehtaiden yhdistys

Suomessa etujärjestöt eivät ole kuuluneet yrityshistorian tarkastelukohteisiin, vaikka kyseiset järjestöt ovatkin vaikuttaneet päätöksentekoon niin työmarkkina-, talous- ja sosiaalipoliittisissa kysymyksissä.⁸¹ Esimerkiksi työnantajia ja työntekijöitä edustavat ja näiden etuja ajavat järjestöt ovat kuuluneet olennaisena osana työmarkkinoiden järjestelmään. Näin ollen osa eduskunnan vallasta on siirtynyt työnantajien ja työntekijöiden järjestöille, jotka neuvottelevat yhdessä valtion kanssa muun muassa palkoista ja veroista, vaikuttaen näin suoraan eri toimialoihin. Tämä kolmikantainen järjestelmä sai alkunsa niin kutsutussa tammikuun kihlauksessa vuonna

---

⁷⁹ TTID, Lorillard Records, Advertising Bans - U.K., Finland, France, Netherlands..., 20.2.1975.

⁸⁰ TTID, BAT Records, TDB Meeting - 23rd February 1978: Agenda, Helmikuu 1978.

⁸¹ Wuokko, Jensen-Eriksen & Kuorelahti 2022, 177.

1940, jolloin Suomen Työnantajien keskusliitto (STK) sekä työntekijöiden puolta ajava Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton (SAK) hyväksyivät toisensa neuvottelukumppaneiksi.⁸²

Tupakkateollisuuden osalta tupakkatehtailijoita edusti alkujaan Suomen Tupakkateollisuusyhdistys, joka perustettiin vuonna 1934 vastustamaan tupakkateollisuuden monopolisointia. Yhdistys ei lopulta onnistunut vähentämään tehtaiden välistä hintakilpailua, jolloin tupakan valmisteveroarviot olivat hintojen laskujen seurauksesta usein yliarvioituja. Valtion valmisteverojen lasku yhdessä onnistuneen valtion alkoholimonopolin kanssa puolsi myös tupakkateollisuuden monopolisointia. Aloite valtion tupakkamonopolista kaatui kuitenkin selvin äänin 1936.⁸³

Vuonna 1966 perustetun Tupakkatehtaiden yhdistyksen (TTY) alullepanevana voimana toimi tupakkaan liittyvän terveystietoisuuden lisääntyminen ja sen aiheuttama uhka teollisuudelle. Jo TTY:n edeltäjänä toimineen Suomen Tupakkateollisuusyhdistyksen toimitusjohtajana toiminut Taavi Pohjanpalo seurasi tarkasti 1960-luvulla ollutta terveyskeskustelua tupakan terveyshaitoista. Iso-Britannian kuninkaallisen lääkäriseuran vuonna 1962 ja Yhdysvaltojen kansallisen terveystieteiden viraston vuonna 1964 julkaisemat raportit tupakoinnin yhteydestä eri sairauksiin noteerattiin myös yhdistyksessä, vaikka nämä eivät Suomessa vaikuttaneetkaan tupakkatuotteiden myyntiin väliaikaista notkahdusta lukuun ottamatta. Pohjanpalon suhteiden ansiosta brittiläisestä tupakkaraportista saatiin kopio ulkoministeriön kautta myös yhdistyksen käyttöön. Terveyskeskustelun lisäksi ulkomaalaista lehdistöä seurannut Pohjanpalo havaitsi ulkomailla kasvavan tupakkavastaisuuden ja kirjoittikin marraskuussa 1963 tehtaiden johtajille kirjeen, jossa kertoi tupakan ja syövän välisen yhteyden olevan jo yhdysvaltalaisille selvää sekä kuinka tutkimusten vaikutukset tulisivat olemaan merkittäviä myös Euroopassa. Teollisuus pelkäsi huonon maineen lisääntyvän ja 1963 tupakkamainonta lopetettiin vapaaehtoisesti televisiossa vuodeksi, jonka jälkeen päästiin sopuun tv-mainontarajoituksista. Sen seurauksesta

---

⁸² Wuokko, Jensen-Eriksen, Tala, Kuorelahti & Sahari 2020, 11–12, 15–17.

⁸³ Esimerkiksi Pohjoismaiden Yhdyspankin johto vastusti valtion monopolin kaltaista ”valtiososialismia”, ja lisäksi monopolisoinnissa pankki olisi menettänyt hyviä asiakkaitaan, jollaisia teollisuuden vakavaraiset yritykset olivat. Paaskoski & Yrjänä 2021, 93–98, 101–102.

tupakkamainontaa näkyi vain kello 21.30 jälkeen tulevien ohjelmien yhteydessä ja määrällisesti ne olivat rajattu yhteen mainokseen illassa.⁸⁴

Terveyskeskustelun lisääntyminen tiivisti suomalaisten tehtailijoiden välejä ja joulukuussa 1966 perustetun TTY:n jäsenenä olivat Rettig ja siihen kuuluvat Strengberg, Tupakkatehdas Kerho ja Tupakkatehdas Fennia, sekä Suomen Tupakka ja Amer-Tupakka. Huomionarvoista on se, että aiempaan poiketen myös Amer oli mukana teollisuuden organisoitumisessa. Amerin toimitusjohtajan, vuorineuvos Pentti Heikkilän ja Hans von Rettigin välien lähentymistä edesauttoi Suomen Tupakka Oy:n toimitusjohtajana toimiva kauppaneuvos Kosti Ilveskoro. Kaikki kolme henkilöä uskoivat terveystamman paineen jatkuvan, jonka vuoksi tupakkatehtailijoiden yhteinen organisaatio tulisi tarpeeseen. Yhdistys edesauttaisi tupakkateollisuutta sen julkisuuskuvan rakentamisessa. TTY liittyi osaksi Teollisuuden Harjoittajien Liittoa.⁸⁵

TTY:n 12.2.1971 päivätyn hallituksen kokouskutsun liitteenä olevan vuoden 1970 vuosikertomuksen mukaan yhdistys koostui tuolloin neljästä eri toimikunnasta, jotka olivat työvaliokunta, markkinointitoimikunta, teknillinen toimikunta sekä laskentatoimikunta. Nämä toimikunnat kokoontuivat säännöllisesti käsittelemään heidän osa-alueelleen kuuluvia ajankohtaisia asioita. Löytyneiden pöytäkirjojen perusteella yhdistyksen työvaliokunta kokoontui aktiivisimmin käsitellen niin tukkukauppojen kanssa käytyjä neuvotteluita kuin myös valtiovallan suunnitelmia tupakkaa koskevia rajoitustoimenpiteitä. Esimerkiksi vuosikertomuksessa todetaan työvaliokunnan kokoontuneen vuonna 1970 13 kertaa, kun markkinointikuntatoimikunta kokousti viidesti ja teknillinen vain kolmesti.⁸⁶

Vuoden 1970 vuosikertomuksesta selviää, että teollisuus harjoitti lehdistöseurantaa, jonka tavoitteena oli jakaa yhdistyksen jäsenetehtaille kaikki lehdistössä julkaistut tupakkaa koskevat kirjoitukset. Vuosikertomuksesta ei kuitenkaan ilmene, koska tämä seuranta on tarkalleen ottaen alkanut. Helmikuussa 1970 yhdistys palkkasi asiamiehen vastaamaan päätoimisesti alan tiedotustoiminnasta. Yhdistys keskittyi myös ulospäin suuntautuvaan toimintaan yhteistyössä

---

⁸⁴ Lisäksi mainospätkien sisältöä säädeltiin kieltämällä kasvojen ja ihmisten näkyminen lukuun ottamatta kättä ranteeseen saakka. Mallia ohjesäädöksille oli saatu esimerkiksi BBC:n Television Code -ohjeista ja seurauksena oli varsin epätavanomaisia tv-mainoksia. Paaskoski & Yrjänä 2021, 157–158.

⁸⁵ Paaskoski & Yrjänä 2021, 158.

⁸⁶ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972.

ulkomaisten tupakkateollisuuteen keskittyneiden julkaisujen kanssa. Vuoden 1970 aikana TTY:n asiamies toimi kirjeenvaihtajana ainakin saksalaiselle *Die Tabak Zeitung*, englantilaiselle *World Tobacco*, sekä *Tabak-Journal International* -lehdille.⁸⁷

TTY laajensi sisäistä tiedotustoimintaansa vuoden 1971 aikana. Yhdistyksen hallituksen vuoden 1971 vuosikertomuksen mukaan marraskuusta alkaen lehtien lisäksi mukaan tuli myös radioseuranta. Johtuen vuosikertomusten ja kokousten pöytäkirjojen lyhyistä tiivistyksistä ei mediaseurannan syytä tarkemmin avata. Toisaalta kokousten pöytäkirjoissa kerrottujen erinäisten toimenpiteiden tarkoitusperät ovat itseään selittäviä. TTY ei ainoastaan tarkkaillut tupakasta käytyä julkista keskustelua tai teollisuuden julkisuuskuvaa, vaan se myös puuttui mediassa esitettyihin tupakanvastaisiin kannanottoihin. Yhdistys esimerkiksi otti yhteyttä Mainostelevisioon (MTV) heidän esittämänsä ohjelman vuoksi ja TTY:n työvaliokunnan 29.3.1971 pidetyssä kokouksessa käytiin läpi MTV:n vastauskirje, jossa pahoiteltiin Spede Show:ssa ollutta ”tupakoinnin vastustamiseksi käsitettävää ohjelmakohtaa”.⁸⁸ MTV:n todettiin tehneen tarvittavat toimenpiteet ohjelmakohdan lopettamiseksi, ja näin ollen valiokunta hyväksyi MTV:n toimenpiteet.⁸⁹

Myös Yleisradio sai vastaavanlaisen kirjeen kahden radiossa esitetyn ohjelman johdosta. Ruotsinkielisessä *Aktuellt* nimisessä ajankohtaisohjelmassa oli käsitelty *Helsingin Sanomien* saman päivänä uutisoimaa tutkimusta savukkeiden DDT-määristä, ja radiolähetyksessä oli mainittu savukemerkkejä nimeltä. Uutisen ajankohtaisuuteen perustuen YLE ei vastauksessaan pitänyt savukemerkkien mainitsemista ohjelmasääntöjen vastaisena. Sen sijaan *Kulttuuria lehdissä* radio-ohjelman yhteydessä luettu runo toi yleisradion toimittajalle huomautuksen. Kyseinen tupakan syöpävaarallisuudesta kertova runo oli alkujaan *Nuorten Sarka* -nimiseen lehteen lähetetty ja siinä mainittiin useasti eri savukemerkkejä yhdistäen ne näin syöpien syntyyn.⁹⁰

---

⁸⁷ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972.

⁸⁸ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Pöytäkirja Tupakkatehtaiden Yhdistys r.y.:n Työvaliokunnan kokouksesta 29.3.1972.

⁸⁹ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Pöytäkirja Tupakkatehtaiden Yhdistys r.y.:n Työvaliokunnan kokouksesta 29.3.1972.

⁹⁰ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Kirje Yleisradiolle 30.8.1971; Yleisradio kirje TTY:lle 5.10.1971.

Toisaalta kaikkiin tapauksiin ei haluttu reagoida, jolla turvattiin niin ikään teollisuuden julki-
suuskuvaa.⁹¹

Yhdistys otti aktiivisesti kantaa ajankohtaisiin tupakkakysymyksiin ja pyrki kannanotoillaan vaikuttamaan suunnitelmissa olevien tupakkarajoitusten sisältöön. Kuten vuoden 1971 vuosikertomuksesta ilmenee, Pohjoismaiden neuvoston ehdotus tupakkamainonnan kieltämiseksi Pohjoismaissa oli yksi toistuvimmin yhdistyksen kokouksissa käsitelty asia. Yhdistys antoi yhteisen lausunnon, jossa se vastusti tupakkamainonnan kieltoa, koska kielloille ei ollut teollisuuden näkemyksen mukaan riittävän päteviä syitä. TTY:n työvaliokunnan työstämät Pohjoismaiden neuvoston ajamaa tupakkatuotteiden mainontakieltoa vastustamat kannanotot koettiin teollisuuden toimintamahdollisuuksien vuoksi poikkeuksellisen tärkeänä. Vastaavasti tupakkalain suunnittelusta vastaavan tupakkaneuvottelukunnan esitys tupakanpolton vähentämiseksi koettiin vaikutuksiltaan kauaskantoiseksi. Yhdistyksen onnistui välittämään intressejään vielä 1970-luvun alkuvuosina ilmeisen hyvin, sillä 1972 vuosikertomuksessa tupakka-asetusjaoston asetuseronnosta pidettiin teollisuuden näkökulmasta tyydyttävänä.⁹²

TTY:n asiakirjoista saa osaviittaa ulkomaisten toimijoiden yhteyksistä Suomen tupakkateollisuuteen. Philip Morris oli kiinnostunut yhdistyksen jäsenyydestä ja asiaa käsiteltiin asiakirjojen perusteella useammassa eri kokouksessa. Näistä ensimmäisessä, 12.10.1971 pidetyssä työvaliokunnan kokouksessa todetaan Philip Morrisin todennäköisen halukkuuden olevan seurauksiltaan monisyinen ja vaativan laajempaa selvittelyä. Yhtiö lähetti 2.12.1971 TTY:lle kirjeen, jossa se ilmaisi halustaan liittyä yhdistyksen jäseneksi ja työvaliokunnan joulukuun kokouksessa käsiteltiin saapunutta hakukirjettä. Yhdistys katsoi jäsenyyden vaikuttavan sekä suhteisiin valtiovallan kanssa että myös muihin lisenssiantajiin. Lisäksi ulkomaisen toimijan vaikutus yhdistyksen toimintaan aiheutti epävarmuutta, jonka vuoksi jäsenyydestä päätettiin keskustella Philip Morrisin edustajien kanssa seuraavassa kokouksessa.⁹³

---

⁹¹ Ks. TTY:n asiakirjat alkuvuodesta 1979 liittyen Raittiuskasvatusliiton lapsille tarkoitettuun tarinasta nimeltään ”Tuhti Tuomo ja Tupakkamaa”, johon päätettiin olla reagoimatta, koska teollisuudelta ei lausuntoa ollut pyydetty. ELKA, P. C. & Co., 2297, Tobaksindustrin.

⁹² ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Hallituksen vuosikertomus 1972.

⁹³ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Pöytäkirja työvaliokunnan kokouksesta 12.10.1971; Pöytäkirja työvaliokunnan kokouksesta 20.12.1971.

Philip Morrisin edustajat, Reims ja Ödman olivat läsnä TTY:n tammikuussa 1972 pidetyssä työvaliokunnan kokouksessa. Nyt yhdistyksen puolesta ilmoitettiin kiinnostus yhteistyötä kohtaan, mutta tämän ei katsottu edellyttävän varsinaista jäsenyyttä. TTY:n sisällä toimivien markkinointitoimikunnan ja teknisen toimikunnan kautta tapahtuva osallistuminen yhdistyksen toimintaan katsottiin olevan mahdollista ja tämä oli myös riittävää Philip Morrisin edustajille. Suomen teollisuutta huolesti kuitenkin Philip Morrisin suhtautuminen teollisuuden ja valtiiovallan väliseen mainontasopimukseen. Yhtiö oli haluton noudattamaan mainontasopimusta ja halusi neuvotella aiheesta kauppa- ja teollisuusministeriön kanssa. Philip Morrisin kanssa sovittiin, että he ottaisivat asian välittömästi hoitaakseen ja tiedottaisivat neuvottelun tuloksista yhdistykselle. Ulkomaisten lisenssinantajien omaehtoista mainostamista haluttiin välttää, sillä yhdistyksen puheenjohtajana toimineen Rettigin johtajan Alf Tilgmannin mukaan tämä johtaisi rajoitusten kiristymiseen.⁹⁴

Ulkomaisten yritysten sopeutumista Suomessa toimineiden teollisuudenharjoittajien yhteisiin sopimukseen aiheutti selvästi epäilystä. Philip Morrisin edustajat kertoivat uudesta savukelanseerauksesta, joka muuten täyttäisi long size -luokan ehdot, mutta olisi pituudeltaan kyseisten savukkeiden enimmäismittaa pidempi. Yhdistyksen puheenjohtaja koki tämän arveluttavana. Amerin puolestaan kerrottiin huomauttaneen Philip Morrisia jatkuvasti luokittelusuosituksen kiertämisestä.⁹⁵ TTY:n kautta harjoitettiin teollisuuden keskinäistä sääntelyä ja yhtenäistä hintapolitiikkaa. Edellä kuvatun kaltaiset ”tulkinnanvaraiset toimenpiteet”⁹⁶ olivat yhdistyksen puheenjohtajan mielestä oletettavia osoittaen, kuinka hankalaa yhdistyksen yhteistoiminta ulkopuolisen toimijan kanssa olisi. Yhdistyksellä oli savukkeille minimihinnat riippuen näiden läpimitasta ja teollisuuden hintojen yhteneväisyys vaikutti valtiovalle annettaviin suosituksiin tupakan hinnankorotuksista. Esimerkiksi yli 7,5 mm savukkeet olivat normaalipaksuisia. Näiden luotujen hintasopimusten rikkomisia käsiteltiin juuri yhdistyksen työvaliokunnan kokouksissa.⁹⁷

---

⁹⁴ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Pöytäkirja työvaliokunnan kokouksesta 11.1.1972. Tilgmann toimi Rettigin toimitusjohtajana vuoteen 1981 asti. Paaskoski & Yrjänä 2021, 202–203.

⁹⁵ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Pöytäkirja työvaliokunnan kokouksesta 11.1.1972.

⁹⁶ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Pöytäkirja työvaliokunnan kokouksesta 11.1.1972.

⁹⁷ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Hallituksen vuosikertomus 1971; Pöytäkirja työvaliokunnan kokouksesta 17.3.1972.

Suomen teollisuudella oli yhteisiä toimintatapoja, joiden vuoksi ulkomaisten toimijoiden sopeutumista paikalliseen toimintakulttuuriin epäiltiin. Koska Suomen Tupakan ja Rettigin suhtautuminen Philip Morrisin hintapolitiikkaa venyttäviin toimiin ei mennyt läpi, yhtiön edustajat lupasivat jatkossa varmistaa, että uudet tupakkatuotteet olisivat yhteensopivia suomalaisen teollisuuden keskinäisten sopimusten kanssa. Maaliskuussa 1972 pidetyn kokouksen lopputulemana aloitettiin Philip Morrisin ja TTY:n välinen yhteistoiminta. Jatkossa Philip Morrisin edustajana toimiva Ödman osallistuisi TTY:n markkinointitoimikunnan toimintaan, kun taas teknillisen toimikunnan osalta Amerin edustaja toimisi myös Philip Morrisin edustajana välittäen tietoa molempiin suuntiin.⁹⁸

TTY:n asiakirjojen pohjalta arvioituna 1970-luvun aikana suomalainen teollisuus verkostoitui tai toimi yhteistyössä ulkomaisten toimijoiden kanssa. Yhteistoiminnan keskiössä vaikuttaa olleen Philip Morris, joskin 1970-luvun alun asiakirjoissa mainitaan myös BAT, jonka Hampurissa sijaitseville laboratorioille järjestettiin yhdistyksen toimesta tutustumismatka.⁹⁹ Näistä yhteistyökuvioista on mainintoja kokouksissa vain harvakseltaan siihen nähden, että Tupakka-tehtaiden yhdistyksen asiamiehenä toiminut Erik Erling kertoi vuonna 1969 teollisuuden saavan ulkomaalaisilta yhteistyökumppaneiltaan tupakkaa koskevat lääketieteelliset tutkimukset.¹⁰⁰

Yhdistyksen toimintaan liittyviä asiakirjoja, kuten esityslistoja tai pöytäkirjoja löytyy ELKA:sta runsaasti alkaen aina vuodesta 1971, mutta jo vuoden 1973 jälkeen yhdistykseen liittyvä aineisto on hajanaista. Läpikäymäni aineiston perusteella yhdistys kokoontui aktiivisesti 1970-luvun ensivuosina ja vaikka satunnaisia asiakirjoja löytyikin myöhemmiltä vuosilta, ei ELKA:ssa ollut omaa kansiota TTY:n toiminnalle 1970-luvun alun jälkeen. Koska yhdistyksen kokousasiakirjat ovat varsin suppeita, ei Rettigin näkemyksiä tai merkitystä yhdistyksen toiminnalle ole mahdollista tarkemmin analysoida TTY:n asiakirjojen pohjalta.

---

⁹⁸ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Pöytäkirja työvaliokunnan kokouksesta 17.3.1972.

⁹⁹ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Matkakertomus 15.-17.5.1972 olleesta matkasta BAT:n laboratorioille.

¹⁰⁰ Aurejärvi 2004, 20–21.

2.5 Teollisuus 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä

Siinä missä 1900-luvun alkupuolella teollisuuden sisällä tapahtui useita muutoksia tuotannon koneellistumisesta alan toimijoiden vähentymiseen, olivat vuosisadan kaksi viimeistä vuosikymmentä aina vuoteen 1995 saakka varsin muuttumatonta aikaa tältä osin. Kyseisellä aikavälillä julkinen mielipide kuitenkin tupakoinnin suhteen muuttui mahdollistaen viranomaisten tiukemman rajoituspolitiikan samalla vaikuttaen teollisuuden toimintamahdollisuuksiin.¹⁰¹

1970-luvun lopulla voimaan tullut tupakkalaki vaikutti teollisuuden näkyvyyteen merkittävästi kieltäen tupakkamainonnan. Vaikka yritysten keskinäinen kilpailu hankaloitui mainontakiellon seurauksesta, nousi Rettig niin kutsuttujen kevytsavukkeiden osalta johtavaan markkina-asemaan. Pinnalle noussut terveyskeskustelu voimaan astuneen tupakkalain kanssa saivat myös suomalaiset toimijat kehittämään näennäisesti vähemmän haitallisia savukkeita, joiden mie-toutta ja terveellisyttä korostettiin. Yhtiöt onnistuivatkin ennen lain voimaantumista mainostamaan entistä vähemmän tervaa sisältäviä kevytsavukkeitaan ja ne olivat vastaus lisäänty-neeseen terveysvalistukseen. Nykyisin on kuitenkin todettu tupakkayritysten tienneen kevyt-savukkeiden olleen aivan yhtä haitallisia kuin tavallisetkin savukkeet, sillä tupakoitsijat usein hengittävät vähätervaisia savukkeita syvemmälle henkeen.¹⁰²

Kevytsavukkeiden menekistä huolimatta Rettigin markkinaosuudet tupakkateollisuudessa oli-vat heikenneet 1970-luvulla, jonka lisäksi viennin päätyminen Neuvostoliittoon idänkaupan osana joulukuussa 1981 johti siihen, että tupakan jalostus yhtäaikaisesti sekä Turun että Pie-tarsaaren tehtaissa oli kannattamatonta. Vuoden 1982 alussa Rettigin osuus Suomen tupakka-markkinoista oli noin 25 prosenttia, kun se vielä kymmenen vuotta sitten oli ollut 45 prosenttia. Tästä kehityksestä alkuunsaaneesta saneerauksesta Pietarsaassa tuotettiin vain sikareita mui-den tupakkatuotteiden keskittyessä Turkuun. Syksyllä 1983 yhtiön nimi lyheni Oy Rettig-Strengberg Ab:sta muotoon Oy Rettig Ab. Yhtiö myös ilmaisi halustaan laajentaa yritysku-vaansa pelkästä tupakkatehtaasta monialaiseksi konserniksi.¹⁰³

---

¹⁰¹ Juuri tietoisuus tupakan terveysvaaroista on ollut edistämässä valtioiden toimia tupakoinnin vähentämiseksi. Hakkarainen 2000, 18.

¹⁰² Hara & Lipponen 2006, 79; Lahtinen 2007, 136; Paaskoski & Yrjänä 2021, 171, 233.

¹⁰³ Paaskoski & Yrjänä 2021, 207, 232–234.

Vuonna 1986 Rettigin hallitukselle esitetyssä tupakkasektorin kolmivuotissuunnitelman tavoitteeksi oli asetettu yhä laskeneiden markkinaosuuksien kasvu. Koska Reynoldsin lisenssisavukkeet menestyivät kohtalaisesti, päätettiin yhteistyötä laajentaa koskemaan myös Camel Lights ja Extra Lights -kevytsavukkeita, joiden valmistus aloitettiin Turun tehtaalla 1987. Mainoskampanja oli myös toteutettu yhteistyössä Reynoldsin kanssa ja Camel -tuoteperhe oli esillä toimien ralliautoilija Mikael Sundströmin sponsorina. Suomen mainontakieltoa kierrettiinkin sponsoritoiminnan kautta, joista erityisesti maailmanympäripurjehduskilpailut saivat mediassa runsaasti näkyvyyttä. Esimerkiksi Amerin sponsoroiman Hjallis Harkimon vene oli nimeltään Belmont Finland ja Rettigin rahoittaman Pentti Salmen vene puolestaan Colt by Rettig.¹⁰⁴

Lainsäädännön kiristyessä tupakan osalta uudemman kerran vuonna 1995, tapahtui teollisuudessa isoja muutoksia, joiden seurauksesta suomalainen tupakantuotanto vähentyi merkittävästi muutamaa vuotta myöhemmin. Rettig myi sekä Pietarsaaren että Turun tehtaot entiselle yhteistyökumppanilleen R. J. Reynoldsille ja BAT konserniin kuulunut Suomen Tupakka puolestaan sulki Lauttasaarella sijainneen tehtaansa ja siirsi tuotantonsa Brysseliin. Reynolds myi Pietarsaaren tehtaan eteenpäin Swedish Matchille, joka lopetti tehtaan toiminnan vuonna 1998. Turun tehdas suljettiin vuotta myöhemmin.¹⁰⁵

---

¹⁰⁴ Hara & Lipponen 2006, 14; Paaskoski & Yrjänä 2021, 235.

¹⁰⁵ Paaskosken ja Yrjänän mukaan nimenomaan Rettigin kauppa Reynoldsin kanssa aloitti muutostenaallon suomalaisessa tupakkateollisuudessa. Paaskoski & Yrjänä 2021, 244; Lahtinen 2007, 148.

3 SUOMEN TUPAKKAPOLITIIKAN KEHITYS

Käyn tässä kappaleessa läpi tupakkapolitiikan kehitystä, sekä tarkastelen, kuinka tämä kehitys on nähtävissä tutkimusaineistossa. Tarkastelu alkaa 1970-luvun alusta, jolloin kasvanut tarve tupakoinnin vähentäville poliittisille toimille konkretisoitui lopulta Suomen ensimmäiseksi tupakkalainiksi vuonna 1976. Suomen tupakkateollisuus pyrki vaikuttamaan lainsäädäntöprosessiin ja maaliskuussa 1977 voimaanastunut laki siihen kuuluneen tupakkamainontakiellon kanssa oli iso tappio teollisuudelle. Luvun lopussa tarkastelen voimaanastuneen lain merkitystä Rettigille, sekä sitä, kuinka tiukaksi koetun lain seuraukset näkyvät käytössä olleissa alkuperäislähteissä.

3.1 Poliitiikan muotoutuminen

Tupakkapolitiikan muotoutuminen on ollut pitkälinen prosessi, johon on vaikuttanut niin yhteiskunnassa vallinneiden asenteiden muutokset, taloudelliset intressit kuin myös 1900-luvun aikana tapahtunut lääketieteen kehittyminen ja tupakan terveyshaittojen selventyminen. Vielä 1800-luvulla tupakkaa vastustettiin uskonnollisista lähtökohdista käsin, jolloin se nähtiin syntinä,¹⁰⁶ mutta 1900-luvun aikana tupakointi normalisoitui. Tupakan asemaan vaikutti myös muiden nautintoaineiden asema yhteiskunnassa, ja esimerkiksi Suomen raittiusliikkeet kokivat alkoholin huomattavasti haitallisemmaksi. Tupakka muuntui maailmanlaajuisesti 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla nopeasti paheellisesta tavasta lähes perushyödykkeen asemaan: siinä

---

¹⁰⁶ Uskonto vaikutti Suomessa eritoten maaseudulla, jossa sosiaalinen kontrolli oli tiukempaa. Tupakoivat naiset nähtiin paheellisena vielä 1900-luvun alkupuoliskolla. Lahtinen 2007, 95–97.

missä 1900-luvun alussa tupakointi oli paheksuttua ja polttamisesta kiinni jääneitä nuoria ojen-
nettiin, 1940-luvulle tultaessa tupakka oli jo välttämätön hyödyke, joka kuului esimerkiksi
osaksi sotilaiden päivittäistä muona-annosta.¹⁰⁷

Taulukko 3.1. Tupakkapolitiikan kehitys Suomessa vuosina 1960–1995

<i>Vuosi</i>	<i>Tupakkapoliittiset tapahtumat</i>
1960	Suomen terveysjärjestöt ilmoittavat tupakan olevan vaaraksi kansanterveydelle.
1961	Eduskunta vaatii yksimielisesti tupakoinnin vähentymistä, myynnin rajoittamista nuorille sekä rajoituksia tupakkamainontaan.
1963	Hallitus vaatii tupakkamainonnan kieltämistä televisiossa.
1969	Tupakkayhtiöt suostuvat vapaaehtoisesti välttämään nuoriin kohdistuvaa mainontaa.
1971	Tupakkamainonta kielletään televisioissa.
1972	Sosiaali- ja terveysministeriö nimittää komitean laatimaan lakiluonnostelman uutta tupakkalakia varten, jonka tavoitteena on tupakoinnin vähentäminen.
1977	Ensimmäinen tupakkalaki: <ul style="list-style-type: none"> - Kaikenlainen tupakkamainonta kielletään - Savukepakkauksiin pakolliset varoitukset - Tupakointi kielletään julkisissa tiloissa - Tupakkatuotteita ei saa myydä alle 16-vuotiaille - Jatkossa 0,5 % tupakkaverosta ohjataan tupakoinnin vähentämistyöhön
1988	Tuotevastuukanne tupakkateollisuutta vastaan, joka on ensimmäinen laatuaan Euroopassa.
1991	Tuotevastuulainsäädäntö ulotetaan koskemaan myös tupakkatuotteita
1995	Uusi tupakkalaki: <ul style="list-style-type: none"> - Tupakointi kielletään työpaikoilla ja koulunpihoilla - Tupakkatuotteiden ikäraja 18-vuotta - Kaikenlainen myynninedistäminen laittomaksi - Nuuskan myyntikielto astuu voimaan

Lähde: Hiilamo 2007, 20–21. Alkuperäistä mukaillen muokattu ja suomennettu.

¹⁰⁷ Sota vaikutti tupakkaa koskeviin rajoituksiin höllentäen niitä. Tupakka oli keskeisessä osassa sotilaan muo-
napakkausta motivaation ylläpitämiseksi. Rauhaan palaaminen ei heikentänyt saavutettua asemaa ja tupakka
nähtiin osana väestön elintarvikkeita. Courtwright 2019, 129–131, 152; Lahtinen 2007, 109.

Kuten muissa maissa, myös Suomessa tupakan yhteys eri sairauksiin sai terveystoimielimet tarkastelemaan tupakkaa uudella tavalla. Suomi oli 1900-luvun alkupuoliskolla tupakan kuluksessa maailman kärkimaita,¹⁰⁸ joskin tupakkapoliittisiin toimenpiteisiin on ryhdytty varhain. Kehitysprosessin nähdään alkaneen jo 1960-luvun alussa, kun eduskunta toivoi aloitteessaan tupakkaa koskevaa lainsäädäntöä. Kehityksen taustalla vaikutti lääkärikunnan aktiivisuus. Työterveydenhuollon lääkärit ry:n komitean vaikutuksesta sekä Suomalainen lääkärisseura Duodecim että Finska Läkarsällskapet antoivat julkisuudessa yhteisen vaatimuksen tupakan kansanterveydellisten haittojen torjumiseksi. Lainsäädäntöprosessi eteni kuitenkin hitaasti.¹⁰⁹

Tupakan asema yhteiskunnassa muuttui ihmisten tullessa entistä tietoisemmaksi tupakoinnin terveysriskeistä sekä kun näiden riskien merkitys kansanterveydelle tuli entistä selvemäksi. Nämä seikat tukivat myös tupakkapolitiikan muotoutumista. Tupakkatuotteet kuuluivat ennen Suomessa elintarvikesääntelyn piiriin, eikä niitä säännelty muista elintarvikkeista eroavalla tavalla ennen ensimmäisen tupakkalain voimaantuloa. Lakia oli toivottu jo pidemmän aikaa erityisesti lääkärikunnan toimesta, jotka olivat vaatineet erillistä tupakkalakia jo 1950-luvulta alkaen. Suomessa, kuten monissa muissakin länsimaissa, oli toisaalta sovittu tupakan mainonnan vapaaehtoisista rajoituksista, vaikka varsinaista lainsäädäntöä tähän ei ollut.¹¹⁰ Kun tupakoinnin vähentämiseen tähtäävät poliittiset ratkaisut nousivat entistä keskeisempää osaan poliittisessa päätöksenteossa, oli teollisuus puolestaan proaktiivisesti järjestäytynyt tätä uhkaa vastaan jo 1960-luvulla perustamalla TTY:n.

Vuonna 1970 asetetun tupakkaneuvottelukunnan kolmivuotisen toiminnan aikana tupakan haittojen kansanterveydellinen merkittävyys korostui näkyen myös neuvottelukunnan toiminnassa. Tupakkaneuvottelukuntaa edeltäneen tupakkakomitean 1966 valmistuneessa mietinnössä ei oltu nähty tarvetta erillisille tupakkalainsäädännölle ja teollisuuden näkemykset olivat olleet vahvasti edustettuina.¹¹¹ Nyt teollisuus ei saanut asetettuun tupakkaneuvottelukuntaan

---

¹⁰⁸ Esimerkiksi 1920-luvulla tupakkatuotteiden kulutus oli maailman korkeinta ja 1950-luvun alussa miehistä poltti 76 prosenttia. Hiilamo 2007, 19.

¹⁰⁹ Hakkarainen 2000, 47–52.

¹¹⁰ Aurejärvi 2004, 24–25; Hakkarainen 2000, 54–55; Lahtinen 2007, 140.

¹¹¹ Esimerkiksi mainonnan valvonta sijoitettiin kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuuteen, joka osaltaan ymmärsi tupakkateollisuuden intressejä. Hakkarainen 2000, 52.

ainuttakaan edustajaa.¹¹² Tästä huolimatta teollisuus seurasi neuvottelukunnan toimintaa aktiivisesti yhdistyksensä kautta.

TTY:n Työvaliokunnan kokouksessa tutustuttiin neuvottelukunnan varhaiseen luonnokseen ja kokousvieraana ollut valtiovarainministeriössä työskentelevä hallitusneuvos luonnehti sitä heikoksi ja epäjohdonmukaiseksi. Osasta kokouspöytäkirjoista sekä yhdistyksen sisäisestä muistiosta ilmenee, että teollisuus kävi useita keskusteluja kyseisenomaisen hallitusneuvoksen kanssa. Tämän henkilön kautta saatiin ilmeisen tarkkoja kuvauksia neuvottelukunnan toiminnasta. Esimerkiksi syyskuulle 1971 päivätyn muistion mukaan neuvottelukunnan näkemykset teollisuuden asiantuntijoiden kanssa olivat varsin eriäviä. Tupakka-asetuskomitean perustamiseksi käytyjen keskustelujen pohjalta teollisuus koki osan jäsenistöstä vaativan ehtoja, joita ei voisi perustella edes terveydellisten näkemysten pohjalta. Teollisuuden mielestä olisi perustettava komitea, joka koostuisi eri ”intressipiirien” edustajista.¹¹³

Mainontaan kohtaan suunniteltuja rajoituksia käsiteltiin toistuvasti TTY:n kokouksissa 1970-luvun alussa. Tähän vaikutti selvästi Pohjoismaiden Neuvoston aktiivinen toiminta tupakkamainonnan lopettamiseksi Pohjoismaissa, joka todetaan myös TTY:n vuosikertomuksessa.¹¹⁴ Teollisuus oli ilmeisen huolissaan tästä kehityksestä ja yhdistyksen markkinointitoimikunnalla oli myös yhteiskokous mainostoimistojen kanssa. Kyseisessä kokouksessa päätettiin tehdä yhteiskirje jätettäväksi eri eduskuntaryhmille ja tätä varten mainostoimistoilta pyydettiin argumentteja. Tähän yhteiskirjeeseen liittyi tarkka valmistelu. Ideana oli ottaa huomioon eri eduskuntapuolueiden piirteet ja koska tupakkakysymys jakoi edustajia yli puoluerajojen, tavoitteli teollisuus saamaan selville edustajien näkemyksiä aina sosiaalidemokraateista oikealle sekä selvittämään puolueiden ryhmäsidonnaisuutta asiaan liittyen. Myös ulkomaiset suhteet olivat hyödyksi ja Philip Morrisin edustaja lupasi etsiä kirjettä varten tutkimuksen, jonka perusteella voitaisiin argumentoida tupakoinnin aloittamisen olevan mainonnasta riippumatonta.

---

¹¹² Hakkarainen 2000, 47–52.

¹¹³ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Pöytäkirja TTY:n Työvaliokunnan kokouksesta, 15.9.1971; Hallitusneuvos x.x kanssa käytävien keskustelujen taustaa.

¹¹⁴ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Hallituksen vuosikertomus 1971; Hallituksen vuosikertomus 1972.

Vastaavia argumentteja hyödynnettiin niin Pohjoismaiden Neuvostolle kuin myös sosiaali- ja terveystieteiden ministeriölle annetuissa lausunnoissa.¹¹⁵

Tupakkamainontaa koskevan lainsäädännön keskeisyys TTY:n asiakirjoissa noudattaneen osaltaan jatkumoa, joka oli saanut alkunsa edellisen vuosikymmen puolella. 1960-luvun lopulla teollisuuden ja terveystieteiden välillä syntyi kiista koskien mainontaa, jonka katsottiin lisäävän tupakoitsijoiden määrää. TTY:n mukaan kyse oli enemmänkin eri tuotemerkkien kilpailusta, jonka tavoitteena ei ollut uusien käyttäjien houkuttelu. Lisäksi mainontaa ei pyritty teollisuuden näkemyksen mukaan kohdistamaan lapsiin tai nuoriin. Yhdistyksen mielestä teollisuuden itsesääntely toimi hyvin ja teollisuuden omaehtoiset rajoitukset televisionmainonnan suhteen osoittivat, että rajoituksia voitaisiin panna toimeen viranomaisten ja teollisuuden keskinäisillä sopimuksilla, jolloin eduskunnan säätämä tupakkalaki ei olisi tarpeen. TTY ja kauppa- ja teollisuusministeriö päättivät yhdessä rajoitustoimista vuonna 1969. Syntyneen sopimuksen pohjalta teollisuus suostui lopettamaan mainonnan nuorten suosimissa *Suosikki*, *Intro* ja *Teini* -lehdissä. Lisäksi alle 25-vuotiaiden kuuluisuuksien käyttäminen mainoksissa lopetettiin ja mainonta elokuvateattereissa päättyi. Myös ilmaiset savukenäytteet ja tuotepalkintojen jakaminen tulivat kielletyiksi. Lopullisesti televisiomainonta kiellettiin terveystieteiden toimista vuonna 1971.¹¹⁶

TTY sai tupakkalain sisällön vaikuttamiseen apua ulkomaisilta yhteistyökumppaneilta. Philip Morrisin perusteli, kuinka Suomen teollisuuden vapaaehtoinen luopuminen yleisökilpailuista ei auttaisi sitä saamaan parempia asemia tupakkalain laadintaan. Koska yritys oli osallisena TTY:n toiminnassa, se pystyi aktiivisesti tuomaan näkemyksiään esille. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriölle annettava lausunto tupakkalakiehdotuksesta ei ollut yksittäinen ulkomaista apua saanut hanke. Philip Morrisin lisäksi myös BAT:n toimittamat tutkimustulokset olivat edesauttaneet teollisuuden näkemysten välittämisessä keskeisille toimijoille. TTY:n asiakirjojen perusteella kyseisten ”infomateriaalien” hankintaan ryhdyttiin teollisuuden tiedotustoiminnan tehostamiseksi. Teollisuuden PR-toiminnan laajentuminen näkyi konkreettisesti myös yhteisten tiedotustoimikunnan perustamisena elokuussa 1973, jonka lakiasiantuntijaksi asetettiin

---

¹¹⁵ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Muistio TTY:n Markkinointitoimikunnan ja mainostoimistojen välisestä kokouksesta, 7.4.1972; Muistio, jossa alustavasti kaavailtiin lausuntoa tupakkatoimikunnan mietinnöstä, 21.9.1973.

¹¹⁶ Paaskoski & Yrjänä 2021, 157–158, 160.

Rettigin palveluksessa oleva Finn Berg. Toimikunnan ideana oli hoitaa teollisuuden kontakteja valtiovallan toimijoihin kuten valtiovarainministeriöön ja lääkintöhallitukseen. Toiminta päätettiin aloittaa ilman julkisuutta.¹¹⁷

Valtiovallan poliittinen aktiivisuus tupakkakysymyksessä tiivisti selvästi TTY:n yhteyksiä sekä kotimaan poliittisiin toimijoihin että ulkomaisiin tupakkayhtiöihin. Vaikka aineistojen puutteellisuuden vuoksi yhdistyksen toimintaa on hankala analysoida tarkemmin vuoden 1973 jälkeen, on saatavilla olleiden arkistolähteiden osalta viitteitä siitä, että teollisuuden yhteinen toiminta ei suinkaan loppunut teollisuuden jäädessä tupakkalain suunnittelun ulkopuolelle: siinä missä Rettig oli viestinyt tulevista lakimuutoksista yhteistyökumppaneilleen, tapasivat Suomen tupakkateollisuus TTY:n välityksellä BAT:n ja Philip Morrisin edustajien kanssa tupakkalakiasian puitteissa kesällä 1975. Tupakkayhtiöt toivoivat tulevien eduskuntavaalien myötä tulevan sosiaali- ja terveysministerin olevan enemmän teollisuuden puolella.¹¹⁸

3.2 Ensimmäinen tupakkalaki

Tupakoinnin vähentämiseksi asetettu laki oli merkittävä askel tupakkapolitiikan edistymisessä, sillä Suomessa ei ollut erityistä lainsäädäntöä ennen elokuussa 1976 hyväksyttyä lakia. Tupakointi oli tätä edeltävinä vuosikymmeninä normalisoitunut, kunnes sitä ryhdyttiin tarkastelemaan kriittisemmin kansanterveyttä heikentävänä tekijänä. Suomen ensimmäinen tupakkalaki astui voimaan 1.3.1977, joskin mainontakiellon voimaan astumisessa oli vuoden siirtymäaika.¹¹⁹

Vaikka teollisuus pyrkikin vastustamaan lainsäädäntöä kieltämällä tupakan terveyshaitat, oli aikuisväestön korkea kuolleisuus sekä toisaalta Suomessa tehdyt tutkimukset keskeisessä osassa, joiden pohjalta rajoittava lainsäädäntö voitiin nähdä perusteltuna. Esimerkiksi vuonna 1972 aloitettu Pohjois-Karjala-projekti eritteli kolme keskeistä syytä kohonneiden sydän ja

---

¹¹⁷ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Pöytäkirja TTY:n Työvaliokunnan kokouksesta, 5.10.1973; Muistio TTY:n tiedotustoimikunnan kokouksesta, 9.8.1973.

¹¹⁸ TTID, Tobacco Products Liability Project Collection, Confidential memorandum regarding the visit of Paul Isenring, Donald Hoel, and..., 16.6.1975.

¹¹⁹ Hakkarainen 2000, 46–49, 60; Hiilamo 2007, 20; Hara & Lipponen 2006, 12.

verisuonitautien esiintymiselle, joista tupakka oli yksi. Lainsäädännön myötävaikuttajana oli myös yleinen terveystalouden edistyminen sekä useat kansainväliset suositukset.¹²⁰

Tupakkalain ollessa lausuntokierroksella teollisuus ilmaisi vastustuksensa selvästi. Eritoten mainontakieltoa kritisoitiin teollisuuden toiminnan hankaloittamisena ja teollisuuden yhteisessä lausunnossa yritykset tarjoutuivat osallistumaan lain jatkovalmisteluihin, jotta kotimaisen teollisuuden näkemykset olisivat paremmin edustettuna. Myös sosiaali- ja terveysministeriön keskeistä roolia haastettiin ja tulevan lain valvonnan toivottiin jäävän kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuuteen. Rettigin lakimiehenä työskentelevä Finn Berg oli osana TTY:n työryhmää, jossa teollisuus muotoili lausuntoa tupakkalakiesitykseen.¹²¹ Mainontakieltoa eivät kritisoineet kuitenkaan ainoastaan tupakkatehtaat vaan muun muassa Keskuskauppakamari ja Sanomalehtien liitto yhtyivät tähän kritiikkiin.¹²²

Tähän mainontakiellon kritiikin laaja-alaisuuteen olivat myötävaikuttamassa TTY:n yhteydet edellä mainittuihin toimijoihin: esimerkiksi Mainostajien Liiton edustaja oli todennut tupakka-teollisuudelle, kuinka he eivät voisi julkisesti väheksyä tupakan haittoja, mutta mainosvälineiden rajoittamisen luomaa uhkaa sananvapaudelle luvattiin korostaa. TTY:n asiamies oli jo lain suunnitteluvaiheessa vaatinut eri alojen aktiivista otetta mainontakysymykseen liittyen, ennen kuin muitakin aloja kohtaisi vastaavanlainen ”informaatiosulku”.¹²³ Yhteyksiä pyrittiinkin saamaan nimenomaisesti suuriin maakunnallisiin lehtiin, joiden mainostuloihin tupakan mainontakielto vaikuttaisi selvimmin.¹²⁴

Yhtä lailla Rettigin lisenssinhaltijana oleva R. J. Reynolds oli tietoinen voimaanastuvasta laista. Yrityksen kyselylomakkeesta selviää eri maiden tupakkasääntelyn tila vuodelta 1976 ja Suomen osalta on mainittu tulevaisuudessa pakolliset askien varoitusmerkinnät sekä haitta-

---

¹²⁰ Hakkarainen 2000, 61; Hiilamo 2007, 21.

¹²¹ Ks. ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, TTY:n Työvaliokunnan kokous, 5.10.1973; Muistio, jossa alustavasti kaavailtiin lausuntoa tupakkatoimikunnan mietinnöstä, 21.9.1973.

¹²² Lakia valmisteltaessa eritoten valtiovarainministeriö ja kauppa- ja teollisuusministeriö painottivat tupakkateollisuuden intressejä. Hakkarainen 2000, 61–63; Hara & Lipponen 2006, 11–12.

¹²³ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Muistio TTY:n tiedotustoimikunnan neuvottelutilaisuudesta Kauppakillassa, 30.8.1973.

¹²⁴ Yhteneväisiä mielipiteitä haettiin keskustalaisista lehdistä, jonka lisäksi teollisuuden näkemykset välitettiin Johannes Virolaiselle toivoen tukea mainontaan liittyviin näkemyksiin. ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Muistio TTY:n tiedotustoimikunnan lounastilaisuudesta, 13.9.1973.

ainepitoisuudet. Lisäksi lomakkeessa on tiivistetty yritysten markkinaosuudet ja eri savukkeiden osuus Suomen markkinoista. Kyseisen asiakirjan osalta ei kuitenkaan selviä mistä tiedot on saatu tai kuka on täyttänyt Suomea koskevan osion.¹²⁵

Ennen lain voimaantulusta lehdissä oli sivun kokoisia mainoksia, joissa ilmentyi tupakkateollisuuden kanta mainontakieltoa kohtaan. Suomen Tupakka mainosti päivää ennen lainvoimaan astumista North State -savuketta otsikolla ”Suu tukkoon!” ja vastaavasti Marlboro-miehen alapuolella oli kirjailtu ”Vapaitten miesten tapa elää. Ilman rajoja. Tai rajoituksia.”. TTY:n asiamies vastusti lakia julkisesti perustellen, kuinka mainonta ei todistetusti lisää tupakointia.¹²⁶

Tupakkateollisuudelle uusi tupakkalaki oli kaikkea muuta kuin mieluinen ja eritoten mainontakieltoa haastettiin koko lain voimassaolon ajan. Joissain tapauksissa oli hankala osoittaa tupakkayhtiöiden tai maahantuojien olleen lainvastaisen mainonnan taustalla ja toimintaan oli hankala puuttua, koska mainontakiellon rikkomisesta ei ollut ennakkotapauksia. Mainontakieltoa kierrettiin yrityskuva- ja tuoteperhemainonnan lisäksi muun muassa sponsoritoiminnan tai oheistuotteiden kautta. Harjoitettu piilomainonta yleistyi nopeasti ja oli niin laaja-alaista, ettei valvovana viranomaisena toimineella lääkintöhallituksella ollut resursseja puuttua kaikkiin tapauksiin.¹²⁷

Tupakkapolitiikka oli teollisuuden toiminnan keskiössä jo vuosia ennen tupakkalain voimaantulusta. Suomalaiset tupakkayhtiöt olivat hyvin tietoisia lainsäädännön etenemisestä, ja vaikka teollisuutta edustanut yhdistys suljettiin lopulta työryhmien ulkopuolelle, pyrki se muilla keinoin tuomaan esille omia näkemyksiään. Teollisuuden yhteinen toiminta oli oletettavasti alkanut jo ennen tutkimuksen aikarajausta. Yhdistyksen merkitystä kuvaa hyvin se, että ennen tupakkalain voimaantulusta TTY:tä koskevat asiakirjat ovat Rettigin aineistoista yksinomaan niitä, joissa käsitellään tupakan yhteiskunnallista asemaa ja mahdollisia tulevia rajoituksia.

---

¹²⁵ TTID, RJR Records, Smoking and Health Categories. Question Sheet, 1.1.1977.

¹²⁶ Lahtinen 2007, 142; Paaskoski & Yrjänä 2021, 170.

¹²⁷ Hakkarainen 2000, 68; Hara & Lipponen 2006, 13–15; Paaskoski & Yrjänä 2021, 171.

Rettigin toiminnan kannalta TTY:n merkitystä on vaikea yksiselitteisesti analysoida, joskaan sen roolia ei tulisi aliarvioida. Yhdistyksellä oli merkittävä rooli teollisuuden yhteisen rintaman muodostamisessa tupakkarajoituksia vastaan. TTY keskittyi toiminnassaan tuomaan esille teollisuuden näkemyksiä rajoituksiin liittyen ja se myös ajoi aktiivisesti teollisuuden intressejä erinäisten lausuntojen ja kontaktiensa kautta. Aktiivinen toiminta antaa viitteitä teollisuuden yhteisestä tahtotilasta. Tämä ei toisaalta ole yllättävää, sillä yhdistyksen toiminnan lähtökohdaksi oli puolustaa teollisuuden julkisuuskuvaa tupakan terveysvaarojen synnyttämää uhkaa vastaan.¹²⁸ Rettigin suhtautuminen TTY:n toimintaan ja muihin suomalaisyrityksiin on vaikea saada selville lähdeaineistojen vuoksi. Voi myös olla, että teollisuuden keskinäiset suhteet organisoitiin juuri yhdistyksen kautta ja tarvetta muulle yhteydenpidolle ei ollut.

3.3 Tupakkalainsäädäntö ja lääkintöhallituksen kirjeet

Iso osa Rettigin ELKA:ssa sijaitsevasta alkuperäisaineistosta liittyy ensimmäisen tupakkalain seurauksesta voimaan tulleeseen tupakkatuotteiden mainontakieltoon ja sen kiertämiseen. Rettig sai lääkintöhallitukselta runsaasti kirjeitä, joissa pyydettiin lopettamaan lainvastainen myynninedistäminen. Eräs keino kiertää mainontakieltoa oli Coltin logon hyödyntäminen mainoksissa yhdessä aiemmin käytössä olleiden iskulauseiden kanssa. Piilomainontaa esiintyi paitsi lehdissä myös erilaisissa tuotteissa, kuten vaatteissa tai sytyttimissä heti tupakkalain seurauksena vuosina. Myös erinäisissä urheilutapahtumissa tupakkabrändit olivat esillä sponsoritoiminnan kautta.¹²⁹

Ennen tupakkalain vakiintuneita tunnuslauseita tai -kuvioita tai muuten tupakkatuotteiden nimeen tai pakkaukseen viittaavat ilmaisut olivat kiellettyjä. Kirjelmissä erimielisyyttä lisäsivät tulkinnalliset erot tupakkalain. Rettigin puolelta toiminnan saatettiin katsoa olevan tuotetietouden tai yrityskuvan levittämistä, sillä esimerkiksi kaupan alan ammattijulkaisuissa

---

¹²⁸ Paaskoski & Yrjänä 2021, 158.

¹²⁹ Lääkintöhallitus oli kiinnittänyt huomiota lehdissä esiintyneeseen Coltin punavalkoisen kuviointiin yhdessä ennen tupakkalain käytetyn iskulauseen kera. Vastaavaa kuviointia hyödynnettiin myös Colt-merkkisissä sytyttimissä sekä maailmaympäripurjehduskilpailussa olleessa Colt International veneessä. Ks. ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Lääkintöhallitus 1977–1989, Kirje lääkintöhallitukselta Rettigille, Tupakkalain 8§:ssä tarkoitettu mainontakielto ja yrityskuvamainonta, 7.2.1979; V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Tupakkalain 8 §:ssä tarkoitettu mainoskielto, 3.12.1985.

tuoteinformaatio oli sallittua.¹³⁰ Vastaavasti lääkintöhallituksen katsottiin tulkitsevan antamiin ohjeita laiveammin pyrkien samalla tiukentamaan asetettua kieltoa.

”Yrityskuvaesityksemme on asetettu valkoiselle alalle siniselle taustalle havaittavuuden parantamiseksi sekä yrityksemme ’kotimaisuuden’, ’suomalaisuuden’ korostamiseksi. Lääkintöhallitus katsoo valkoisen alan ’muistuttavan’ savukerasiaa muodoiltaan. Käyttämämme valkoisen alan muoto voidaan katsoa muistuttavan mitä tahansa, esim. kirjaa, paperiarkkia, makeisrasiaa, mitä erilaisimpia elintarvikepakkauksia jne. Lääkintöhallituksen tulkinta ’savukerasiaa muistuttavasta muodosta’ on jopa laiveampi kuin lääkintöhallituksen ohjekirjeessä...”¹³¹.

Tuotetietouteen tai yrityskuvaan vedotut piilomainontaa sisältäneet ilmoittelut olivat yleisiä koko teollisuuden toimesta.¹³² Yhtä lailla myös Rettig pystyi eräässäkin tapauksessa viittamaan E-liikkeen aikakauslehdessä julkaistujen Colt Lights -ilmoittelun olleen mainonnan sijaan tuotetieto, joka oli suunnattu E-liikkeissä työnteleville henkilöille. Rettig perusteli, ettei tuotetietous ollut kuluttajiin kohdistuvaa ja neuvoi lääkintöhallitusta kysymään lehden tarkemmasta levikistä lehden päätoimittajalta.¹³³

Mainontakieltoa kierrettiin myös erilaisten vaatteiden avulla. Rettigin tytäryhtiö Nizza Sikarituonti Oy:n valmisti vaatteita, joissa hyödynnettiin niin ikään Coltin brändiä. Lääkintöhallituksen vaatimus lopettaa aikakauslehdessä olleet ilmoitukset Colt Racing Team -ulkoilutakeista eteni lopulta korkeimman hallinto-oikeuden ratkaistavaksi. Rettig kertoi kyseisen yrityksen saavuttaneen tavaramerkkioikeuden Colt Racing Team tuotteidensa tunnuksena, jonka vuoksi tavaramerkkilakiin vedoten Rettig ei voisi kieltää tytäryhtiöltään kyseisen tunnuksen hyödyntämistä.¹³⁴ Kyseinen yritys oli myynyt vastaavia asusteita vuodesta 1975 alkaen ja katsoi, että koska ennen tupakkalakia muiden tuotteiden tai palveluiden mainonnassa vakiintuneet tuotenimet olivat sallittuja, tulisi myös Colt Racing Team nimen käyttö olla hyväksyttävää. Rettigin KHO:lle lähettämässä vastaesityksessä argumentoitiin, kuinka lääkintöhallituksen

---

¹³⁰ Esim. ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Lääkintöhallitus 1977–1989, Muistio tupakkalain 8 ja 9 §:ssä säädettyjen mainontakieltojen noudattamisen valvonnasta, 13.12.1978; V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Selvityspyyntökirjeenne 26.10.1981 DN:o 6338/58/81, 18.11.1981.

¹³¹ ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Selvityspyyntökirjeenne 26.10.1981 DN:o 6338/58/81, 18.11.1981.

¹³² Hara & Lipponen 2006, 14.

¹³³ ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Kirjeenne 8.10.1980 DN. 6614/58/80, 16.10.1980.

¹³⁴ ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Lääkintöhallituksen kirje Rettigille, 25.11.1980; Kirjeenne 25.11.1980 DN. 6969/58/80.

logiikalla esimerkiksi Mitsubishi Colt automallien mainonta tulisi olla myös kiellettyä. Korkein hallinto-oikeus ei lopulta muuttanut lääkintöhallituksen päätöstä, jossa katsottiin tupakkatuotteen logon yhdistettynä sanaan Colt olevan ilmeistä tupakkatuotteen myynninedistämistä.¹³⁵

Suomessa toimineet ulkomaiset yritykset näyttävät olleen tietoisia Rettigin harjoittamasta piilomainonnasta. BAT:n raportissa kuvattiin, kuinka Coltin tunnettua brändiä hyödynnettiin muissa tuotteissa ja vastaavanlaisen strategian epäiltiin toimivan vain Suomessa johtuen eri maiden ainutlaatuisuudesta. Suomen byrokraattisen hallintokoneiston kuvailtiin olevan vahva ja puuttuvan aktiivisesti toimiin, jonka osaltaan nähtiin heikentäneen yritysten pyrkimyksiä piilomainonnan kautta tapahtuvaan myynninedistämiseen. Toisaalta Suomen ominaispiirteiden nähtiin mahdollistavan lain tulkinnallisuuden kokeilemisen.¹³⁶

Rettig oli yhteydessä Reynoldsiin koskien Camel Boots -jalkineiden myyntiä. Rettigille välitettiin Reynoldsin työntekijän viestinvaihto erään Tukholman toimipisteen työntekijän kanssa. Ruotsissa ei oltu tietoisia, kuinka Suomen viranomaiset reagoisivat kyseenalaiseen tuotteeseen ja Helsingissä toimivan tavaramerkkiagentin kommentti mahdollisesta Camel-savukkeiden myynnin vaikeutumisesta oli nostattanut pelkoja. Viestinvaihdon perusteella Rettig neuvoi asiassa Reynoldsin edustajia korjaten tupakkalainsäädäntöön liittyviä luuloja. Reynoldsin puolelta odotettiin puhelinkeskusteluun viitaten Rettigin lähettävän lakiasiantuntijana toimivan Finn Bergin näkemys mahdollisista oikeudellisista seurauksista heidän lakimiehellensä, jolla ei ollut vielä saatavilla käännöstä Suomen laista.¹³⁷

Kyseisistä jalkineista käytiin väantöä lääkintöhallituksen kanssa vielä vuoden 1985 aikana. Rettig väitti, ettei sillä ollut mitään tekemistä Camel Boots -jalkineiden myynnin tai mainonnan kanssa. Tästä huolimatta Rettigin aineistoista löytyy jalkineiden maahantuoja toimineen

---

¹³⁵ ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Nizza Sikaarituonti Oy KHO:lle, 30.1.1981; Lääkintöhallituksen lausunto KHO:lle, 24.4.1981; Nizza Sikaarituonti Oy KHO:lle, 9.9.1981; KHO:n päätös valitukseen, 3.12.1981.

¹³⁶ TTID, BAT Records, Project Gambit Interim Report. Marraskuu 1978.

¹³⁷ Taustalla vaikutti ilmeisesti tavaramerkkiagentin tai vastaavan toimijan luulo siitä, ettei Camel-savukkeita ollut vielä Suomen markkinoilla. Ks. ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Camel Boots Export to Finland, 28.8.1981; Camel Boots telex Rettigille, 8.10.1981; Tobacco-legislation in Finland, 16.10.1981.

yrittäjien mainontaan ja siitä aiheutuneisiin lääkintöhallituksen vastatoimiin liittyviä asiakirjoja hyvinkin runsaasti.¹³⁸ Vuoden 1987 keväällä Camel-asusteiden myynti kiellettiin lääkintöhallituksen päätöksellä ja maahantuojalle asetettiin uhkasakot. Viranomaiset epäilivät Rettigin ja yhteistyökumppani Reynoldsin olleen asusteiden myynnin taustalla, vaikka tätä ei voitukaan näyttää toteen.¹³⁹

Yhtä lailla myös Philip Morrisin puolella oltiin varuillaan Malboron tuotemerkkiä hyödyntävien vaatteiden myynnissä. Marlboro-vaatteiden myynnistä aiheutuvia seurauksia pelättiin ja Malboron logon liiallista käyttöä varottiin, sillä Rettigin tiedettiin joutuneen lääkintöhallituksen vastatoimien kohteeksi.¹⁴⁰

3.4 Lääkintöhallituksen neuvottelut ja mainontakiellon uudistaminen

Mainontakieltoa kierrettiin myös muun tupakkateollisuuden toimesta aktiivisesti ja lääkintöhallitus neuvotteli teollisuuden kanssa aiheesta useita kertoja 1980-luvun kuluessa. Loppuvuodesta 1980 olleessa kokouksessa lääkintöhallitus kertoi saaneen runsaasti ilmoituksia tupakkaasetuksen vastaisista mainoksista. Etenkin *Kauppias*-lehti oli aiheuttanut valituksia ja lääkintöhallituksen mielestä ilmoitukset olivat olleet mainonnan kaltaisia. Teollisuus puolestaan katsoi noudattaneensa aiemmin samana vuonna lääkintöhallituksen ohjekirjeessä sovittuja käytänteitä ja koki kuluttajien mahdollisesti käyttävän kaupanalan ammattijulkaisuissa olevaa tuoteinformaatiota yhtiöitä vastaan.¹⁴¹

Ongelmia aiheutti myös sallittujen lehtien määrittely. Lääkintöhallitus oli ilmeisesti lain voimaan astuessa antanut listan sallituista lehdistä, joissa tuoteinformaatio olisi hyväksyttyä, mutta kaupanalan julkaisuissa ollut runsas mainonta loi tarpeen tarkastella annettuja ohjeita uudemman kerran. Lääkintöhallituksen edustajat esimerkiksi kertoivat, kuinka mainonnan

---

¹³⁸ ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Muistio neuvotteluista Rettig Oy:n ja lääkintöhallituksen edustajien välillä, 3.6.1985. Lisäksi ks. Ernamo Oy nimiseen yritykseen liittyvät asiakirjat.

¹³⁹ Rettigin historiategrossa vaatekampanjan vakuutetaan tapahtuneen nimenomaan Rettigin omasta toimesta ”ilman lisenssin omistajan ohjausta”. Yrjänä & Paaskoski 2021, 235.

¹⁴⁰ TTID, PM Records, Mantell, P & Reims, C., Marlboro Leisure Wear, 30.6.1978.

¹⁴¹ ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Kokousmuistio lääkintöhallituksen kanssa käydystä neuvottelusta, 17.12.1980.

kasvu oli johtanut siihen, että osa mainonnasta kohdistui kaupanalalla työskenteleviin kuluttajiin eikä yksistään tupakanmyynnin parissa työskenteleviin henkilöihin. Annetun listan ei myöskään katsottu olleen lopullinen. Teollisuus perusteli tupakkailmoittelun runsautta sillä, että vuonna 1980 markkinoille tuli 12 uutta merkkiä sekä kaksi uudelleenlansseerausta. Myös neljä vuotta myöhemmin olleissa neuvotteluissa teollisuus vetosi yhä tähän samaan argumenttiin. Toisaalta sekä päätoimittajan että lehden julkaisijan ymmärrettiin olevan osittain vastuussa siitä, että annettuja ohjeita noudatetaan.¹⁴²

Teollisuuden toiveiden mukaisesti päätettiin loppuvuodesta 1983 perustaa seurantaryhmä, joka selkeyttäisi annettuja suosituksia. Tähän seurantaryhmään tuli kolme teollisuuden edustajaa, yhdet edustajat Kaupan Keskusvaliokunnasta ja kaupan ammattilehdistä sekä kolme edustajaa lääkintöhallituksesta.¹⁴³

Vaikka Rettig harjoittikin aktiivisesti piilomainontaa, ei yritystä voida kuvata poikkeukselliseksi toimijaksi alallaan. Yhtä lailla Rettigin asiakirjoista löytyy yksittäisiä lääkintöhallituksen kirjeitä Suomen Tupakalle ja Amerille.¹⁴⁴ Suomen teollisuus vaikuttaa hyödyntäneen Tupakkatehtaiden yhdistystä koordinoidessaan yhteisiä vastauksia lääkintöhallitukselle ja oletettavasti teollisuuden välisen yhteydenpidon turvin yritykset olivat tietoisia lääkintöhallituksen reaktioista mainontakieltoa koetteleviin toimiin. TTY:n kokouksessa oli kerrattu muun muassa lääkintöhallituksen kannanottoja ammattilehdissä olleisiin tupakkatuoteinformaatioihin sekä myös käyty läpi eri tehtaiden saamia huomautuksia. Yhteinen toiminta näkyi myös konkreettisesti: teollisuus lähetti tupakan myyntitelineissä olleisiin mainoksiin liittyen lääkintöhallitukselle kirjeen, jossa Amerin toimittaman vastauksen lääkintöhallituksen kehotuskirjeeseen kerrottiin edustavan koko teollisuuden kantaa. Toisaalta yhdistyksen roolista tupakkalain

---

¹⁴² Myös alle 16-vuotiaiden tiedettiin onnistuvan yhä ostaa tupakkatuotteita laista huolimatta ja tältä osin perätiin kaupan työntekijöiden vastuuta tarkennettavaksi. ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Muistio lääkintöhallituksen ja tupakkateollisuuden välisestä neuvottelutilaisuudesta, 16.3.1981; Neuvottelu lääkintöhallituksen, tupakkateollisuuden ja kaupan edustajien välillä, 7.6.1985.

¹⁴³ ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Lääkintöhallituksen ja tupakkateollisuuden sekä Kaupan Keskusvaliokunnan välinen neuvottelu, 21.12.1983.

¹⁴⁴ Esim. ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Lääkintöhallituksen kirjeet Suomen Tupakalle ja Philip Morris Incorporated otsikolla Tupakkatuotteen mainonta ja muu myynninedistämistoiminta, 29.10.1981.

voimaanastumisen jälkeen on vaikea saada tarkempaa varmuutta TTY:n asiakirjojen vähäisyyden vuoksi.¹⁴⁵

Suomen teollisuus teki yhteistyötä myös ulkomaisten toimijoiden kanssa. Tupakkatehtaiden yhdistys perusti työryhmän yhdessä Philip Morrisin ja BAT:n kanssa muotoilemaan yhdistyksen vastausta sosiaali- ja terveysministeriön muistioon. Työryhmään kuuluneet henkilöt tapasivat syksyllä 1980 ja Philip Morrisin edustaja kuvaili Suomen teollisuuden keskuudessa vallitsevan yksimielinen näkemys yhteisten ponnistelujen hyödyllisyydestä.¹⁴⁶

Aineiston perusteella Rettig kävi kirjelmöintiä lääkintöhallituksen kanssa tupakan mainontakieltoon liittyen ainakin 1980-luvun loppupuolelle asti.¹⁴⁷ Rettig vaikuttaa olleen hetken tuoteperhemainonnan osalta jonkinlainen edelläkävijä, kunnes muutkin yritykset hyödynsivät vastaavia keinoja. Koska piilomainonta ei ollut lopulta mitenkään poikkeuksellista muihin Suomen tupakkayrityksiin nähden, oli selvää, että teollisuus ei hyväksynyt kieltoa helpolla. Vaikka 1970-luvun aikana yhteiskunnan asenteet olivatkin kääntyneet tupakkalainsäädännön kannalle, olivat voimaanastuneet muutokset, erityisesti tupakkatuotteiden mainontakielto, Suomen tupakkateollisuudelle liikaa. Tämä näkyy myös Rettigin ja lääkintöhallituksen välisistä kirjeistä. Aineiston perusteella taustalla vaikutti myös teollisuuden yhteinen rintama. Aurejärvi kuvaa lääkintöhallituksen joutuneen kritiikin kohteeksi heti vuodesta 1978 alkaen ja lain voimaansattua TTY:n asiamies rinnasti lain olevan naurettava laki ”lakritsiippiippujen kieltämisestä”.¹⁴⁸

Mainontakiellon kiertämisen jatkumista 1980-luvun jälkeen on käytössä olleiden aineistojen perusteella hankala arvioida. Tämä siksi, että tuoreemmasta aineistosta valtaosa liittyy tavalla tai toisella Rettigiä koskevaan tupakkaoikeudenkäyntiin. Sen sijaan Rettigin historiateoksen

---

¹⁴⁵ TTY:n asiakirjoja löytyi hyvin satunnaisesti 1970-luvun alun jälkeen. Lisäksi edellä mainitussa kokouksessa hyödynnettyä ja liitteeksi ilmoitettua Finn Bergin laatimaa muistiota tilanteesta lääkintöhallituksen kanssa ei löytynyt. ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1977–1989, TTY:n lääkintöhallitukselle laatima vastaus kehotuskirjeeseen D:o 6713/58/80, 19.12.1980; ELKA, P. C. & Co., 2297, Tobaksindustrin, TTY:n markkinointitoimikunnan kokous, 3.5.1979.

¹⁴⁶ TTID, PM Records, Reims C, The Association of Finnish Tobacco Manufactures, reply to the Memo STM 790000 of the Working Group of the Ministry Social Affairs, 24.10.1980.

¹⁴⁷ Esimerkiksi Rettigin mainoskampanja yrityksen 225 vuotisen toiminnan kunniaksi joutui lääkintöhallituksen syyniin. Ks. ELKA, P. C. & Co., 2297, Korrespondens 1987–1992, Selvityspyyntökirjeenne 16.2.1988, 4.3.1988.

¹⁴⁸ Aurejärvi 2004, 32, 282–284.

viitetietojen perusteella yrityksen 1980-luvun jälkeisistä asiakirjoista osa vaikuttaa sijaitsevan Rettigin yritysarkistossa Helsingissä ja ne saattaisivat tuoda lisää tietoa aiheeseen liittyen.¹⁴⁹

Lääkintöhallitus valvoi mainontakieltoa pyrkien samalla varmistamaan lain onnistumisen, jotta teollisuuden myyminen edistämistoiminta ei kohdistuisi kuluttajiin. Vuonna 1982 lääkintöhallituksen antamassa ohjekirjeessä tarkennettiin mainontakieltoa koskevaa tupakka-asetusta, joskaan sen vaikutukset eivät olleet haluttuja. Vuosikymmenen lopulla mainontakieltoa koskevien pykälien muutosta sosiaali- ja terveysministeriölle ajoi nimenomaan lääkintöhallitus. Uudistuksen keskiössä oli tehostaa tuoteperhemainontaan puuttumista. Vaikka varsinaista mainontakielton tiukentamista ei saatu vielä aikaiseksi, jäi mainontakieltoa koskevien säädösten tarkentaminen tupakkalain uudistamiseen liittyvälle asialistalle. Lisäksi tuotevastuulain katsottiin soveltuvien osin koskevan tupakkatuotteita ja asia vahvistettiin lailla 1.9.1991.¹⁵⁰

Suomen tupakkalainsäädännön ja ensimmäisen tupakkaa koskevan lain on nähty olleen aikanaan edistyksellistä. Tämän on myös sanottu olleen yksi syy, miksi Suomen poliittiset linjaukset kiinnostivat kansainvälisiä tupakkayhtiöitä. Hiilamo esimerkiksi kuvaa, kuinka Philip Morrisin asiakirjassa vuodelta 1984 todetaan lobbaamisen ja halutun tupakkaverotason ylläpitämisen olleen onnistunutta. Vastaavanlaisen toiminnan toivottiin onnistuvan muillakin markkina-alueilla. Suomi oli ulkomaisten toimijoiden näkökulmasta kiinnostava myös sen vuoksi, että Suomi oli Yhdysvaltojen jälkeen toinen maa, jossa tupakkateollisuus haastettiin oikeuteen. Näin ollen muissa maissa toimiviksi havaitut keinot, kuten tieteellisen tiedon häivyttäminen oikeudenkäynnissä tai julkisten debattien hyödyntäminen ovat olleet käytössä myös Suomessa.¹⁵¹

Vuosina 1971–1977 lääkintöhallituksen vuosikertomuksessa tupakan kulutuksen kasvun todettiin olevan osoitus siitä, ettei kansalaisia ole saatu ohjattua kohti terveellisimpiä elintapoja. Toisaalta terveysvalistuksen laajentaminen ei yksinomaisesti ollut ongelmaton ratkaisu

---

¹⁴⁹ Ks. käytetyt arkistot sekä tarkemmat alaviitteet Paaskoski & Yrjänä 2021.

¹⁵⁰ Hara & Lipponen 2006, 15–17.

¹⁵¹ Suomi myös koettiin hankala markkina-alueena ja esimerkiksi Philip Morrisin kansainvälisen yksikön yhteisösuhteiden johtaja kirjoitti 1984 Skandinavian toimivan eräänlaisena ”koealueena”, jossa nähdään, kuinka yhtiön intressejä saadaan edistettyä tiukoista rajoituksista huolimatta. Hiilamo 2004, 15–16; Hiilamo 2007, 59–61, 67, 70–71, 76.

terveyspolitiikan kehittämiseen, sillä terveellisten elämäntapojen edistämisen oli havaittu saaneen myös kritiikkiä osakseen. Kritiikkiä havaittiin kahdentyyppistä: toisen näkökulman mukaan tiedon lisääminen koettiin tyrkyttämisenä tai ”holhoavana terveysterrorina” ja toinen näkökulma koki yksilöllä olevan kohtuuton vastuu omien elämäntapojen edistämisen suhteen.¹⁵²

Edellä mainitun kritiikin vuoksi 1980-luvun terveyskasvatuksessa yksittäisten tautien ehkäisemisen ja riskitekijöiden korostamisen sijaan tavoitteena oli terveyden edistäminen myönteisyyttä korostaen. Vuoden 1977 maaliskuussa voimaan astunut tupakkalaki ja sitä seurannut mainontakielto vähensi tupakan kulutusta vain hetkellisesti ja terveysvalistuksesta huolimatta tupakointi lisääntyi. Vastaavasti aiheeseen liittyvä poliittinen keskustelu hiipui 1970-luvun alun jälkeen ja terveyspolitiikan asiakysymykset eivät nousseet valtakunnalliseen keskusteluun. 1980-luvulla tupakan suosio pysyi vankkana lähes koko vuosikymmenen ajan ja tupakointi vähentyi jälleen vasta tupakka-oikeudenkäyntien myötä.¹⁵³

---

¹⁵² Harjula 2007, 119, 123.

¹⁵³ Harjula 2007, 124, 131; Yrjänä & Paaskoski 2021, 242.

4 TEOLLISUUDEN TOIMINTA JA VASTUULLISUUS

Tässä luvussa tarkastelen teollisuuden toimintaa ja vastuullisuutta. Luvun alussa tarkastellaan Pentti Ahon tupakka-oikeudenkäynnin pohjalta syntyneitä aineistoja. Oikeudenkäyntiin liittyvien aineistojen jälkeen suhteutan kotimaisen tupakkateollisuuden toiminnan monikansallisiin toimijoihin ja käyn läpi Rettigin merkitystä osana muuta teollisuutta. Rettigin roolia tarkastellessa ja tätä edeltävässä kansainvälisen teollisuuden näkökulmaa tuovassa alaluvussa on tarkastelussa koko tutkimuksen aikaväli, eli vuodet 1970–1995.

4.1 Pentti Ahon oikeudenkäynti osana globaalia teollisuutta

Suomen ensimmäinen tupakka-oikeudenkäynti sai alkunsa toukokuussa 1988, kun 66-vuotias eläkeläinen Pentti Aho vaati vahingonkorvauksia Rettigiltä ja Suomen Tupakalta tuotevastuuseen vedoten. Aholla oli todettu keuhkolaajentuma vuonna 1980 ja kurkunpäänsyöpä vuonna 1986. Helsingin raastuvanoikeudelle jätetyssä haasteessa todettiin tupakkayritysten aiheuttaneen myymillään tuotteillaan Ahon sairastumisen ja 100 prosentin invaliditeetin. Raastuvanoikeus hylkäsi tuotevastuukanteen 1992 ja juttu jatkui Ahon kuoleman jälkeen hovioikeudessa yhdessä uuden rikosoikeudenkäynnin kanssa.¹⁵⁴ Oikeudenkäynti kesti kokonaisuudessaan

---

¹⁵⁴ Pentti Aho vaati vuonna 1992 Rettigin ja Suomen Tupakan toimitusjohtajia, sekä Suomen Tupakan pr-päällikköä ja TTY:n asiamiestä vastuuseen ostajien harhaanjohtamisesta, markkinointirikoksesta, ihmisen hengen ja terveyden vaarantamisesta sekä törkeästä pahoinpitelystä. Hovioikeus yhdisti jutun tuotevastuukanteen käsitte-lyyn. Aurejärvi 2004, 17; Hakkarainen 2000, 154–155.

reilut kymmenisen vuotta aina vuoteen 2001 asti, jolloin Korkein oikeus hylkäsi vahingonkorvausvaatimukset äänin 4–1.¹⁵⁵

Pentti Ahon tuotevastuukanteessa oli kaksi perustetta, joista ensimmäisen mukaan Rettig ja Suomen Tupakka myivät vuosien 1941–1977 välillä hengenvaarallista tuotetta ilman lainsallimaa lupaa ja toisen perusteen mukaan Rettig ja Suomen Tupakka olivat myyneet tappavaa tuotetta harmittomana vuosien 1941–1986 ajan. Pentti Ahoa edustivat siviilioikeuden professori Erkki Aurejärvi sekä asianajaja Juha Sivenius. Rettigin ja Suomen Tupakan asianajajina toimivat oikeustieteen tohtori Mikko Tulokas sekä liikejuristi Robert Liljeström.¹⁵⁶

Haastehakemuksen saamisen jälkeen ryhtyi Suomen teollisuus yhdessä ulkomaisten yhteistyökumppaneidensa kanssa valmistelemaan yhteistä puolustusta tulevaa oikeudenkäyntiä varten. Yhteistapaamisen organisointi yhteistyökumppaneiden kanssa alkoi välittömästi jo toukokuun alussa. Kyseiseen tapaamiseen liittyvän telexin perusteella Rettigin odotettiin myös kutsuvan yhtiökumppaninsa R. J. Reynoldsin edustajan paikalle.¹⁵⁷

Yhteistyö ei rajoittunut vain haasteen saaneiden Rettigin ja Suomen Tupakan sekä näiden yrityskumppaneiden välille. BAT:n kesäkuulta 1988 olevassa muistiossa kuvataan suomalaisen teollisuuden olevan huolissaan tilanteen kehittymisestä, jonka vuoksi oikeudenkäynnin ulkopuolella oleva Amer oli päättänyt yhdessä yhteistyökumppaninsa Philip Morrisin kanssa avustaa Rettigiä ja Suomen Tupakkaa kaikin mahdollisin keinoin. BAT puolestaan koki vastuukseen etsiä sopivia todistajia oikeudenkäyntiä varten saaden tähän apua muilta tupakkayhtiöiltä. Rettigiä puolustavan asianajan kerrotaan tavanneen Reynoldsin lakimiesten kanssa, jotka olivat hyväksyneet Rettigin toimintasuunnitelman.¹⁵⁸

Reynolds olikin lakitiimeineen aktiivinen ja yhtiö toimitti Rettigille luonnoksen oikeudenkäyntiin oleellisesti liittyvän syövän kausaalisuuden vaikutuksesta teollisuuden asemaan. Ulkomaisista yrityksistä sekä Reynolds, BAT kuin myös Philip Morris olivat yhteistoiminnassa mukana

---

¹⁵⁵ Aurejärvi 2004, 11–13; Lahtinen 2007, 146.

¹⁵⁶ Aurejärvi 2004, 11–12; Hakkarainen 2000, 146; Paaskoski & Yrjänä 2021, 240.

¹⁵⁷ TTID, BAT Records, Note from Erkki Sald [sic] to NB Cannar regarding visit to Helsinki, 13.4.1988; BAT Records, Finnish Product Liability Case, 1.6.1988.

¹⁵⁸ TTID, BAT Records, Finnish Product Liability Case, 1.6.1988.

järjestämällä esimerkiksi tapaamisia Rettigiä ja Suomen Tupakkaa edustavien asianajajien kanssa. Näiden ulkomaisten yritysten edustajat saivat myös käännökset oikeudenkäynnin kullekin. ¹⁵⁹ Osa tapaamisten asiakirjoista on salattuja ja niiden tarkempi sisältö ei ole tiedossa. ¹⁶⁰

Yhteistyö ulkomaisten kumppaneiden kanssa edellytti suomalaisyhtiöiltä koordinoitua toimintaa, josta syntyi myös huomattavia kuluja. Tällaisia olivat esimerkiksi oikeudenkäyntiaineiston käänköskulut sekä todistajiin liittyvät käytännön kulut, kuten hotellien varaukset. Jaettuihin kuluihin lukeutui myös yksityisetsivä, jonka oletettavasti tuli hankkia tietoa Pentti Ahon yksityiselämästä. ¹⁶¹ Taustalla vaikutti teollisuuden taktiikka, jossa Ahon elämänvaiheet tuli selvittää tarkoin, jotta syövän voitaisiin osoittaa johtuvan muista tekijöistä. Teollisuus onnistuikin kartoittamaan Ahon menneisyyden tarkkaan löytäen keuhkoputkentulehdukselle ja kurkunpään syöväälle useita vaihtoehtoisia aiheuttajia. ¹⁶² Aurejärven mukaan tupakkayritysten palkkaama yksityisetsivä haastatteli 70:tä Pentti Ahoa tuntevaa ihmistä kysyen, jos Aho olisi keskustellut joidenkin näiden kanssa tupakan vaaroista. ¹⁶³ Rettigin historiategoksessa yksityisetsivän kerrotaan olleen Suomen Tupakan palkkaama, ja tämä etsivä kirjoitti Ahosta ”luonnekuvauksen, joka ei ollut erityisen mairitteleva”, vaikuttaen lopulta myös jutun ratkaisuun. ¹⁶⁴

Riippumatta siitä kuka yksityisetsivän tai erinäisiä käänköstöitä tilasikaan, näitä oikeudenkäynnin pohjalta syntyneitä kuluja jaettiin pääosin ¹⁶⁵ Amerin, Rettigin ja Suomen Tupakan kesken.

---

¹⁵⁹ Ks. Tapaamisiin osallistuneet ja myöhemmin Suomesta lähetetyn käänköksen vastaanottajat. TTID, RJR Records, Finland Litigation 26.7.1988; Note from James A Goold regarding agenda for the September 12..., 26.8.1988; Memorandum from Joint Defense Counsel to Philip Morris Counsel and other...regarding medical issues in Aho V., 13.1.1989; BAT Records, Pentti Aho / Suomen Tupakka Oy and Oy Rettig Ab, DN: 0 22727, 30.11.1988; PM Records, Pentti Aho / Suomen Tupakka Oy and Oy Rettig Ab, DNO 22727, 30.10.1989.

¹⁶⁰ Asiakirjojen tietolaatikosta kuitenkin selviää, että lähettäjinä tai vastaanottajina on edellisissä asiakirjoissa mainittuja henkilöitä, kuten James Goold tai Rettigin palveluksessa olleet Finn Berg ja Mikko Tulokas. Ks. TTID, PM Records, Report prepared by litigation consultant sent to PM counsel and forwarded by..., 31.10.1988; Memorandum from PM counsel to PM joint defence counsel regarding medical issues in Aho..., 23.11.1988; Memorandum between joint defense counsel outlining medical issues..., 1988.

¹⁶¹ Ks. ELKA, P. C. & Co., 2297, Prof. Aurejärven tekemä rikosilmoitus, Kirjeesi 2.12.1992, 16.12.1992.

¹⁶² Ulkomaisten toimijoiden kanssa tutustuttiin Ahon menneisyyden lisäksi ”maailmalla käytyihin tupakka-oikeudenkäynteihin”. ELKA, P. C. & Co., 2297, Prof. Aurejärven tekemä rikosilmoitus, Muistio matkasta New Yorkiin 7.4. - 11.4.1992, 1992.

¹⁶³ Oikeuteen ei kuitenkaan saatu henkilöä, jolle Aho olisi kertonut yskänsä johtuvan tupakoinnista. Aurejärvi 2004, 492–493.

¹⁶⁴ Paaskoski & Yrjänä, 2021, 241–242.

¹⁶⁵ Osa laskuista oli osoitettu vain Rettigille ja Amerille, ja onkin epäselvää, jaettiin kaikki kuluja kolmen tupakkayrityksen kesken. Ks. ELKA, P. C. & Co., 2297, Korrespondens 1987–1992, Tulokas & Pinomaa Ky:n lähettämä lasku 15.3.1991.

Yhteistoiminnasta kielii myös se, että edellä mainitut yritykset olivat päättäneet yhdessä jatkaa ”yksityisetsiväselvityksiä” vuoden 1993 ajan.¹⁶⁶ Kulujen seuraaminen ja laskujen hyväksyminen aiheutti ajoittain hankaluuksia. Tästä johtuen asiaa hoitavalle asianajotoimistolle ehdotettiin Rettigin ja Amerin toimesta laskujen kulkevan TTY:n kautta, jossa tätä varten perustettava työryhmä hyväksyisi syntyneet kulut kuukausittain.¹⁶⁷

Oikeudenkäynti oli pitkä ja vaati useita käsittelyjä, jonka seurauksesta se tuotti myös runsaasti asiakirjoja, kuten asiantuntijoiden lausuntoja ja istuntojen pöytäkirjoja. Helsingin raastuvanoikeuden antaessa päätöksen helmikuussa 1992 Rettigin ja Suomen Tupakan hyväksi, jatkui juttu Helsingin hovioikeudessa.¹⁶⁸ Pelkästään asiakirjojen kääntäminen englannin kielelle oli tullut maksamaan vuoteen 1992 mennessä jo puolisen miljoonaa markkaa, vaikkakin suuri osa pöytäkirjojen käännöstoista oli ilmeisesti teetetty New Yorkissa, joiden kuluista ei Suomen laskuista huolehtiva asianajotoimisto ollut tietoinen.¹⁶⁹

Suomen teollisuuden ja ulkomaisten yhteistyökumppaneiden välisistä tapaamisista löytyy useita asiakirjoja ja näiden pohjalta näyttää siltä, että suhteet ulkomaisten yritysten kanssa olivat oikeudenkäynnin aikana tiiviit.¹⁷⁰ Rettig sai myös Reynoldsin lakimieheltä James Gooldilta yksityiskohtaisen tarkennuksen Mikko Tulokkaan esittämään kysymykseen, miksi teollisuuden ei ollut viisasta myöntää tupakan liittyvän syöpiin. Goold painotti, kuinka tupakan syyhteyden kieltäminen oli toimivaa, koska tiede ei pystynyt kertomaan missä määrin tupakointi on ollut vaikuttamassa syövän syntyyn. Vastaava toimintatapa oli toiminut myös muissa maissa, vaikka Goold tiedostikin teollisuuden linjan kuulostavan ristiriitaiselta: oli tärkeää korostaa

---

¹⁶⁶ ELKA, P. C. & Co., 2297, Prof. Aurejärven tekemä rikosilmoitus, Faksi Rettigille ja Amerille, 24.11.1993.

¹⁶⁷ ELKA, P. C. & Co., 2297, Prof. Aurejärven tekemä rikosilmoitus, Kirjeesi 2.12.1992, 16.12.1992; ELKA, P. C. & Co., 2297, Tobaksindustrin, Selvitys- ja pöytäkirjankäännöskulut 1.4.1992-31.3.1993, 21.4.1993.

¹⁶⁸ Ahon kuoleman jälkeen tämän leski päätti valittaa tuomiosta hovioikeuteen. Paaskoski & Yrjänä 2021, 241–242.

¹⁶⁹ Asianajotoimisto arveli tuolloin kulujen nousevan miljoonaan markkaan. ELKA, P. C. & Co., 2297, Prof. Aurejärven tekemä rikosilmoitus, Roschier-Holmberg & Waseliuksen selvitys kuluista Rettigille ja Amerille, 2.12.1992. Myös sanomalehtien artikkeleita käännettiin englanniksi. Ks. TTID, PM Records, Heavy firing on the tobacco front, 17.6.1988.

¹⁷⁰ Yhteistyö kattoi Ahon terveyshistorian huolellisen läpikäynnin. Erästä tapaamista esimerkiksi siirrettiin, koska lakimiehet eivät olleet vielä saaneet Ahon terveystietoja haltuunsa. Ks. BAT Records, Kalevi Aho / Suomen Tupakka Oy & Rettig Ab, DNo 22727, 17.1.1989; Aho Case, 2.6.1989.

ihmisten olleen tietoisia tupakoinnin riskeistä, vaikka teollisuus ei vieläkään myöntänyt, että tupakan riskejä olisi tieteellisesti todistettu.¹⁷¹

Gooldin torjunta Tulokkaan ehdotukseen on nähty olleen yksi osoitus siitä, kuinka Suomen tupakka-oikeudenkäynnissä käytetyt strategiat olivat tuttuja ulkomaisissa oikeudenkäynneissä. Suomessa käytetyt argumentit noudattelivat ulkomaisten toimijoiden neuvoja, joita oli hyödynnetty myös Yhdysvalloissa olleissa oikeudenkäynneissä. Gooldin pelkona oli se, että osittainen yhteys syöpiin voitaisiin tulkita kausaliteetin myöntämisenä, joka mahdollisesti heikentäisi kaikkien tupakkayritysten asemaa tulevaisuudessa.¹⁷²

Vaikka yhteistyö ulkomaisiin toimijoihin oli ilmeisen tiivistä, se ei kuitenkaan ollut täysin kiistatonta. Suomen Tupakka ja Rettig olivat huolissaan aiheen saamasta mediahuomiosta ja halusivat pysytellä poissa julkisuudesta, peläten sen vaikuttaen mahdollisuuksiin voittaa oikeudessa. Reynoldsissa jaettiin tämä huoli Rettigin kanssa.¹⁷³ Philip Morrisin puolella oltiin eri mieltä ja toivottiin teollisuuden tuovan näkemyksiään rohkeammin esille mediassa. Turhautumisesta huolimatta Rettigin ja Suomen Tupakkaa valittua linjaa ei haluttu liiaksi haastaa, sillä Philip Morris varoi vaikuttamasta negatiivisesti oikeudenkäyntiin, johon yhtiö itse tai sen yhteistyökumppani Amer ei ollut osallisena. Philip Morrisin tietojen perusteella Reynolds ja BAT eivät puolestaan halunneet haastaa paikallisten lakimiesten toimintalinjoja. Näin ollen ainoaksi tavaksi nähtiin suostutella Rettigiä ja Suomen Tupakkaa ja jatkaen samalla avun tarjoamista.¹⁷⁴

Huolimatta suomalaisten yhtiöiden haluttomuudesta antaa medialausuntoja oikeudenkäyntiin liittyen, oli teollisuudella alkuvuodesta 1992 Helsingin raastuvanoikeuden päätöstä odotellessa

---

¹⁷¹ Goold myös tiivisti, miksi Aurejärven väite teollisuuden informaation peittelemisestä on väärin, sillä savukkepakkauksissa oli ollut jo vuosia varoitukset ja terveysvaarat olivat olleet yleisessä keskustelussa. Ks. TTID, RJR Records, Letter regarding smoking and lung cancer, 22.3.1989; Note from JAG regarding Finland tobacco, 6.5.1989.

¹⁷² Hiilamo 2007, 55. Teollisuus on myös hyödyntänyt historiantutkijoita todistaessaan, kuinka tupakan terveyshaitat olivat olleet jo kauan yleisesti tiedossa. Suomessa tupakkateollisuus on maksanut Pertti Haapalalle tämän tutkimushankkeesta nimeltään ”Yleinen tietoisuus tupakoinnin terveysvaikutuksista Suomessa 1950-luvulta alkaen”. Ks. Hiilamo 2011.

¹⁷³ TTID, PM Records, Aho V. STOY, Et Al., 26.6.1989; Memo from Steven C. Parrish to Frederick Dulles regarding attempts to implement..., 5.12.1989.

¹⁷⁴ PM edustajat olivat huolissaan, koska Suomen paikalliset toimijat eivät kokeneet koordinoitua toimintasuunnitelmaa tarpeelliseksi ja teollisuuden julkisuusongelmaa ei myönnetty. Ks. TTID, PM Records, Aho V. STOY, Et Al., 26.6.1989; Memo from Steven C. Parrish to Frederick Dulles regarding attempts to implement..., 5.12.1989.

valmis toimintasuunnitelma median varalle. Kansanvälinen lakitiimi oli syksyllä 1991 olleessa tapaamisessa nähnyt aiheelliseksi, että TTY tulisi olisi valmiina tuotevastuukanteeseen liittyvään viestintään. Mediasuhteita pyrittiin kohdistamaan mediaan, tupakoitsijoihin ja yleiseen yleisöön sekä lakimiehiin. Suunnitelmalla oli kolme tavoitetta: pyrkiä rajoittamaan tulevia oikeudenkäyntejä, rauhoitella eri intressiryhmiä sekä varmistaa, että teollisuuden näkemykset eri päätöksistä olisivat median tiedossa. Viestintäsuunnitelman laadinnassa olivat auttaneet jälleen ulkomaiset yhteistyökumppanit, koska oikeustapauksen nähtiin vaikuttaneen koko teollisuuden.¹⁷⁵

Yhteistä viestintäsuunnitelmaa edelsi ulkomaisten yhteistyökumppaneiden keskustelut Suomen teollisuuden kanssa, joissa annettiin kommentteja TTY:n suunnitelmaan. Oikeudenkäynnin pitkittymisestä huolimatta, Rettigin ja Suomen Tupakan linja ei ollut muuttunut merkittävästi. Yhtiöiden asianajat halusivat yhä olla vaiteliaita vastaten mediassa kaikkien osallisten puolesta. Philip Morrisissa tiedostettiin Aurejärven dominoineen medianäkyvyyttä, koska Suomen Tupakka ja Rettig eivät olleet antaneet kommentteja aiheeseen liittyen. Yhtiön asiakirjassa todettiin Rettigin omistajan Gilbert von Rettigin välttelevän julkisuutta, jonka vuoksi hän ei halunnut myöskään johtajiensa esiintyvän mediassa.¹⁷⁶

Rettigin sai oletettavasti aiemman yhteistyökuvioiden turvin Reynoldsilta apua oikeudenkäyntiin, vaikkakin myös muut tupakkateollisuuden suuryritykset olivat aktiivisia. Oikeudenkäyntiin valmistautumisessa oli mukana keskeisesti Reynoldsin palveluksessa oleva asianajaja James Goold, vaikka tuotevastuukanne ei koskenutkaan lisenssisavukkeita, vaan Rettigin omaa Klubi-savukemerkkiä. Goold on ollut yhdysvaltalaisen tupakkateollisuuden keskeisiä oikeudenkäyntistrategia.¹⁷⁷ Tiivis yhteistyö ja halu auttaa ei ilmestynyt tyhjästä. Reynolds oli viestinyt Rettigille vuotta ennen haastekannetta sen halusta olla aiempaa keskeisemmässä roolissa

---

¹⁷⁵ PM valmistautui saamaan medialta yhteydenottoja Pentti Ahon oikeudenkäynnin ratkaisun tultaessa. Ks. TTID, PM Records, Finland / Aho product liability case, 31.1.1992; Memorandum (Version III) Communication plan re product liability, 11.11.1991.

¹⁷⁶ Suunnitelmaan antoi kommentteja ilmeisesti myös American Tobacco (ATO). TTID, PM Records, Memorandum (Version III) Communication plan re product liability, 11.11.1991; Background and status on Aho case communications, 15.11.1991; Letter from Satu Kaarenaho [sic] to David Becon enclosing summary..., 19.12.1991; Finland 8.1.1992; Minutes of the Philip Morris / Amer CA meeting, 13.1.1992.

¹⁷⁷ Hiilamo 2011, 30.

Suomessa.¹⁷⁸ Lisäksi muut ulkomaiset yritykset olivat avustaneet TTY:tä vastustamaan ensimmäistä tupakkalainsäädäntöä 1970-luvulla.

Yhteistyöstä huolimatta Rettigin ja Reynoldsin omat aineistokokoelmat ovat tältä osin suppeita ja mainintoja löytyykin ensi sijassa muiden yritysten asiakirjoista. Koko teollisuuden osalta yhteistyö ulkomaisten toimijoiden kanssa oli tiivistä oikeudenkäynnin aikana, eikä yhteistyö rajoittunut yksinomaan vain haasteen saaneiden yritysten tai näiden yhteistyökumppaneiden välille. Näistä erinäisistä juristiryöryhmien tapaamisista löytyykin useita dokumentteja.¹⁷⁹

Iso osa oikeudenkäyntiin liittyvistä asiakirjoista löytyy Philip Morrisin kokoelmista, joka oli tuolloin hyvin aktiivinen toimija Suomessa, vaikka yhtiö ei ollutkaan osallisena oikeudenkäynnissä. Philip Morris oli toisaalta jo 1970-luvun alussa sopinut yhteistyöstä TTY:n kanssa. Myös Hiilamo on havainnut Philip Morrisin ottaneen aktiivisen roolin Suomessa oikeudenkäynnin aikana. Philip Morrisin aktiivisuuden taustalla on saattanut vaikuttaa yhtiön rooli johtavana tupakkayrityksenä ja teollisuuden merkittävänä lobbaajana, jolla oli Amerin kautta huomattava markkina-asema myös Suomessa. Näin ollen tupakan saama negatiivinen julkisuus vaikutti sen toimintaan eniten.¹⁸⁰

Oikeudenkäynnin aikana Philip Morris ei ollut ainoa aktiivinen ulkomainen toimija Suomessa. Oikeudenkäyntiprosessi osaltaan lisäsi tai ainakin syvensi huomattavasti suomalaisen teollisuuden suhteita ulkomaisiin toimijoihin. Tämä vaikuttaa tapahtuneen myös suomalaisten yritysten toiveesta, sillä Suomen tupakkateollisuus toivoi laajaa yhteistyötä yhtenäisen puolustuksen rakentamiseksi. Ulkomaiset yritykset ja näiden palveluksessa olleet lakimiehet kokivat esimerkiksi sopivien todistajien löytämisen oikeuteen tai julkisuuskuvan hallinnan olevan osittain myös heidän vastuullaan.¹⁸¹ Tämä näkyi myös oikeussalissa. Kun kantajapuoli kutsui oikeudenkäyntiin useita suomalaisia lääketieteen asiantuntijoita antamaan lausuntoa tai antamaan

---

¹⁷⁸ PM sisäisessä muistiossa Reynoldsin kasvaneen kiinnostuksen uskottiin voivan edistää myös Philip Morrisin etuja. TTID, PM Records, Corporate Affairs Issues, Nordic Area, Heinäkuu 1987.

¹⁷⁹ Rettigin historiategon mukaan Suomen teollisuus ennakoiki oikeudenkäyntiä perustamalla yhteisen juristiryöryhmän huhtikuussa 1988. Avuksi kutsutut Fredrick Dulles (PM), James Goold (RJRJ) sekä BAT:n juristit neuvoivat etsimään vaihtoehtoisia syövännaiheuttajia. Paaskoski & Yrjänä 2021, 239–240.

¹⁸⁰ Hiilamo 2007, 54.

¹⁸¹ Ks. esim. TTID, BAT Records, Finnish Product Liability Case, 1.6.1988; sekä, PM Records, Memo from Steven C. Parrish to Frederick Dulles regarding attempts to implement..., 5.12.1989.

todistuksensa, olivat Rettigin ja Suomen Tupakan kutsumat asiantuntijat lähes poikkeuksetta ulkomaalaisia.¹⁸² Yhteistyö ulkomaisten toimijoiden kanssa ei kuitenkaan ollut Suomen teollisuudelle täysin uutta, sillä suhteet olivat muodostuneet jo aiemmin lisenssisavukkeiden ja TTY:n toiminnan myötävaikutuksesta.

Tupakkayhtiöitä vastaan nostetut tuotevastuukanteet voidaan jakaa kolmeen eri vaiheeseen. Tuotevastuuoikeudenkäyntien ensimmäinen aalto alkoi Yhdysvalloissa vuonna 1954 ja se jatkui aina vuoteen 1978 asti. Näissä vastuukanteissa puolustus perustui yleiseen syy-yhteyteen, eli siihen, että tupakointi ei aiheuta sairastumisia. Kanteet päättyivät lähes poikkeuksetta tupakkayhtiöiden voittoon. Edellä mainittu puolustus toimi niin kauan, kunnes tieteellinen näyttö tupakan vaaroista lisääntyi, jolloin sen terveyshaittoja oli lähes mahdotonta kieltää kuten oli tehty aiemmin.¹⁸³

Yhdysvaltalaisen Rose Cipollonen vuonna 1983 alkaneen oikeudenkäynti oli puolestaan tunnetuin toisen aallon oikeudenkäynneistä, joka oli osaltaan viitoittamassa myös Suomessa käyttyä Pentti Ahon tuotevastuukannetta. Nyt tupakkayhtiöt lähtökohtaisesti myönsivät tupakan ja erinäisten sairauksien, kuten syöpien, tilastollisen syy-yhteyden, mutta puolustus vetosi erityiseen syy-yhteyteen, eli siihen voitiinko aukottomasti todistaa, että tupakka oli aiheuttanut juuri tietyille henkilölle tämän kyseisenomaiset sairaudet.¹⁸⁴

Tupakka-oikeudenkäyntien seuraavassa käännteentekevässä vaiheessa useat Yhdysvaltojen osavaltiosta nostivat kanteen tupakkayhtiöitä vastaan, jossa keskiössä oli tupakan aiheuttama riippuvuus. Tupakkayhtiöt olivat useiden asiakirjojen mukaan tienneet nikotiinin aiheuttavan addiktiota, vaikka olivatkin väittäneet muuta Yhdysvaltojen kongressille. Ensimmäisen kanteen nosti Mississippin osavaltio vuonna 1994 ja siihen liittyi nopeasti muitakin osavaltiota. Loppulemana syntyi tupakkateollisuuden ja osavaltioiden välinen sopimus (MSA), joka solmittiin Minnesotassa vuonna 1998. Tämä syntynyt sopimus oli merkittävä, sillä sen myötä tulivat

---

¹⁸² Kantajapuolen kutsumat henkilöt edustivat usein mm. lääkintöhallitusta tai Työterveyslaitosta. Hakkarainen 2000, 148.

¹⁸³ Hiilamo 2007, 15.

¹⁸⁴ Hiilamo 2007, 15–16.

julkiseksi yhdysvaltalaisen tupakkateollisuuden sisäisiä asiakirjoja luoden uusia edellytyksiä tupakkateollisuuden toiminnan tutkimiseen.¹⁸⁵

MSA-sopimus vaikuttaa oleellisesti tupakkayhtiöiden ja osavaltioiden väliseen asemaan Yhdysvalloissa. Yhtiöt joutuvat nykyisin maksamaan osavaltioille vuotuisia maksuja terveystuotteiden kattamiseen ja osavaltioiden tupakanvastaisiin kampanjoihin, vaikka vain pieni osa näistä osavaltioiden keräämistä tuloista kohdistetaan oikein. Osavaltiot ovat myös pystyneet toimeenpanemaan uusia mainonnan rajoituksia ja vaatimaan suurempia varoitustekstejä tupakkatuotteisiin. Huolimatta näistä sanktioista ja rajoituksista, on yhtiöiden tulevaisuus Yhdysvalloissa turvattu, sillä sopimus takaa tupakkayhtiöiden toiminnan jatkumisen olevan osavaltioille hyödyksi, edellä mainittujen maksujen kautta.¹⁸⁶

4.2 Ulkomaiset yhtenäiset toimijat ja Suomen teollisuus

Ulkomaisen tupakkateollisuuden tiedetään vältelleen vastuuta tupakan terveyshaitoista sekä manipuloineen tiedettä, jotta tupakan vaarallisuus pysyisi epävarmana. Toiminnan nähdään saaneen alkunsa 1950-luvulla, kun lääketieteellisen näytön lisääntyessä tupakkateollisuus havaitsi teollisuutta uhkaavan riskin ja eri yhtiöiden päämiehet päättivät tehdä yhteistyötä perustuen 15.12.1953 järjestetyssä tapaamisessa¹⁸⁷ tupakkatutkimukseen keskittyvän yhteistyöjärjestön nimeltään Tobacco Industry Research Committee (TIRC). Tapaamisen organisoinnista vastasi American Tobacco Company. Tupakkayhtiöt ilmoittivat yhteisestä hankkeestaan tammikuussa 1954 useissa yhdysvaltalaisissa lehdissä. Ilmoituksen mukaan teollisuus ottaa

---

¹⁸⁵ Näihin asiakirjoihin viittaavat Suomen tupakkateollisuudesta kirjoittaneet Hiilamo ja Aurejärvi. Aurejärvi 2004, 22, 165–167; Hiilamo 2004, 13, 18–22; Hiilamo 2007, 23–26.

¹⁸⁶ Coraiola & Derry 2019, 245–246.

¹⁸⁷ Teollisuuden edustajat tekivät tapaamisessa kaksi merkittävää ratkaisua toimintastrategian osalta: tupakkateollisuus päätti kehittää turvallisempia savukkeita panostaen suodatinsavukkeisiin sekä kiistää ehdottomasti tupakan terveysvaarat. Käytännön tasolla tämä näkyi myös Suomessa, jossa suodatinsavukkeiden markkinaosuus viisinkertaistui vuosien 1956–1961 välillä vastaten pian yli puolta koko tupakkatuotteiden markkinoista. Aunesluoma kuvaa tämän olleen osa Suomen markkinoiden kokemaa amerikkalaistumista ja avautumista aiempaa enemmän länsivaikutteille. Aunesluoma 2009, 33–34; Hiilamo 2007, 14.

terveydelliset riskit vakavasti ja sen seurauksesta koko teollisuus tekisi yhteistyötä terveystieteiden kanssa.¹⁸⁸

TIRC:n rooli oli toimia sekä teollisuuden yhteisenä tutkimusyksikkönä että myös terveystieteiden apuna. Ideana oli tutkia tupakan terveydellisiä vaikutuksia sekä lisäksi rahoittaa tupakkaa koskevia ulkopuolisia tutkimuksia. Vuonna 1964 komitean nimeksi vaihdettiin Council for Tobacco Research. Jälkikäteen tupakkateollisuuden tutkimusrahoituksen on todettu olleen hyvin puolueellista ja myös heidän oma tutkimustoimintansa oli kaikkea muuta kuin objektiivisuuteen pyrkivää. Tutkimuskomitean perustaminen oli teollisuuden keskeinen keino tupakan terveystieteiden torjunnassa johtaen ennennäkemättömään lääketieteen manipulointiin. Komitean julkilausuttu tavoite selvittää tupakan osuus eri sairauksien taustalla oli siis todellisuudessa täysin päinvastainen, sillä sen pyrkimyksenä oli osoittaa julkisesti, kuinka tupakan ja eri sairauksien välistä yhteyttä ei voitu aukottomasti todistaa varmaksi.¹⁸⁹

Teollisuuden toimintaan kuului esimerkiksi vaihtoehtoistutkimuksen rahoittaminen, erinäisten lehtisten jakaminen sekä yleisen mielipiteen mittaaminen, joiden pohjalta teollisuuden vaikutavuutta pyrittiin ohjaamaan.¹⁹⁰ Joulukuun 1953 tapaamiseen osallistunut viestintätoimisto Hill and Knowltonin johtaja perusteli, kuinka tupakan terveystieteiden epäselvyys tulisi pyrkiä ylläpitämään pitkäaikaisella projektilla. Tupakkateollisuuden saumattoman yhteistyön edistäjänä on nähty vaikuttaneen Yhdysvaltojen tupakkayritysten yhteinen menneisyys. Yhdysvaltojen neljä merkittävää tupakkayritystä eli, American Tobacco Company, R. J. Reynolds, Liggett & Myers sekä Lorillard olivat aikanaan osa American Tobacco Company:a, joka pilkottiin vuonna 1911 Sherman Antitrust Act -lain mahdollistamalla toimeenpanolla. Nämä kyseiset yritykset jatkoivat toimintaansa valtaosan 1900-luvusta ja todennäköisesti yritysten pilkkominen ei pysäyttänyt näiden yhtenäisiä toimintatapoja. Onkin oletettavaa, että yritysten keskinäinen yhteydenpito jatkui läpi vuosisadan, sillä yhteisen linjan ymmärrettiin edistävän kaikkien taloudellisia intressejä. 1950-luvulla yhteisen strategian muodostuessa, taustalla saattoi

---

¹⁸⁸ Teollisuuden projektin kerrottiin ajavan kaikkien yhteistä etua, koska tiede saattoi tuottaa myös epävarmaa tietoa. Ilmoitus oli otsikoitu olevan ”Rehellinen ilmoitus tupakan polttajille” (eng. A Frank Statement to Cigarette Smokers) ja se julkaistiin 448 yhdysvaltalaisessa sanomalehdessä tavoittaen näin arviolta reilut 43 miljoonaa ihmistä. Hiilamo 2004, 7; Hiilamo 2007, 14–15; Oreskes & Conway 2010, 16.

¹⁸⁹ Aurejärvi 2004, 21–22; Hiilamo 2004, 7–8; Hiilamo 2007, 15.

¹⁹⁰ Teollisuuden eri taktiikoiden käytöstä. Ks. Salojee & Dagli 2000.

vaikuttaa yritysten yhteiset perinteet. Myös teollisuuden yhteinen historia ja vahva keskittyminen oletettavasti edisti yritysten osallistumista yhteiskunnalliseen unohtamiseen ja teki toimista systemaattisen koordinoituja.¹⁹¹

Myös Suomen tupakkateollisuus yhdentyi peläten lisääntyneen terveystietoisuuden seurauksesta. Suomessa teollisuuden yhdistävänä tekijänä toimi selvästi Tupakkatehtaiden yhdistys, joskaan tämä ei ollut ensimmäinen teollisuuden yhdistämiseen pyrkinyt yhdistys.¹⁹² Oletettavasti Suomen tapauksessa yhdistyksen kautta tapahtuva yhdentyminen oli näin ollen luontevaa, siinä missä Yhdysvaltojen teollisuuden yhteisen linjan muodostumisen taustalla vuoden 1953 tapaamisessa merkittävää oli myös yritysten yhteinen historia.

Kuten alan suuryritykset myös Suomen teollisuus oli tietoinen alaan liittyvästä julkisuusongelmasta. TTY oli jo 1970-luvun alussa tilannut eräältä mainostoimistolta imagekampanjan, jossa eriteltiin teollisuuden asemaa yhteiskunnassa ja verrattiin tupakkateollisuutta muihin elinkeinoelämän toimijoihin. Teollisuuden asemaa tarkastelleessa muistiossa mainostoimisto ehdotti aktiivista ulospäinsuuntautuvaa toimintaa, joka olisi luomassa teollisuudesta positiivisemmän toimialakuvan. Teollisuus voisi esimerkiksi olla edistämässä tupakkakulttuuria, jossa otettaisiin paremmin huomioon tupakoimattomat tai neuvoa välttämään ketjupolttamista. Toimenpiteiden tarkoituksena osoitettaisiin, että tupakkateollisuus on vastuullinen ja ihmistä ajatteleva toimija, ja sen intresseissä vaikuttavat muutkin seikat, kuin vain tuotteiden myyntilukemat.¹⁹³

TTY oli viimeistään 1970-alussa tiedostanut teollisuuden hankalan aseman. Teollisuus päätti tuolloin, että mahdollisissa julkisuuskuvaan parantavissa kampanjoissa tulisi keskittyä korostamaan huomaavaisuuteen vetoavia argumentteja, joilla hillittäisiin sekä tupakoitsijoihin että itse tupakkaan kohdistuvaa kritiikkiä. Imagekampanjan näkyvyyden takaamiseksi tuli hyödyntää

---

¹⁹¹ Coraiola ja Derry toteavat, että heikommat siteet omaavilla aloilla toiminta tuskin olisi ollut näin ”koherenttia ja koordinoitua”, kuten tutkituilla yhdysvaltalaisilla tupakkayhtiöillä. Coraiola & Derry 2019, 248; Oreskes & Conway 2010, 15–16.

¹⁹² Suomen Tupakkateollisuusyhdistys ry oli perustettu vuonna 1934 vastustamaan tupakkateollisuuden kansallistamista. Yrjänä & Paaskoski 2021, 93–94.

¹⁹³ Imagekampanjan muistiossa kuitenkin tiedostettiin se, että tupakkatuotteiden luonteesta johtuen teollisuuden imago ei pystyttäisi kohentamaan millään toimenpiteillä suunnattomasti. Ajankohtaisimpana ongelmana koettiin ”julkisen vallan puuttuminen tupakkatehtaiden toimintaan.” Ks. ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Tupakkateollisuuden imagekampanja, 16.1.1973.

lehtiä, joita erilaiset kauppakonsernit levittivät kuluttajilleen.¹⁹⁴ Teollisuuden tietoisuus imagoaan on nähdäkseni seurausta teollisuuden yhdistyneen yhdistyksen (TTY) roolista. Tupakkatehtailijat olivat huolestuneet tupakan terveysvaaroista, ja yhdistys oli perustettu turvaamaan teollisuuden julkisuuskuvaa, sillä teollisuus tiedosti lisääntyvän terveystietoisuuden heikentäen tupakan mainetta. Tästä lähtökohdasta katsottuna teollisuuden kiinnostus imagoaan kohtaan oli johdonmukainen osa yhdistyksen toimintaa.

Aurejärvi kuvaa, kuinka yhdysvaltalaisen yritysten välinen yhteistyösopimus vaikutti lopulta myös Suomen tupakkateollisuuteen, sillä suomalaisilla yrityksillä oli läheiset yhteydet ulkomaisiin yhtiökumppaneihin muun muassa erinäisten lisenssien kautta.¹⁹⁵ Myös Hiilamo on korostanut tupakkateollisuuden verkostoituneisuutta ja sitä kuinka yritysten keskinäistä tiedonvälitystä on tapahtunut mitä luultavimmin suuntaan jos toiseenkin, jolloin Suomen tupakkapoliittisesta tilanteesta ollaan oltu varsin tietoisia myös ulkomaalaisissa suuryrityksissä.¹⁹⁶

Aiemmassa kirjallisuudessa mainitut yhteydet alan ulkomaisiin suuryrityksiin välittyvät aineistosta selvästi.¹⁹⁷ Nähdäkseni tutkittavalla aikavälillä tapahtunut kehitys ei kuitenkaan ole ollut yksioikoista. Suomen eri toimijoilla oli erilaiset suhteet ulkomaisiin kumppaneihin ja myös ulkomaisten toimijoiden aktiivisuus vaihteli. Philip Morris oli hyvinkin aktiivinen toimija pyrkien lobbaamaan teollisuuden yhteistä mediasuunnitelmaa suomalaisille tupakkayrityksille.¹⁹⁸ Rettigin suhteet Reynoldsiin muodostuivat 1970-luvun lopulta alkaneen lisenssisopimusten kautta, joskin tästä ei seurannut aineiston perusteella välittömästi tiivistä yhteydenpitoa. Tähän voi ymmärrettävästi myös vaikuttaa aineiston vinoumat, sillä osa tupakkayhtiöiden asiakirjoista on ajan saatossa tuhottu tai jätetty arkistoitamatta.

---

¹⁹⁴ Ks. ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkatehtaiden yhdistys r.y 1971–1972, Pöytäkirja TTY:n markkinointitoimikunnan kokouksesta, 23.2.1973.

¹⁹⁵ PM oli Amerin lisenssinantaja ja RJR puolestaan Rettigin. Suomen Tupakka sen sijaan oli englantilaisen BAT:n tytäryhtiö. Aurejärvi 2004, 21; Hakkarainen 2000, 31.

¹⁹⁶ Esimerkkinä Hiilamo mainitsee Philip Morrisin tietokannasta löytyneet asiakirjat Pentti Ahon oikeudenkäyntiin liittyen, vaikka PM tai tämän suomalainen liikekumppani Amer eivät olleet osallisena kyseisessä tuotevastuukanteessa. Hiilamo 2001, 22; Hiilamo 2007, 53.

¹⁹⁷ Kuten jo todettua, oikeudenkäynnissä Rettigin ja Suomen Tupakan puolustuksen muodostumisessa oli mukana ulkomaisten yritysten lakimiehiä. Esim. ELKA, P. C. & Co., 2297, Prof. Aurejärven tekemä rikosilmoitus, RE: Lawyers meeting 23rd October 1992, 15.10.1992.

¹⁹⁸ PM katsoi, ettei Suomen Tupakan ja Rettigin passiivisen asenteen saisi estää teollisuuden ottamasta kantaa Pentti Ahon oikeudenkäynnin saamaan mediajulkisuuteen. Lisäksi vaikka Suomen Tupakka toimikin BAT:n tytäryhtiönä ei yhtiöiden välinen yhteydenpito taannut sitä, että BAT olisi ollut aina ajan tasalla kulloisestakin tilanteesta. Ks. TTID, PM Records, Educating Finnish Legal Profession, 18.1.1991; Finland, 8.1.1992.

Tupakkateollisuus on ollut hyvin kansainvälinen teollisuudenala. Kansainvälisyys on näkynyt myös Suomessa, jossa teollisuus sopeutui tupakkapoliittiseen muutokseen tuoden tunnettuja ulkomaisia savukemerkkejä markkinoille. Yhtä lailla tieteellisen näytön riittävyys tupakan terveyshaitoista kiistettiin teollisuuden toimesta niin Suomessa kuin myös ulkomailla.¹⁹⁹ Kun esimerkiksi alhaisten haitta-ainepitoisuuksien omaavien kevytsavukkeiden todellisesta vaarallisuudesta julkaistiin *Suomen Lääkärilehdessä* tutkimus, suunnittelivat suomalaiset tehtailijat ulkomaisten yhteistyökumppaneiden kanssa, kuinka teollisuuden tulisi viestiä aiheesta viranomaisille.²⁰⁰

Ulkomaisten yritysten kiinnostus Suomesta ja yhteisen rintaman muodostuminen Pentti Ahon oikeudenkäyntiin on pitkän kehityksen tulosta. Vaikka oikeudenkäynti selvästi kiinnosti ulkomaisia yrityksiä, oli yhteydet suomalaiseen tupakkateollisuuteen muodostuneet jo tätä ennen ensimmäisen tupakkalain voimaantulon seuranneina vuosina. Oletettavasti tupakka-oikeudenkäynnin seurauksesta ulkomaiset toimijat nousivat entistä keskeisempään rooliin Suomessa, joskaan tämä muutos ei tapahtunut äkkiarvaamatta. Ulkomaisten toimijoiden aktiivisuus Suomessa on selitettävissä polkuriippuvuudella, jossa erityisesti Philip Morrisin sekä toisaalta myös muiden (BAT ja RJR) ulkomaisten toimijoiden kasvanut merkitys Suomessa velvoitti niitä toimimaan tupakkateollisuuden etujen mukaisesti. Ulkomaisten yritysten yhteistoiminta oikeudenkäynnin aikana on mitä luultavimmin seurausta yhtiöiden välisestä sopimuksesta vuodelta 1953. Ulkomailla suuret tupakkayritykset olivat tehneet yhteistyötä jo pitkään myös oikeudenkäynteihin liittyen ja Pentti Ahon oikeudenkäynti ei tehnyt tässä poikkeusta. Lisäksi Suomen tupakkateollisuus kaipasi yhteistyökumppaneidensa apua, vaikka Rettig ja Suomen Tupakka suhtautuivatkin epäilevästi osaan toimintatavoista.

TTY oli jo 1970-luvulta tehnyt yhteistyötä ulkomaisten toimijoiden kanssa ja Philip Morris ryhtyi yhteistyöhön yhdistyksen kanssa osallistuen näin toimintaan. Yritys halusi myös vahvistaa TTY:n vaikutusmahdollisuuksia ja pyrki siirtämään 1980-luvulta alkaneita keskusteluja

---

¹⁹⁹ Hakkarainen 2000, 126, 128–130.

²⁰⁰ TTID, BAT Records, Letter from Jukka Pietilainen to R Thornton enclosing minutes of the meeting, 2.4.1986.

passiivisen tupakoinnin vaaroista kohti sisäilman puhtautta.²⁰¹ Passiivisen tupakoinnin terveysriskien varmistuminen 1980-luvun lopulla on nähty vaikuttaneen merkittävästi tupakkakysymyksen asemaan yhteiskunnassa, sillä Yhdysvalloissa oli 1980-luvun alussa viitteitä siitä, että rajoitustoimet eivät nauttisi yleistä kannatusta. Passiivisen tupakointiin liittyvien terveyshaittojen kautta tupakointi nousi uudelleen julkiseen keskusteluun.²⁰²

Vaikka oikeudenkäyntiin liittyvät asiakirjat muodostavatkin ison osan ulkomaisista Suomeen liittyvistä dokumenteista, niin ulkomaisten strategioiden vaikutus näkyi Suomen teollisuuden toiminnassa myös oikeudenkäynnin ulkopuolella. Pohjoismaiden neuvoston ehdottaessa tupakointikieltoa lennoille, tapasivat alueen tupakkayhtiöt useiden ulkomaisten toimijoiden kesken. TTY:n tuli etsiä kieltoa vastustavia lentoyhtiöiden asiakkaita osallistumaan kirjelmointikampanjaan tupakoinnin puolesta. Eräässä tapaamisessa oli esitelmöimässä Healthy Buildings International yrityksen johtaja kertoen lentojen ilmanlaadusta ja ilmastoinnin merkityksestä.²⁰³ Kyseinen yritys oli osa teollisuuden strategiaa, jonka tarkoituksena oli esittää huonon sisäilman syyksi esimerkiksi ilmastoinnin puutteellisuutta tupakan savun sijaan. Yritys toimi teollisuuden konsulttina helpottaen työpaikkojen tupakointikieltojen vastustamisessa.²⁰⁴

Myös Hiilamo on väitöskirjassaan havainnut, kuinka Finnairin passiivisen tupakoinnin riskeihin perustunut tupakointikielto haastettiin tupakkateollisuuden toimesta, joka pyrki vakuuttamaan lentoyhtiölle tupakansavun haittojen olevan ratkaistavissa riittävällä ilmanvaihdolla. Vaikuttamisyrietykset näkyivät myös vuoden 1995 tupakkalakia suunniteltaessa, kun tupakkayrietykset pitivät yhä kiinni passiivisen tupakoinnin vaarattomuudesta lanseeratun kampanjan, jossa peräänkuulutettiin suvaitsevaisuutta tupakoijia kohtaan.²⁰⁵ Käyttämäni aineiston perusteella nämä edellä mainitut toimet olivat isolta osin riippuvaisia ulkomaisista toimijoista, jotka varmistivat vaihtoehtoisen tiedon saatavuuden ja sen tehokkaan hyödyntämisen Suomessa.²⁰⁶

---

²⁰¹ Philip Morrisin Suomeen liittyvästä strategiasta ks. TTID, PM Records, Corporate Affairs Issues, Nordic Area, Heinäkuu 1987.

²⁰² Hakkarainen 2000, 23.

²⁰³ TTID, BAT Records, Meeting at STC Regarding the Proposed Nordic Council Inflight..., 9.6.1989; Meeting at Amer Tupakka Regarding the Proposed Nordic Council Inflight..., 7.7.1989; Meeting of the Nordic Group, 26.10.1989.

²⁰⁴ Hiilamo 2007, 29, 36, 41.

²⁰⁵ Hiilamo 2007, 22.

²⁰⁶ Passiiviseen tupakointiin sekä uusien rajoitusten vastustamiseen liittyvistä tapaamisista esim. TTID, BAT Records, Participation List, ETS Seminar, 16.3.1987 tai PM Records, Helsinki Meeting / Koskela / Rimpela Friday, 10.8.1986.

Yksi vaikuttamiskampanjoiden keskiössä ollut toimija oli Huomaavaiset tupakoitsijat ry (HuTu). Sekä suomalaiset että ulkomaiset tupakkayritykset rahoittivat HuTu:n toimintaa, johon kuului erilaisten tilaisuuksien järjestäminen ja tupakointikieltoihin kantaa ottaneiden tiedotteiden painattaminen.²⁰⁷ Syksyllä 1989 TTY:n julkaisema esite *Väitteitä ja vastauksia tupakasta ja tupakoinnista* yhdessä HuTu:n rahoittamisen kanssa nähtiin olevan laissa kiellettyä myynninedistämistoimintaa. Kyseisessä esitteessä muun muassa perusteltiin tieteellisen debatin jatkuvan sillä, merkittävät tutkijat ovat yhä sitä mieltä, ”ettei tupakoinnin ole todistettu aiheuttavan sairauksia”.²⁰⁸ Toiminta keskeytettiin sosiaali- ja terveyshallituksen asettaessa Suomen tupakkayrityksille miljoonan markan uhkasakon tupakkatuotteiden myynninedistämiseen vedoten.²⁰⁹

Ulkomaisten toimijoiden roolia Suomessa ei tulisi kuitenkaan yliarvioida häivyttäen suomalaisten toimijuutta. Kuten jo todettua, oikeudenkäynnin osalta suomalaiset yritykset toivoivat saavansa apua ulkomaisilta yrityskumppaneiltaan ja ne olivat tältä osin kaikkea muuta kuin passiivisia toimijoita. Toisaalta yhdysvaltalaisen teollisuuden vuonna 1953 solmiman sopimuksen vaikutukset ovat olleet merkittäviä vaikuttaen koko maailman tupakkateollisuuteen. Esimerkiksi filtterisavukkeiden tulo Suomeen on jo yksistään ollut seurausta tästä amerikkalaisten yhtiöiden solmimasta sopimuksesta ja näennäisestä pyrkimyksestä tehdä savukkeista mahdollisimman terveellisiä kuluttajille.

4.3 Rettig osana tupakkateollisuuden vastuuta

Rettig osallistui TTY:n välityksellä Suomen tupakkateollisuuden yhteistoimintaan. Tämän lisäksi Rettig oli aktiivinen Coresta-nimisessä yhdistyksessä, jonka jäseneksi Rettig oli liittynyt vuonna 1971.²¹⁰ Kansainvälisellä tupakkateollisuudella oli yhteneväiset tavat tutkia ja määrittellä tupakan ominaisuuksia. Tätä on edistänyt yhä toiminnassa oleva Coresta, joka keskittyy

---

²⁰⁷ TTID, PM Records, 2. Medical Conference in Helsinki in 900000, Tammikuu 1991.

²⁰⁸ Esitteessä kerrottiin kansainvälisen tupakkateollisuuden rahoittaneen jo vuodesta 1954 puolueettomia tutkimuksia, jotta tupakan ja terveyden yhteys selvitettäisiin. Ks. Väitteitä ja vastauksia esite Aurejärvi 2011, 47.

²⁰⁹ ELKA, P. C. & Co., 2297, Prof. Aurejärven tekemä rikosilmoitus, Sosiaali- ja terveysministeriön päätös, 25.11.1991; Lausuntopyyntönne nrot 5434/7/91 ja 15/7/92, 5.2.1992.

²¹⁰ TTID, RJR Records, Geographical Spread of Coresta, Kesäkuu 1993.

tupakan ominaisuuksien tutkimiseen. Coresta yhtenäisti teollisuuden toimintatapoja, esimerkiksi savukkeiden nikotiini- ja tervapitoisuuksien määrittelyssä.²¹¹ Vuonna 1956 perustettu voittoa tavoittelematon yhdistys on rahoittanut toimintansa siihen kuuluvien aktiivijäsenten kautta. Yhdistyksen oman näkemyksen mukaan sen tarkoituksena on vastata tupakkavalmistajien tarpeeseen saada tutkittua tietoa tupakasta ja sen laadullisesta parantamisesta.²¹² Corestan kautta teollisuus on voinut osaltaan osallistua tieteelliseen tutkimukseen ja näin samalla antaa ehdotuksiaan erinäisiin sääntelypolitiikkaan kuuluviin tupakkatuotestandardeihin.²¹³

Rettig osallistui aktiivisesti Corestan tapaamisiin ja oli osallisena useammassa eri työryhmässä, joissa tupakan ominaisuudet ja haitat olivat eittämättä tutkijoiden tiedossa.²¹⁴ Tätä kautta oltiin väistämättä tietoisia teollisuuden kyseenalaisista toimista, sillä Corestan kaltaiset tutkimustoi-
met yhdistivät tupakkateollisuutta globaalisti.²¹⁵ Osallistumisen aktiivisuudesta kertoo myös se, että Rettigin laboratoriota käytettiin eräässä yhdistyksen tutkimuksessa.²¹⁶

Tietoisuudesta huolimatta Rettig vastusti kiristyvää tupakkapolitiikkaa toimiessaan osana Suomen tupakkateollisuutta. Lääkintöhallitusta esimerkiksi pyydettiin lykkäämään päätöstä uusien varoitusmerkintöjen painattamisesta savukerasioihin vetoamalla siihen, että pienemmille savukemerkeille pakkausmateriaalit tilataan vain kerran vuodessa.²¹⁷ Tupakkateollisuus myös perusteli, kuinka mainontaa ei voi pitää syyllisenä tupakoinnin aloittamiseen, koska tupakointi ei ollut vähentynyt mainontakiellosta huolimatta.²¹⁸ Todellisuudessa kaikki Suomen tupakkayritykset harjoittivat piilomainontaa eri keinoin, eikä mainontakielto ollut tältä osin onnistunut.

---

²¹¹ Esimerkiksi Rettigin antaessa savukesampleja Liggett & Myersille kirjeessä oletettiin nikotiini- ja tervapitoisuuksien määrittelyyn Corestan käyttämien metodein. ELKA, P. C. & Co., 2297, 5894 Liggett och Myers, Liggett & Myersin kirje Rettigille, 27.3.1972.

²¹² Corestan jäsenet saattoivat hyödyntää yhteistä datapankkia. TTID, RJR Records, This Tobacco Business Part XXXXI..., 9.4.1991.

²¹³ Aiheesta ks. Bialous & Yach 2001.

²¹⁴ Rettig osallistui ainakin Joint Smoke and Technology Group, Smoke Study & ETS Task Force sekä Technology Group -ryhmien toimintaan. Ks. TTID, RJR Records, Coresta SS & ETS Task Force. Summary of Main Points..., 14.8.1989; Report of the Technology Group Meeting, Syyskuu 1989; Coresta Congress. Jerez de la Frontera, Lokakuu 1992.

²¹⁵ Esim. PM edustaja välitti Rettigin tuotannosta vastaavalle henkilölle Corestan raportin tupakassa ja sen savussa olevista metalleista. TTID, PM Records, Unknown, 26.5.1982.

²¹⁶ TTID, PM Records, Minutes of the 8th Meeting of the Coresta RYO Task Force..., 13.7.1992.

²¹⁷ ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Medicinalstyrelsen 1979–1989, Neuvottelu lääkintöhallituksen, tupakkateollisuuden ja kaupan edustajien välillä, 7.6.1985.

²¹⁸ ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Lääkintöhallitus 1977–1989, Lausuntopyyntöne 6.7.1988, 2.9.1988.

Rettigin lääkintöhallitukselta saamien kirjeiden lukumäärästä päätellen voidaan yrityksen todeta harjoittaneen runsaasti lainvastaista mainontaa.

Suomen tupakkayritykset korostivat vielä 1990-luvulla, ettei tupakan ja sairauksien yhteyttä oltu lopullisesti näytetty toteen ja teollisuus pystyi yhdistyksen kautta huolehtimaan teollisuuden julkisuuskuvasta.²¹⁹ Todellisuudessa tupakan haitat olivat tuolloin hyvin vahvalla tieteellisellä pohjalla, jonka lisäksi myös passiivisen tupakoinnin haittoja oli alettu ymmärtämään aiempaa laajemmin.²²⁰ Suomalaiset tupakkayritykset pitivät kiinni teollisuuden yhteisestä linjasta huolimatta kasvavista paineista.

TTY oli teollisuudelle hyödyllinen myös siksi, että sen kautta voitiin välittää teollisuuden näkemyksiä eteenpäin muille etujärjestöille, joista osa keskeisesti suomalaiseen kolmikantajärjestelmään kuuluvia toimijoita: yhdistyksellä oli välejä moniin eri yhteiskunnallisiin toimijoihin sen tavaten sekä SAK:n kuin STK:n edustajia tupakkapolitiikkaan liittyen. STK:n edustajan kerrotaan olleen keskusteluissa valmis kertomaan työpaikkatupakointiin liittyvistä suunnitelmista sekä ”omaksumaan teollisuuden näkemyksiä”.²²¹

Yhteisen viestintäsuunnitelman perusteella Suomessa tupakkateollisuuden toimijat hoitivat julkisuuskuvan hallintaa yhteistoimin yhdistyksensä kautta. Rettig toisaalta pyrki pitämään mediassa matalaa profiilia ja tämä korostui oikeudenkäynnin aikana, jolloin Rettig ja Suomen Tupakka välttelivät ottamasta aiheeseen kantaa julkisesti. Rettigin julkisuuden välttely tiedostettiin myös ulkomaisissa yrityksissä. Yrityksen historiateoksessa kerrotaan, että Rettig on perinteisesti ollut toiminnassaan julkisuutta välttelevä ja esimerkiksi *Talouselämä*-lehden haastattelussa toimitusjohtaja Alf Tilgmann selitti tupakkateollisuuden olevan ”erityisen herkkä toimiala, eikä siitä ole syytä puhua”.²²² Median välttelyn ansiosta Rettigin yritystoiminnan vastuullisuutta ei tarvinnut julkisesti perustella. TTY:n olemassaolon ansiosta Suomen teollisuus saattoi myös piiloutua toiminnassaan yhdistyksen taakse.

---

²¹⁹ TTY välitti teollisuuden näkemyksiä esimerkiksi julkaisemalla Väitteitä ja vastauksia -esitteen.

²²⁰ Hakkarainen 2000, 23–24.

²²¹ ELKA, P. C. & Co., 2297, Tobaksindustrin, Tupakkapoliittinen työryhmä, 29.3.1979.

²²² Paaskoski & Yrjänä 2021, 200.

Ulkomaisissa tutkimuksissa tupakkateollisuuden on havaittu käyttäneen useita erilaisia taktiikoita, joilla se onnistui haastamaan valtioiden kansanterveyden kohentamiseen tähtääviä tupakkarajoituksia. Esimerkiksi tupakan ja terveystahojen välisen yhteyden kiistäminen, alan julkisuuskuvan varjeleminen sekä tupakanpolttajien oikeuksia korostavien järjestöjen hyödyntäminen osoitukseksi julkisesta tuesta ovat olleet käytössä myös Suomessa tutkittavalla ajalla. Kansainvälisten tupakkayhtiöiden toiminnan ei voida sanoa muuttuneen merkittävästi, sillä nykyisin yritykset ovat joissain tapauksissa hyödyntäneet yhteiskuntavastuullisuutta ja korostaneet rooliaan maan kehitykselle pyrkien näin vaikuttamaan poliittiseen eliittiin. Juuri länsimaiden ulkopuolella tapahtuva tupakan kulutuksen kasvu on ylläpitänyt tupakkayhtiöiden voitoja.²²³

Rettig toimi osana Suomen muuta tupakkateollisuutta TTY:n kautta ja Suomen tupakkateollisuuden yhteistoiminta organisoitiin yhdistyksen välityksellä. TTY:n toiminta oli aktiivista 1970-luvun alussa ja yhteinen toiminta edesauttoi myös Pentti Ahon tupakkaoikeudenkäyntiin liittyvien seikkojen organisoimisessa vielä 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa. On kuitenkin tiedostettava, että käytössä olleet TTY:n aineistot kattavat tutkittavan ajan ajoittain huonosti. Esimerkiksi 1980-luvun alun toiminnasta löytyi hyvin vähän dokumentteja. Toisaalta tupakkatehtaiden yhteistoiminta ei vaikuta hiipuneen edes vuoden 1995 tupakkalakia suunniteltaessa.²²⁴

Yhtä lailla yritysten johdon henkilökohtaiset siteet muihin toimijoihin ovat käytetyn aineiston vuoksi ulottumattomissa. Lisäksi eri jäsenyritysten roolia TTY:ssä on myös hankala analysoida yhdistyksen asiakirjojen suppeuden vuoksi, jolloin esimerkiksi kokousten pöytäkirjojen merkinnöistä välittyvät hyvinkin yhtenäiset toimijat. Näin ollen lopullisia päätöksiä edeltäneet keskustelut, esimerkiksi mahdolliset eriävät näkemykset tai vaihtoehtoiset ehdotukset jäävät pimentoon, sillä niitä ei ole kirjattu ylös.

Vaikka yhteistyötä tehtiinkin TTY:n välityksellä on myös yritysten henkilökohtaiset yhteydet ulkomaisiin yrityksiin olleet vaikuttamassa suomalaisen teollisuuden toimintaan. Rettig

---

²²³ Lahtinen 2007, 173; Niño-Muñoz 2015, 125–126; Salojee & Dagli 2000, 904.

²²⁴ Teollisuus oli yhtä lailla kiinnostunut tiettyjen puolueiden ministeriryhmien kannoista lakiin liittyen ja TTY esimerkiksi lähetti kauppa- ja teollisuusministeriölle oman lausunnon laista. Ks. ELKA, P. C. & Co., 2297, Tupakkalain muutos 1992 & 1993.

esimerkiksi sai neuvoja suoraan R. J. Reynoldsilta niin tupakkalainsäädäntöön kuin myös oikeudenkäyntiin liittyen.²²⁵ Pentti Ahon tupakka-oikeudenkäynti vaikuttaa sitoneen Rettigin lopullisesti osaksi kansainvälisen tupakkateollisuuden taktiikoita. Reynoldsin lakimiesten aktiivisuus ja Rettigin saamat ohjeet oikeudenkäyntiä varten eivät ole yllättävää ottaen huomioon ulkomaisen tupakkateollisuuden keskinäisen yhteistyön, joka oli alkanut jo vuonna 1953. Lisäksi Gooldin antamat neuvot tupakan yhteydestä sairauksiin sopivat yhteen Reynoldsin pitkään jatkuneesta toiminnasta rahoittaa sen intressejä edistävää tiedettä: yrityksen antaman tutkimusrahoitusten tarkoituksena oli etsiä tauteihin muita syitä, kuin tupakka sekä haastaa teollisuutta vastaan määrättyjä veroja. Tutkimukset olivat painotuksiltaan valtavirrasta poikkeavia, ottaen huomioon sellaisia muuttujia, kuten tunteiden ja stressin vaikutus sairastumiseen. Tutkimusten perimmäisenä tarkoituksena ei ollut kuitenkaan edistää tiedettä.²²⁶

Rettigin historiategoksessa kuvataan alan kovaa kilpailua, jossa etua muihin yrityksiin haettiin muun muassa mainoskampanjoilla tai uusilla savukelanseerauksilla. Savukelanseerauksista osa oli ulkomailla hyvin menestyneitä ja tunnettuja savukemerkkejä, joita saatiin Suomeen erinäisten lisenssisopimusten turvin. Suomen teollisuudella oli ajoittain kiistoja ja epäreiluksi koettuun kilpailuun pyrittiin puuttumaan. Esimerkiksi Amerin julkaistessa tiedot savukkeiden tervalukemista sai aikaan polemiikkia sen ärsyttäessä muita Suomen yhtiöitä. BAT:n edustaja ehdotti Rettigille ja Suomen Tupakalle yhteyden ottamista Suomen keskuskauppamariiniin.²²⁷

Yhtä lailla BAT:n lanseeraama Barclay-savuke, jonka Actron-suodattimen kerrottiin olevan mullistava keksintö, johti kilpailevien yritysten toimiin näiden haastaessa kerrotut väitteet. Savukkeen kerrottiin minimalisoivan tervan ja nikotiinin saannin. Amer ja Rettig saivat ulkomaisilta yhteistyökumppaneiltaan tietoja Barclay-savukkeen tilanteesta Yhdysvalloissa avustaen näin Suomessa tapahtuvissa vastatoimissa.²²⁸ Aurejärven mukaan Amer ja Rettig veivät asian lääkintöhallituksen tietoon ilmoittaen, kuinka kyseinen filteri antaa alhaiset haittalukemat vain

---

²²⁵ Reynoldsin palveluksessa ollut James Goold neuvoi kuinka sosiaali- ja terveysministeriön ehdotukseen uusista savukeaskien varoituksista tulisi vastata. ELKA, P. C. & Co., 2297, Korrespondens 1987–1992, James Gooldin faksi Mikko Tulokkaalle, 8.2.1991.

²²⁶ Oreskes & Conway 2010, 12.

²²⁷ BAT toteaa raportissaan, kuinka Amer oli myöntänyt saaneen toiminnalleen luvan Philip Morrisilta ja näin ollen vastaavaa toimintaa saattaisi ilmentyä myös muissa maissa. TTID, BAT Records, Report on Visit to Finland on 9th January to..., 14.1.1974.

²²⁸ Ks. Barclay-USA teleksit. ELKA, P. C. & Co., 2297, V-H Lääkintöhallitus 1977–1989.

tutkimuksissa käytettävissä polttokoneissa ja todellisuudessa kyseiset savukkeet eivät ole suinkaan niin terveellisiä kuin väitetään. Kiista jäi lopulta julkisuudelta piiloon, kun Amer ja Rettig eivät vieneet asiaa eteenpäin markkinatuomioistuimeen.²²⁹

Yhdysvalloissa julkaistujen raporttien mukaan yritysten markkinakilpailu ei yltänyt terveydelisiin kysymyksiin ja tältä osin teollisuus piti yhtä.²³⁰ Nähtävästi myös suomalaiset toimijat pyrkivät kovasta kilpailusta huolimatta olla sabotoimatta teollisuuden yhteisiä ponnistuksia terveysviranomaisia vastaan. Vastaavaa kehityskulkua on havaittavissa myös muilla aloilla. Nykyisin tupakkateollisuutta ja sen strategioita on verrattu elintarviketeollisuuteen, jonka suuryritykset ovat alkaneet muistuttaa Big Tobaccoa peläten, että heidät haastetaan oikeuteen tuotteidensa terveysvaikutusten vuoksi.²³¹

Jos Rettigin toimintaa tarkastellaan hyödyntäen CSR-tutkimuksessa tarkasteltuja toimijoita ja näiden rooleja, voidaan todeta, että Suomen valtio ja sen yhtenä elimenä toiminut lääkintöhallitus ilmensi yhteisön lisääntyntä tietoisuutta tupakanvaaroista vaatimalla tupakkayhtiöiden myymiin pakkauksiin selkeitä varoitusmerkintöjä aina vuodesta 1978 alkaen, jolloin vuotta aiemmin säädetty tupakkalaki astui kokonaisuudessaan voimaan.²³² Toisaalta lääkintöhallituksen rooli yhteisön edustajana ei ole aivan yksiselitteistä, sillä suomalaiset tupakkayhtiöt haastoivat toimillaan laissa määrättyjä ohjeistuksia ja tiedostivat lääkintöhallituksen legitimitetin rajat. Hakkarainen (2000) on kuvannut yleisen ilmapiirin olleen tupakalle myönteinen ennen ensimmäistä tupakkaa koskevaa lainsäädäntöä. Käytännön tasolla tämä näkyi siinä, että tupakkaan sovellettiin elintarvikelainsäädäntöä, jolloin sen mainonta ei ollut millään tavoin säädeltyä.²³³ Oletettavasti terveysviranomaisten haastaminen oli mahdollista, koska osa ihmisistä piti teollisuuden näkökulmaa validina ja uskoi tupakan vaarallisuuden olevan epäselvää. Kuitenkin tämä epäselvyys oli todellisuudessa suurten tupakkayritysten luomaa disinformaatiota ja tätä kautta myös Suomen tupakkapolitiikan haastaminen linkittyi osaksi kansainvälisten yritysten strategioita.

---

²²⁹ Aurejärvi 2012, 142–145.

²³⁰ Hiilamo 2007, 24.

²³¹ Courtwright 2019, 184. Syvällisemmin elintarviketeollisuuden ja tupakkateollisuuden strategioiden yhteneväisyydestä ks. Brownell & Warner 2009.

²³² Laki hyväksyttiin eduskunnassa yksimielisesti ja se astui voimaan 1977. Lakiin sisältyneessä mainontakiellossa oli sen sijaan vuoden siirtymäaika ja se astui voimaan 1.3.1978. Hara & Lipponen 2006, 12.

²³³ Hakkarainen 2000, 46–47.

Suomessa on 1900-luvun ajan nähty terveystalitiikka julkisen vallan velvollisuutena, joka ei toisaalta ole ollut estämässä lääkitöhallitusta joutumasta kritiikin kohteeksi. Aurejärvi kuvaa, kuinka teollisuuden piiristä kiellot nähtiin naurettavina ja holhoavina.²³⁴ Aineiston perusteella teollisuus ei alistanut ankaraan tupakkalakiin, vaan pyrki mainontakiellon kiertämiseen kaikkiin keinoin. Tämä on osaltaan mahdollistanut terveystalitiikan ja lääkitöhallituksen hankalasta asemasta. Julkisen vallan asettamien kieltojen tarkastelu yksilön vapautta rajoittavana tai niiden liittäminen totalitarismiin ovat viittauksia todelliseen historiaan. Ensimmäisenä tupakan ja syövän välisestä tilastollisesta yhteydestä havaitsivat saksalaiset tutkijat maailmansotien välisenä aikana. Tämän johdosta natsi-Saksassa aloitettiin tupakanvastaisia kampanjoita ja tupakointi nähtiin kansanterveydellisenä riskinä. Toisen maailmansodan jälkeistä tupakkapolitiikan kehitystä oli osaltaan jarruttamassa tupakan merkittävä asema sotavuosina sekä natsi-Saksan harjoittamat tupakanvastaiset kampanjat, jonka vuoksi rajoittava tupakkapolitiikka miellettiin osaksi natsien politiikkaa.²³⁵

Rettigin suku koki tupakka-alalta poistumisen ja tupakkatoimintojen myymisen vaikeana päätöksenä, sillä tupakka oli osa perheen identiteettiä ollen alusta asti osa perheen liiketoimia.²³⁶ Toisaalta Rettig oli yrityksenä viimeisten vuosikymmenten ajan pyrkinyt laajentumaan myös muille toimialoille luoden perheytyksestä monialaisen konsernin. Tämä ei ole poikkeuksellista tupakka-alan yrityksille. Kansainvälisten tupakkayritysten monialaistuminen 1960-luvun puolivälistä alkaen on ollut yksi osoitus teollisuuden varautumisesta rajoituspolitiikkaan ja sen mahdollisista vaikutuksista tupakkamarkkinoihin.²³⁷

---

²³⁴ Aurejärvi 2012, 168–169; Harjula 2007, 137.

²³⁵ Natsi-Saksassa tupakointi kategorisoitiin osaksi riippuvuutta aiheuttaviin huumeisiin, vaikka neurotutkijat pystyivät vasta 1900-luvun lopulla havainnollistamaan tupakan riippuvuuden syntymekanismit. Courtwright 2019, 90; Lahtinen 2007, 111–112.

²³⁶ Paaskoski & Yrjänä 2021, 245.

²³⁷ Hakkarainen 2000, 35–36.

5 PÄÄTÄNTÖ

Työn tarkoituksena oli tutkia, kuinka suomalainen tupakkateollisuus suhtautui kiristyvään tupakkapolitiikkaan, ja miten Oy Rettig Ab toimi suhteessa muihin alan toimijoihin vuosina 1970–1995. Paikallista teollisuutta tarkasteltiin suomalaisen teollisuuden etujärjestön Tupakkatehtaiden yhdistyksen kautta. Rettigin osalta huomion kohteena oli ulkomainen yhteistyökumppani R. J. Reynolds. Tämä lisäksi suomalaisen tupakkateollisuuden vastuullisuutta verrattiin ulkomaisista yhtiöistä tehtyihin löydöksiin.

Tupakka-alan suurimpien yhtiöiden toimintaa on tutkittu yritysten yhteiskuntavastuun näkökulmasta ja tätä kautta myös Rettigin toiminta on mahdollista verrata alan muista toimijoista tehtyihin löytöihin. Haitallisen tuotteen myynti on helppo nähdä vastuuttomana. Tupakkayhtiöt yrittivätkin saada ihmisiä unohtamaan yhtiöiden vastuuttoman toiminnan kiistämällä tupakanpolton haitat. Suomen tupakkateollisuus ja Rettig eivät eronneet ulkomaalaisista tupakkayhtiöistä tältä osin: vielä 1990-luvulla suomalainen teollisuus korosti, ettei tupakan terveyshaittoja oltu aukottomasti näytetty toteen.

Suomalaisesta teollisuudesta eritoten Rettig ja Suomen Tupakka pyrkivät välttelemään julkisuutta. Näin vältettiin joutumasta kritiikin kohteeksi mediassa ja haitallisen tuotteen myyntiä ei tarvinnut käsitellä julkisuudessa. Rettig halusi nähdä Pentti Ahon oikeudenkäynnin yksinomaan juridisena kiistana. Julkisuuskuvan ja hallinnan osalta TTY:n rooli oli keskeistä Suomen tupakkateollisuuden yhteistoiminnan kannalta, jonka lisäksi yritykset, kuten Rettig saattoivat häivyttää toimintansa yhdistyksen taakse. Suomen teollisuuden yhteinen imagekampanja oli jo 1970-luvulla pyrkinyt välttämään kritiikin kohteeksi joutumista. Teollisuuden toiminta ei ollut

tutkimuksen aikarajauksen alussa sen aikaisten normien mukaisesti yhteiskunnallisesti hyväksyttävää, sillä TTY harjoitti laajaa mediaseurantaa, jonka kautta mediassa olleisiin epämieluisiin näkökulmiin pyrittiin puututtamaan. Toisaalta osaan julkisuudessa olleisiin tapauksiin vällettiin ottamasta kantaa, jolla eittämättä haluttiin turvata tupakkateollisuuden julkisuuskuva. Yritysten toiminta oli tältä osin kaikkea muuta kuin avointa.

Suomen tupakkateollisuus vastusti ensimmäisen tupakkalain muotoutumista kokien mainoskiellon isona uhkana. TTY:n kautta teollisuus pyrki haastamaan lain tiukimpia tulkintoja, vaikka se jätettiinkin lain valmistelun ulkopuolelle. Yhdistyksellä oli yhteydet muihin etujärjestöihin, joiden kanssa käytiin viestinvaihtoa samalla perustellen, miksi esimerkiksi mainontakielto olisi haitallinen myös mainostoimistoille ja sanomalehdille. Etujärjestöjen lisäksi yhteyksiä pyrittiin saamaan myös poliittisiin piireihin, jotta uuden lain valvonta tulisi kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuuteen sosiaali- ja terveysministeriön sijasta.

Viimeisessä käsittelyluvussa tarkastelussa oli Rettigiä ja Suomen Tupakkaa vastaan nostettu tuotevastuukanne vuonna 1988. Oikeudenkäyntiin valmistauduttiin ulkomaisten yhteistyökumppaneiden kanssa, ja Rettig sai tarkkoja huomioita Reynoldsin lakitiimiin kuuluvalta James Gooldilta. Esimerkiksi tupakan ja syövän yhteys tuli kiistää tiukasti. Pentti Ahon tupakaoikeudenkäynnin myötä Rettigin toiminta linkittyi yhä tiukemmin osaksi globaalia tupakateollisuutta, sillä oikeudenkäynnissä käytetyt argumentit eivät saaneet asettaa muita alan yrityksiä hankalaan asemaan. Ulkomaiset yritykset kokivat velvollisuutenaan neuvojen lisäksi varmistaa myös todistajien löytymisen oikeudenkäyntiin. Vastavuoroisesti Suomen teollisuus kustansi kollektiivisesti oikeudenkäyntiin liittyvien aineistojen käännöstöitä englannin kielelle, jotta ulkomaiset lakimiehet pysyisivät tilanteen tasalla.

Oikeudenkäynnin puolustuksen organisointi yhdessä ulkomaisten suuryritysten kanssa oli pitkän ajan kehityksen tulosta. Tutkimuksen alussa tarkasteltiin suomalaisen tupakkateollisuuden vaiheita ja alan kokemaa kansainvälistymistä. Ulkomaisten toimijoiden lisääntynyt aktiivisuus yhtenäisti alaa tuoden modernit filtterisavukkeet myös Suomeen. Rettig solmi lisenssisopimuksen Reynoldsin kanssa vuonna 1975, jonka jälkeen yritys valmisti sekä Reynoldsin että Lorillardin lisenssisavukkeita. Kehityksen taustalla vaikutti ulkomaisten filtterisavukemerkkien kasvanut merkitys niiden toimiessa vastauksena lisääntyneisiin terveyshuoliin. Tämä

polkuriippuvuus sitoi lopulta myös Suomen teollisuutta ja Rettigiä siinä määrin, että yksittäisen yrityksen tuli toimia alalla vallinneiden käytänteiden mukaisesti. Yhdysvalloissa tupakkayritykset olivat jo 1953 tehdyssä sopimuksessa luvanneet toimia yhdessä tuumin samalla selvittäen tupakan todellisen haitallisuuden. Tästä seurasi esimerkiksi tieteellisen tiedon manipulointia ja tarkkaa julkisuuden hallintaa, joilla pyrittiin kiistämään tupakan terveysthaittoja ja vastustamaan rajoittavaa tupakkapolitiikkaa.

Suomen teollisuuden linkittyminen osaksi suurten monikansallisten tupakkayritysten strategioita ei tapahtunut vahingossa tai yllättäen. Suomalaisen tupakkateollisuuden etujärjestö TTY oli toiminut ulkomaisten yritysten kanssa jo 1970-luvulta alkaen pyrkien vastustamaan ensimmäistä tupakkalakia. Tähän yhteistyöhön kuuluivat ainakin Philip Morrisin edustajien osallistuminen yhdistyksen toimintaan sekä vierailut BAT:n toimitiloihin. Yhteistyö hyödytti sekä suomalaisia että ulkomaisia yrityksiä, sillä sen tarkoituksena oli turvata teollisuuden toiminnan jatkuvuus. Reynolds oli myös ilmoittanut Rettigille haluavansa olla aktiivisempi toimija Suomessa ja vaikka piilomainontaan liittyvistä juridisista seikoista olikin käyty tiedonvälitystä yritysten välillä, näyttäytyy 1988 alkanut Pentti Ahon oikeudenkäynti aineistoissa käännekohtana. Yhteistyö oli hyvin tiivistä oikeudenkäynnin osalta ja Rettigin ja Suomen Tupakan puolustus rakennettiin ulkomaisten yhtiöiden apuun nojaten. Rettigin suhteet tiivistyivät ulkomaisten toimijoiden kanssa ja yritys noudatteli ulkomaisen teollisuuden strategioita. Tätä apua olivat toivoneet nimenomaisesti Rettig ja Suomen Tupakka.

Suomalainen teollisuus laati ulkomaisten toimijoiden kanssa viestintäsuunnitelman, jonka avulla valmistauduttiin antamaan medialausuntoja oikeudenpäättökseen. Suunnitelman lisäksi teollisuus pyrki vaikuttamaan julkisuudessa käytyyn keskusteluun Huomaavaiset tupakoitsijat ry-nimisen yhdistyksen kautta. Kyseinen yhdistys ja sen jakama esite tupakan haitoista olivat osa vaikuttamiskampanjaa, jota rahoittivat sekä suomalaiset että ulkomaiset tupakkayritykset. 1980-luvulla keskusteluun nousseet passiivisen tupakoinnin haitat pyrittiin kieltämään esimerkiksi sisäilmaan vedoten. Tältä osin ulkomaiset toimijat vastasivat strategian toteutukseen tarvituista tutkimustuloksista ja muista seikoista.

Teollisuuden yhteistyön pyrkimyksenä oli terveysthviranomaisten toimien vastustaminen. Keskeisenä vaikuttajana oli tupakan mainontakielto, joka kiinnosti myös ulkomaisia toimijoita.

Suomalaiset yritykset kiersivät kieltoa monin eri tavoin, esimerkiksi tuoteperhe- tai yrityskuvamainontaan vedoten. Rettig oli hyvin aktiivinen esimerkiksi vaatteissa esiintyneissä piilomainonnassa, johon liittyen se myös neuvoi Reynoldsia Suomen tupakkalainsäädännöstä.

Terveysviranomaisten haastaminen ja mainontakiellon kierto onnistui, koska terveysviranomaisten toimeenpanemien tupakkarajoitusten legitimiteetti ei ollut vahvaa. Tämä johtui tupakkateollisuuden masinoimasta tieteellisestä näytöstä, johon perustuen tupakan terveyshaitat voitiin nähdä kiistanalaisina. Lisäksi julkisen vallan asettamat rajoitukset voitiin nähdä vapautta rajoittavana siirtäen samalla vastuun tupakanvalmistajalta yksilölle. Yhteiskunnan vastuu ei ollut yksiselitteistä. Rettig osallistui vuodesta 1971 alkaen tupakkayhtiöiden kansainväliseen tutkimustoimintaan Coresta yhdistyksen kautta, joten tupakan haitat olivat varmasti tiedossa. Suomen tupakkateollisuus pyrki maksimoimaan tuottonsa huolimatta kyseenalaisista toimista, joilla aktiivisesti haastettiin sen aikaista tupakkalainsäädäntöä.

Tupakkateollisuus on ollut hyvin yhtenäinen toimija maailmanlaajuisesti, eikä sen haastaminen ollut helppoa teollisuuden rahoittamien tutkimustulosten tukiessa teollisuuden näkemyksiä. Vastuuttomaan yritystoimintaan voikin olla hankala valtioiden toimesta puuttua, jos yhteisölle haitalliset toimet ovat osa alan vallitsevia käytäntöjä. Tupakka-alan suurimmat yritykset toimivat vastoin yleistä hyvää välittämättä yhteisön asettamista odotuksista yritysten yhteiskuntavastuulle, suojellen kaikin keinoin yritystoimintaansa. Näennäiseen tieteelliseen debattiin vetoaminen lisäksi hämärsi yhteisön käsitystä teollisuuden oikeutuksesta, joka mahdollisti tappavan tuotteen myynnin haitattomana. Teollisuuden toimet eivät olisi miellyttäneet ympäröiviä intressiryhmiä tai osakkeenomistajia, jonka vuoksi tupakan terveysvaaroihin liitetty epävarmuus haluttiin ylläpitää.

Rettigin toiminta oli osittain riippuvaista alan muiden yritysten tekemistä valinnoista ja syntyneistä strategioista, jotka kavensivat yksittäisen yrityksen toimintamahdollisuuksia. Yrityksen voi olla vaikea toimia vastuullisesti, jos vastuuttomat toimet ovat toimialalla yleisiä. Toiminnan läpinäkyvyys ja vastuullisuuden osoittaminen voi esimerkiksi olla haitallista, jos se asettaa yrityksen huonompaan kilpailulliseen asemaan kuin alan muut toimijat. Vaikka Rettigin historiategoksessa kuvataankin tupakkapolitiikan vaikutuksia liiketoiminnalle ja avataan tiivistetysti myös oikeudenkäynnin suunnittelua, voisi yrityksen historiaa tarkastella kriittisemmin:

tupakkaan liittyvän päätöksenteon taustojen avaaminen pohtien samalla kansanterveyteen oleellisesti vaikuttaneen toiminnan yhteiskunnallisia vaikutuksia osoittaisi yrityksen vastuullisuutta.

Yksittäisen yrityksen sijasta olisi tarkoituksenmukaista tutkia koko Suomen teollisuuden suhteita ulkomaisiin yhteistyökumppaneihin, joka mahdollistaisi syvemmän analyysin. Tätä seikkaa tukevat sekä tupakka-asiakirjojen luonne että hyvin kansainvälisellä toimialalla toimineiden yritysten kollektiiviset toimet: kun lähdeaineisto on ajoittain puutteellista ja vinoutunutta, voisi useamman yrityksen asiakirjoihin paneutuminen paikata näitä puutteita ja mahdollistaa laajemman kuvan toimialan yritysten toiminnasta. Ulkomaisten yhtiöiden merkitys näkyi Suomessa jo 1970-luvulla kansallisen tupakkapolitiikan muotoutuessa. Näin ollen aikarajaus voisi olla laajempi huomioiden ajan ennen kuin suomalaiset yritykset perustavat Tupakkatehtaiden yhdistyksen. Lisäksi tupakkayritysten suhteita muihin etujärjestöihin voisi myös tutkia tarkemmin. Suomessa etujärjestöt ovat jääneet yrityshistoriassa tarkastelukohteiden ulkopuolelle, vaikka ne ovatkin vaikuttaneet päätöksentekoon niin työmarkkina-, talous- kuin myös sosiaalipoliittisissa kysymyksissä.

Jatkotutkimuksissa sopisi tarkastella tupakkayritysten lisäksi myös muita tupakkapolitiikkaan vaikuttaneita toimijoita. Esimerkiksi tupakan aseman tarkastelu yhteiskunnassa ja lähdeaineiston laajentaminen kattamaan myös muita yhteiskunnallisia toimijoita, kuten lääkintöhallitusta, toisi syvällisempää ymmärrystä, kuinka tupakkateollisuuden CSR ymmärrettiin ennen. Tupakkateollisuuden ja yksittäisten yritysten toimet olivat oletettavasti tarkasti suunniteltuja. Vastavasti myös asetetut kiellot noudattelivat yleisesti hyväksyttyä terveyspoliittista linjaa varoen loukkaamasta liiaksi kansataloudellisesti merkittävää elinkeinoelämää. Jatkotutkimuksissa yritysten johtoryhmien päätöksentekoon liittyviin asiakirjoihin pääsy avaisi päätöksenteon taustalla vaikuttaneita kehityskulkuja tarkemmin. Tämä hyödyttäisi taloushistorian lisäksi muitakin tutkimusaloja, kuten organisaatiotutkimusta, kun ymmärtäisimme paremmin yritysten toiminnan ja strategioiden taustalla vaikuttaneita tekijöitä. Nykyisin tupakkateollisuutta ja sen strategioita on verrattu myös muiden alojen toimintaan.

Tutkimuksessa käytetty aineisto on ajallisesti hajanainen, jonka lisäksi asiakirjoja Rettigin ja Reynoldsin välisestä toiminnasta löytyy vähäisesti yritysten omista kokoelmista. Syitä lähdeaineiston puutteellisuuteen on monia: yritysten väliseen yhteistyöhön liittyvät asiakirjat ovat saattaneet tuhoutua erinäisistä syistä. On myös mahdollista, ettei kyseisiä aineistoja ole alun-alkujaankaan tallennettu kovinkaan huolellisesti, jolloin aiheeseen liittyvistä asiakirjoista vain osa ovat ELKA:ssa, jossa puolestaan arkistointi on tämän arkistokokoelman osalta kesken. Aineisto onkin hajautunut eri nimikkeisiin kansioihin, jonka lisäksi osa keskeisistä asiakirjoista on myös arkistoitu toisaalle. Koska aineisto on jakautunut eri arkistoihin, onkin todennäköistä, että ilmentynyt puutteellisuus on monien eri tekijöiden summa. Uskoakseni Rettigin yksityisistä arkistoista saattaisi löytyä kattavammin sisäiseen päätöksentekoon liittyviä asiakirjoja. Näistä kokoelmissa voisi myös löytyä kahdenväliseen yhteistyöhön liittyviä asiakirjoja, jos niitä on alkujaankaan laadittu ja talletettu.

Tupakkateollisuuden maine on nykyisin kaikkea muuta kuin hyvä. Näin ollen Rettigin poistuminen alalta ja tupakanvalmistukseen liittyvän menneisyyden korostaminen tuskin koetaan hyödyllisenä. Toisaalta menneisyyden uudelleenjäsentäminen ja kriittinen tarkastelu voisi yhtä lailla olla tuomassa yrityksille sellaista autenttisuutta, jota yhteisöt (kuluttajat) voisivat nähdä osana vastuunkantona. Tupakkateollisuuden toiminnan avaaminen onkin toistaiseksi jäänyt pääosin muiden kuin yritysten vastuulle.

LÄHTEET

Primäärilähteet

Suomen Elinkeinoelämän keskusarkisto (ELKA), Rettig P.C. & Co., 2297.
Truth Tobacco Industry Documents (TTID), Tobacco Products Liability Project Collection, Philip Morris (PM), R.J. Reynolds (RJR), British American Tobacco (BAT) sekä Lorillard Records. 1970-1995. <https://www.industrydocuments.ucsf.edu/tobacco/>.
R.J. Reynolds Tobacco Company Online Litigation Document Archive, (RJRDOCS), <https://www.rjrtdocs.com/>.

Tutkimuskirjallisuus

- Aunesluoma, J. (2009). *A Century of Tobacco Stories. British American Tobacco in Finland 1909-2009*. British American Tobacco.
- Aurejärvi, E. (2004). *Erään murhan anatomia. Suomalainen tupakkatuomio*. Helsinki: WSOY.
- Aurejärvi, E. (2012). *Tupakkateollisuuden kuolemankauppiat*. Helsinki: Into.
- Bahne, E. (1950). *P.C. Rettig ja kumpp. 1845–1945. Suomen tupakkateollisuuden vaihteita*. Turku: Tilgmann.
- Bialous, S. A. & Yach, D. (2001). “Whose standard is it, anyway? How the tobacco industry determines the International Organization for Standardization (ISO) standards for tobacco and tobacco products”. *Tobacco control*, 10 (2), 96-104.
- Brandt, A. M. (2012). “Inventing Conflicts of Interest. A History of Tobacco Industry Tactics”. *American Journal of Public Health*, 102 (1), 63-71.
- Brownell, K. D. & Warner, K. E. (2009). “The Perils of Ignoring History. Big Tobacco Played Dirty and Millions Died. How Similar Is Big Food?”. *The Millbank quarterly*, 87 (1), 259-294.
- Coraiola, D. M. & Derry, R. (2019). “Remembering to Forget. The Historic Irresponsibility of U.S. Big Tobacco”. *Journal of Business Ethics*, 166 (2), 233–252.
- Courtwright, D. T. (2019). *The Age of Addiction. How bad habits became big business*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Frigren, P. (2017). ”Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa”. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*. Lidman, S., Koskivirta, A. & Eilola, J. (toim.). Gaudeamus.
- Hakkarainen, P. (2000). *Tupakka. Nautinnosta ongelmaksi*. Tampere: Vastapaino.
- Harjula, M. (2007). *Terveiden jäljillä. Suomalainen terveyspolitiikka 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press.
- Hara, M. & Lipponen, S. (2006). *Suomalaista ja eurooppalaista tupakkapolitiikkaa. ”Mitä meistä ulkomaillakin ajatellaan?”*. Helsinki: Suomen ASH.
- Heloma, A. (2012). *Kohti savutonta Suomea. Tupakoinnin ja tupakkapolitiikan muutokset*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

- Hiilamo, H. (2001). *Kieltämisen ammattilaiset. Tupakkayhtiöiden strategiat tupakkalainsäädännön estämiseksi Suomessa*. Suomen ASH: Lääkärin sosiaalinen vastuu.
- Hiilamo, H. (2004). *Valheen mesenaatit. Suomi tupakkateollisuuden manipuloiman lääketieteen näyttämönä*. Suomen ASH: Lääkärin sosiaalinen vastuu.
- Hiilamo, H. (2007). *The Fear of Losing out – Tobacco Industry Strategies in Finland 1975-2001*. Tampere University Press.
- Hiilamo, H. (2011). ”Historioitsijat tupakkateollisuuden palveluksessa”. *Tieteessä tapahtuu*, 29 (1), 9.
- Holm, C. (2023). ”Lättiläslig företagshistoria på vetenskaplig grund. Jyrki Paaskoski & Jouni Yrjänä, Rettig. En företagshistoria i nio generationer”. *Historisk Tidskrift för Finland*, 108 (3), 283–285.
- Lahtinen, R. (2007). *Savun lumo. Tupakan kulttuurihistoria*. Jyväskylä: Atena.
- Lääkärin sosiaalinen vastuu. (2007). *Keveysavukeoikeudenkäynti. Kantajan haastehakemus 3.3.2005*. Lääkärin sosiaalinen vastuu.
- Moon, J., Murphy, L. & Gond, J. P. (2017). “Historical Perspectives on Corporate Social Responsibility”. Teoksessa *Corporate Social Responsibility. Strategy, Communication, Governance*. Rasche, A., Morsing, M. & Moon, J. (toim.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Nikula, O. & Ahlblad, L. (1962). *Strengberg 1762–1962*. Pietarsaari.
- Niño Muñoz, D. (2015). Responsabilidad social empresarial de la industria de tabacalera en Colombia. ¿Es una estrategia?. *Civilizar*, 15 (29), 113-134.
- Ojala, J., Vuorenperä, P., Ojala, A., Hiljanen, M., Rautiainen, M. & Seppälä, J. (2021). *Keski-Suomen yritysten historiatietoisuus. Kyselyn tulokset*.
- Oreskes, N. & Conway, E. M. (2010). *Merchants of Doubt. How Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming*. Bloomsbury Press.
- Paaskoski, J. & Yrjänä, J. (2022). *Rettig. Yrityshistoriaa yhdeksässä polvessa*. Helsinki: Parvs.
- Philips, R., Schrempf-Stirling, J. & Stutz, C. (2020). “The Past, History and Corporate Social Responsibility”. *Journal of Business Ethics*, 166 (2), 203–213.
- Pöysä, J. (2015). *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Vantaa: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Ramsay, A., Ignatius, K. E. F., Winter, B. & Elfving, F. (1909). *Tupakka. Sen viljelys, valmistus, kulutus ja verotus tilastollisessa ja taloudellisessa valossa. Ensimmäinen osa, Suomi*. Otava.
- Salojee, Y. & Dagli, E. (2000). Tobacco industry tactics for resisting public policy on health. *Bulletin of the World Health Organization*, 78 (7), 902-910.
- Schybergson P. (1980). ”Teollisuus ja käsityö”. Teoksessa *Suomen taloushistoria I. Agraarinen Suomi*. Jutikkala, E., Kaukiainen, Y. & Åström, S. (toim.). Tammi.
- Snellman, G. R. (1903). *Tutkimus Suomen tupakkateollisuudesta*. Helsinki: Teollisuushallitus.
- Stutz, C. (2021). ”History in Corporate Social Responsibility: Reviewing and Setting an Agenda”. *Business History*, 63 (2), 175-204.
- Suoranta, A. (2009). *Halvennettu työ. Pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä*. Vastapaino.
- Vainio-Korhonen, K. (2017). ”Vastuullinen historia”. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*. Lidman, S., Koskivirta, A. & Eilola, J. (toim.). Gaudeamus.

- Veijola, A. (2016). ”Historiatietoisuus, historiallinen ajattelu ja historian tekstitaidot. Uuden opetussuunnitelman moninaiset lähtökohdat”. *Kasvatus ja aika*, 10 (2), 6–18.
- Wuokko, M., Jensen-Eriksen, N., Tala, H., Kuorelahti, E. & Sahari, A. (2020). *Loputtomat kihlajaiset. Yritykset ja kolmikantakorporatismi Suomessa 1940–2020*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala.
- Wuokko, M., Jensen-Eriksen, N. & Kuorelahti, E. (2022). ”Miten yrityshistoriaa tutkitaan?” Teoksessa *Avaimia menneisyyteen. Opas historiantutkimuksen menetelmiin*. Danielsbacka, M., Hannikainen, M. O. & Tepora, T. (toim). Helsinki: Gaudeamus.

Verkkolähteet

Rettig Group Ltd. (2024). Tarinamme. Haettu 7.3.2024 osoitteesta <https://rettig.fi/fi/tarinamme/>.

